

**AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMLANMASINDA
KIRAAT FARKLILIKLARININ ETKİSİ (TAHÂVÎ
ÖRNEĞİ)**

Sadık UÇAR

Yüksek Lisans Tezi

Temel İslam Bilimleri

Ana Bilim Dalı

Prof. Dr. Davut YAYLALI

2024

(Her Hakkı Saklıdır)

T.C.
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMLANMASINDA KIRAAT FARKLILIKLARININ
ETKİSİ (TAHÂVÎ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sadık UÇAR

Danışman: Prof. Dr. Davut YAYLALI

BAYBURT - 2024

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Davut YAYLALI danışmanlığında, Sadık UÇAR tarafından hazırlanan “Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıkların Etkisi (Tahâvî Örneği)” başlıklı bu çalışma, 30.01.2024 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği / çokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Davut YAYLALI

Üye : Doç. Dr. İlyas YILDIRIM

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KAVALCIOĞLU

Bu tezin kabulü Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu’nun/...../20... tarih ve 20...../.....-..... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Murat KUL
Enstitü Müdürü

BEYANNAME

Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Prof. Dr. Davut YAYLALI danışmanlığında hazırlamış olduğum “Ahkâm Âyetlerinin Yorumlanmasında Kıraat Farklılıklarının Etkisi (Tahâvî Örneği)” başlıklı yüksek lisans tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

30.01.2024

Sadık UÇAR

ÖN SÖZ

Fıkıh ilmi ile kıraat ilminin ortak noktalarından bir tanesi şüphesiz ahkâm âyetleridir. Çünkü fıkıh ilmi bu âyetlerden hüküm çıkarma gayreti içerisinde. Bu çalışmada Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserindeki kıraat farklılıklarının anlama ne gibi bir katkı yaptığı üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Çalışma, giriş ve üç bölümden müteşekkildir. Girişte çalışmanın konusu, kapsamı ve yöntemi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde, Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin hayatı ve ilmi şahsiyeti üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde fıkıh ilmi ile kıraat ilminin ilişkisi, kıraatlerin anlama etkisi ve kıraat imamlarının hayatlarından bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserinde bulunan kıraat farklılıklarının anlama nasıl bir katkı yaptığı üzerinde durulmuş, konunun daha iyi anlaşılması için hadisler ile deliller getirilmeye çalışılmıştır.

Bu tezin hazırlanılmasında bana her daim yol gösteren, katkıda bulunan başta danışman hocam Sayın Prof. Dr. Davut Yaylalı'ya, Diyanet Akademisi Rize Müftü Yusuf Karalı Dini Yüksek İhtisas Merkezi Müdürü Değerli Hocam Dr. Seyit Badır'a, kıraat ilmini kendilerinden ikmâl ettiğim kıymetli Eğitim Görevlisi hocalarım Osman Daşkın ve Fakri Özcan'a, kıraat tedrisatında beraber olduğumuz ve tez yazımında bana her daim yardımcı olan Öğr. Gör. Kadir Sağlam'a teşekkür ederim. Ve bu süreçte benden desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve sabırla bu çalışmayı tamamlamama yardımcı olan saygıdeğer eşim ve sevgili kızlarıma şükranlarımı sunarım.

Sadık UÇAR

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHKÂM ÂYETLERİNİN YORUMLANMASINDA KIRAAT FARKLILIKLARININ ETKİSİ (TAHÂVÎ ÖRNEĞİ)

Sadık UÇAR

Bayburt Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Davut YAYLALI

Bayburt-2024, Sayfa: 75

Kıraat, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için mutlaka üzerinde durulması gereken önemli bir ilim dalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'in nüzûlünden bugüne Kur'ân'ı daha iyi anlamaya çalışan bilim insanları her biri kendi alanıyla alakalı önemli çalışmalar yapmıştır. Fıkıh ilmiyle alakalı araştırmacılar kıraatin ahkâm âyetleri boyutuyla, tefsir ilmiyle uğraşanlar Kur'ân'ın tamamının daha iyi anlaşılması için çalışmalar yapmışlardır. Yapılan bu çalışmada dönemde önemli bir fakih olan Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Mısır'da önemli çalışmalar yapmış olması hem de ahkâm âyetlerinin daha iyi anlaşılması için Ahkâmü'l-Kur'ân adlı bir çalışmasının bulunması bizi bu konu üzerinde çalışmaya sevk etmiştir. Çalışma yapılırken ahkâm âyetlerindeki kıraat farklılıkları verildikten sonra anlama ne gibi bir farklılık kazandırdığı, bu farklılıklarından hangisinin tercih edildiği ve bu farklılıklar sebebiyle mezheplerin görüş ayrılıkları üzerinde durulmaya gayret edilmiştir. Yukarıdan da anlaşılacağı üzere yapılan bu çalışmada temel amaç; kıraat ilminin ahkâm âyetleri üzerindeki etkisinin daha iyi anlaşılmasıdır. Çalışmada temel olarak Tahâvî'nin bu eseri kullanılmış ve ahkâm âyetleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma yapılırken Ahkâmü'l-Kur'ân eserine ek olarak kıraat ilminin temel kaynaklarından faydalanılmış, ayrıca bu kıraat farklılıklarının anlama etkisi verildikten sonra mezheplerin görüşlerine de yer verilmiştir. Özellikle bazı kıraat farklılıkları o ahkâm âyetini açıklarken mezhepsel olarak ciddi manada ihtilaflar meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam hukuku, Tahâvî, ahkâm âyetleri, kıraat farklılıkları.

ABSTRACT

M. SC. THESIS

THE EFFECT OF KİRAAT DIFFERENCES ON THE INTERPRETATION OF THE VERSES OF AHKAM (THE TAHAVI EXAMPLE)

Sadık UÇAR

Bayburt University

Institute of Graduate Studies

Department of Basic Islamic Sciences

Thesis Advisor: Prof. Dr. Davut YAYLALI

Bayburt-2024, Pages: 75

Recitation are an important branch of science that must be studied for a better understanding of the Quran. Since the revelation of the Holy Quran, scientists trying to better understand the Quran have each carried out important studies in their own fields. Researchers related to the science of fiqh have worked on the dimension of the Ahkam verses of recitation, and those dealing with the science of tafsir have worked on a better understanding of the entire Quran. In this study, the fact that Abu Ca'fer et-Tahavi, an important jurist of his time, carried out important studies in Egypt and that he had a work called Ahkam al-Qur'an for a better understanding of the verses of the rules, attracted us to work on this subject. While carrying out the study, after giving the differences in recitation in the Ahkam verses, an effort was made to focus on what difference they bring to the meaning, which of these differences is preferred, and the differences of opinion of the sects due to these differences. As can be seen from above, the main purpose of this study is; It is to better understand the effect of the science of recitation on the verses of Ahkam. In the study, this work of Tahavi was used as the basis and the verses of Ahkam were examined in detail. While carrying out the study, in addition to the work Ahkâmü'l-Kur'ân, the basic sources of the science of recitation were used, and after the understanding effect of these recitation differences was given, the views of the sects were also included. In particular, some recitation differences have created serious sectarian disagreements while explaining that verse of provision.

Keywords: İslam hukuku, Tahâvî, ahkâm ayetleri, kıraat farklılıkları.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY.....	II
BEYANNAME	III
ÖN SÖZ	IV
ÖZET	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER.....	VII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1
Araştırmanın Konusu ve Problemi	1
Araştırmanın Amacı	2
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi	2
Araştırmanın Sınırlılıkları	2
Terim ve Tanımları.....	3
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
1. EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ, YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ	4
1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ	4
1.2. HAYATI.....	6
1.3. İLMÎ ŞAHSİYETİ.....	9
1.3.1. Hocaları	11
1.3.2. Öğrencileri.....	14
1.3.3. Hanefî Mezhebine Geçişİ	14
1.3.4. Eserleri.....	16
İKİNCİ BÖLÜM	19
2. FIKİH-KIRAAT İLİŞKİSİ.....	19
2.1. KIRAAT NEDİR?.....	20
2.2. KIRAAT-İ SEB'A İMAM VE RÂVİLERİ	22
2.2.1. Nâfi' (ö. 169/785)	22
2.2.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)	23
2.2.3. Ebû Amr (ö. 154/771).....	24
2.2.4. İbn Âmir (ö. 118?/736).....	24
2.2.5. Âsım (ö. 127/745).....	25
2.2.6. Hamza (ö. 156/773)	26
2.2.7. Kisâî (ö. 189/805).....	27
2.3. KIRAAT-İ AŞERE İMAM VE RÂVİLERİ	27
2.3.1. Ebû Ca'fer (ö. 130/748)	28
2.3.2. Ya'kûb (ö. 205/821)	28
2.3.3. Halefî'l-Âşir (ö. 229/844).....	29
2.4. KIRAATLERİN FIKİH İLMİNDEKİ ETKİLERİ.....	30
2.5. MEZHEPLERİN KIRAATLARA YAKLAŞIMI.....	32
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	34

3. AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ HÜKÜM ÂYETLERİN KIRAAT FARKLILIKLARI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ.....	34
3.1. TEMİZLİK BÖLÜMÜ	34
3.1.1. Namazda Ayakların Meshi Meselesi.....	34
3.1.2. Abdestli İken Kadına Dokunma Meselesi	37
3.1.3. Meyvelere Hakkını Verin Meselesi.....	40
3.1.4. Hayızdan Çıkan Kadının Durumu Meselesi.....	41
3.2. NAMAZ BÖLÜMÜ	44
3.2.1. Tavafların Nerede Kılınacağı Meselesi	44
3.2.2. Kur'ân Okunduğu Zaman Kur'ân'ı Dinleme Meselesi	46
3.2.3. Orta Namazın Ne Olduğu Meselesi.....	46
3.2.4. Cuma Namazına Koşma Meselesi.....	48
3.3. ZEKÂT BÖLÜMÜ	49
3.3.1. İhtiyaç Fazlasının İnfakı Meselesi.....	49
3.3.2. Alışverişte Karşılıklı Olarak Zarar Verilmemesi Meselesi	50
3.4. ORUÇ BÖLÜMÜ	51
3.4.1. Kefâret İçin Yeminin Tekrar Edilmesi Meselesi	51
3.4.2. Mazereti Olan Kimselerin Oruç İbadetindeki Durumu Meselesi.....	53
3.5. HAC BÖLÜMÜ	55
3.5.1. Hac İbadetindeki Yasaklar Meselesi	55
3.5.2. Kurban Kesme Yeri Meselesi.....	57
3.5.3. Sa'y İbadetinin Durumu Meselesi.....	58
3.5.4. İhramlı İken Avlanan Kimselerin Durumu Meselesi	59
3.6. BOŞANMA BÖLÜMÜ	61
3.6.1. Kadınları Boşama Zamanı Meselesi.....	61
3.6.2. Muhâlea'nın Hâkim Huzurunda Yapılması Meselesi	62
3.7. MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ.....	64
SONUÇ VE ÖNERİLER	65
Sonuç	65
Tartışma.....	66
Öneriler.....	67
KAYNAKÇA.....	68
ÖZ GEÇMİŞ	75

KISALTMALAR

B.	: Bin, İbin (Oğlu)
By.	: Basım Yeri Yok
Bs.	: Basım
C.c.	: Celle Celâluhû
Çev.	: Çeviren
Ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
Md.	: Madde
Nşr.	: Neşreden
Ö.	: Ölüm Tarihi
Sav.	: Sallallâhu Aleyhi ve Sellem
T.y.	: Tarih Yok
Tdv.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Thk.	: Tahkik Eden
Trc.	: Tercüman
V.d.	: ve Diğerleri
Vb.	: ve Benzeri
Y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e (sav) indirdiği, tevâtür yoluyla bizlere ulaşan, mushaflarda yazılı olan ilâhî kitaba Kur'ân-ı Kerîm denir. Şüphesiz bu ilahi kitaba insanlar tarafından ayrı bir önem verilmiştir. İslam toplumunun sınırları genişledikçe Kur'ân-ı Kerîm'in de yeni topluluklara gönderilmesi elzem olmuştur. Bu yeni topluluklara Kur'ân'ı göndermekle yetinilmemiş, Kur'ân'ın doğru bir şekilde tâlim edilmesi için de bir hoca görevlendirilmiştir.

Yeni Müslüman olan toplumların farklı karakterlerde olması, farklı coğrafyalarda yaşamaları ve farklı kültürleri yaşamaları sebebiyle Kur'ân-ı Kerîm'in kıraatinde farklılıklar meydana gelmiştir. Burada arap dilinin diğer dillere nazaran zengin bir dil olması ve farklı lehçeleri içerisinde barındırmasının etkisi vardır. Bu farklılıkları daha iyi anlamaya yönelik yapılan çalışmalar kıraat ilminin ciddi bir ilim olmasında önemli bir etken olmuştur.

Meydana gelen farklı okuyuşlar, Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için Müslümanların ilgisini çekmiştir. Farklı kıraatler ile Kur'ân'ın anlaşılması güç, kapalı anlamlı âyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. Bu şekilde Kur'ân'ı anlamaya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır.

Kıraat farklılıklarıyla alakalı bu hızlı gelişim fıkıh ilmini de ahkâm âyetleri bağlamında etkilemiştir. Çünkü ahkâm âyetlerinden hüküm çıkarma işi fıkıh ilminin konusudur. Bu sebeple tez konusu olarak ahkâm âyetlerindeki kıraat farklılıkları üzerinde durulmuştur. Mısır bölgesinde yetişmiş önemli fıkıhçılardan olan, ilk olarak Şâfiî mezhebini benimsemiş ardından farklı sebeplerle Hanefî mezhebine geçmiş Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân*'ı tez konusu olarak belirlenmiştir.

Ahkâmü'l-Kur'ân diğer klasik ahkâm tefsirlerinden farklı olarak bir fıkıh kitabı özellikleriyle yazılmış bir eserdir. Bu konuyla ilgili ilerleyen bölümde daha geniş bilgiler verilecektir. Yapılan araştırmalarda bu eserin beş cilt olarak telif edildiği, ancak günümüze sadece iki cildinin ulaşabildiği görülmüştür. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından basımının yapıldığı, Sadettin Önal'ın tahkik ettiği bu eser, önce temizlik konusu ile başlamış ardından namaz, oruç diye devam etmiş, mukâtebe konusuyla kitap nihâyete ermiştir. Ayrıca Tahâvî, eserinde ahkâm âyetleri hadislerle açıklayarak diğer ahkâm tefsirlerinden de ayrılmıştır.

Araştırmanın Konusu ve Problemi

Yapılan bu araştırmada yukarıda da verildiği üzere ahkâm âyetlerinde bulunan kıraat farklılıkları üzerinde durulmuş ve konu olarak da Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* eseri baz alınmıştır. Bizleri bu konuyu çalışmaya iten en önemli sebep Tahâvî'nin bu alanla alakalı önemli bir şahsiyet olması, ilk olarak Şâfiî mezhebine ardından da Hanefî mezhebine

tabi olması, bu mezheplerle alakalı ehemmiyetli bilgilere vakıf olması ve daha önce bu konu hakkında çalışmanın yapılmaması olmuştur.

Araştırmanın problemi ise şudur. Fıkıh-Kıraat ilişkisinde kıraat farklılıklarının önemi nedir? Tahâvî, bu eserinde fıkıh ile kıraat arasındaki ilişkiyi nasıl yorumlamıştır?

Araştırmanın Amacı

Yapılan bu araştırmanın amacı; ahkâm âyetlerini hüccet olarak kabul eden fakihlerin bu âyetlerde bulunan kıraat farklılıklarına temas edip etmediğini ortaya çıkarmak, eğer temas ediliyorsa bu temasın mezheplerdeki karşılığının ne olduğunu incelemektir.

Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* eserinde yukarıda verilen sorulara ne şekilde yanıt verildiği ve bu soruların hangi yöntemlerle ortaya konulduğunu ortaya çıkarmaktır.

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Yapılan bu araştırmanın önemi, ahkâm âyetlerinin hüküm çıkarmada önemli bir kaynak olması sebebiyle bu âyetlerde hükme etki edecek her türlü farklı kıraatin incelenmesini yapmaktır. Çünkü bazı kapalı, anlamı net olarak çıkmayan âyetlerde farklı kıraatler o âyetin tefsir edilmesinde önemli bir kaynak olabilmektedir. Buna en güzel örnek kefâret orucunu tutan kimsenin bu kefâreti aralıklarla mı yoksa peş peşe mi tutması gerektiği meselesidir. Âyette bu orucun peş peşe tutulması net bir şekilde geçmemesine rağmen âyet, farklı kıraatler ile tefsir edilmiş; sonuç olarak bu kefâret orucunun peş peşe tutulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. İlerleyen bölümde ilgili ayet incelenirken konu daha detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Konuyla ilgili farklı bir misal verilecek olursa hac farızasını yerine getirirken meydana gelecek herhangi bir olumsuzlukta muhsarın kesmesi gereken hedy kurbanının nerede keseceği meselesidir. Hanefî mezhebi bu konuda kurbanın mutlaka mikat sınırları içerisinde kesilmesinin gerekli olduğunu savunmaktadır. Ancak Mâlikî mezhebi ise kesilecek olan bu kurbanı kişi nerede isterse orada keseceğini savunmaktadır. Bu farklı kıraatler sebebiyle uygulamanın nasıl yapılması gerektiği yine ilgili âyette açıklanacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Kıraat farklılıkları başlı başına çok geniş bir literatüre ve geniş bir alana hitap edeceği için çalışmada kıraat farklılıklarının ahkâm âyetleri bağlamında konu sınırlandırılmıştır. Zira hükme etki eden çok fazla âyet bulunmaktadır. Bu alanla ilgili olarak çok miktarda ahkâm tefsiri bulunmasına rağmen çalışmada Tahâvî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* çalışması temel alınmıştır. Bu şekilde konu daha spesifik bir şekilde incelenmez ise araştırmanın önemi ve sonucu tam

anlamıyla anlaşılamayacağı için bu metod izlenmiştir. Ayrıca tüm bu çalışmaların aynı anda çalışılması, konunun özgünlüğünü zedelememesi için bu şekilde araştırma sınırları belirlenerek çalışma yapılmaya gayret edilmiştir.

Terim ve Tanımları

Kur'ân-ı Kerîm: Allah (c.c.) tarafından, Hz. Cebrâil vasıtasıyla Hz. Peygamber'e (sav) nazil olan, yalanlanmayacak kadar çok kimsenin nakletmesi ve tilâvetiyle ibadet edilen Allah'ın (c.c.) mucizevî kelâmı şeklinde tanımlanmıştır.

Fıkıh: Sözlük manası olarak; bir şeyi en ince detaylarına kadar bilmek, özümsemek anlamlarında kullanılırken, terim anlamı olarak müctehid mertebesine ulaşmış kimselerin amelî bir mesele hakkında kaynakları inceleyerek bu kaynaklardan çıkardığı hükümlere denir.

Kıraat: Kur'ân lafızlarının tilâvet şekillerini ve ravilerine nispet etmek suretiyle bu kelimelerdeki farklı tilâvetleri inceleyen ilim şeklinde tanımlanmıştır.

Hedy: Hac görevini ve umre vazifesini yapan kimselerin Harem sınırları içinde Allah'a yaklaşmak için kestikleri kurban.

Divânü'l-Cünd: İslam devletlerinde askeri işlere bakan teşkilattır.

Makâm-ı İbrahim: Kâbe'nin inşası esnasında Hz. İbrâhim'in üzerine çıktığı, duvar ördüğü ve onun üstünde halkı hac ibadetine çağırdığı kabul edilen taş ya da onun bulunduğu mevki olarak tanımlanmaktadır.

Cemî' kurra: Kıraat ilmindeki bütün kıraatçileri kastetmek için kullanılan kavramdır.

Ahkâmü'l-Kur'ân: Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan ibadet, muamelât ve cezaları konu edinen âyetlerin tefsir edilmesini inceleyen bilim ve bu alanda neşredilen tüm çalışmaların genel adına denir.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ, YAŞADIĞI DÖNEM, HAYATI İLMÎ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Mısır bölgesinde yetişmiş önemli fakihlerden bir tanesi olan Ebû Ca'fer et-Tahâvî ilerleyen dönemlerde *Ahkâmü'l-Kur'ân* isimli bir eser meydana getirmiştir. Bu eseri kaleme alırken kuşkusuz onun yaşamış olduğu tecrübeler, ilmî serüvenler etkili olmuştur. Kitabı incelemeden evvel onun hayatıyla ilgili kısa bir bilgi verdikten sonra sırasıyla ilmî serüvenleri ve nihayetinde *Ahkâmü'l-Kur'ân* eseri incelenecektir.

1.1. YAŞADIĞI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİ

İskenderiye bölgesi, İslam orduları henüz fethetmeden önce bölgenin en önemli ilim merkezlerinden bir tanesidir. İslam ordularının Mısır'ı yani İskenderiye bölgesini fethiyle birlikte eski canlılığını kaybettiği görülmektedir. Ancak fetihle birlikte antik kültür canlılığını kaybederken İslam kültürü hızla bölgede yayılmaya başlamıştır. İlk olarak bölgeye sahabelerin gelmesi buradaki ilmî faaliyetleri başlatmış, ardından Mısır bölgesi, İslam kültürüyle bezenmiştir. Bölge, özellikle hadis ve fıkıh alanında ilim tahsil etmek isteyenler tarafından çok fazla rağbet görmüştür. Bu ilgi sonucunda alanında önemli isimler bu bölgede şöhret bulmuştur.¹

Mısır'a farklı mezheplerden birçok âlimin gelmesiyle birlikte bölge farklı mezheplerin buluşma noktası haline gelmiştir. Mısır'da ilk olarak Mâlikî mezhebi meşhur olmuş ve bu şöhrette Abdülhakem el Cüzâmî (ö. 214/829) ve Abdurrahman b. Yezîd'in (t.y.) önemli bir payı olduğu gözlenmektedir. Yine bu dönemde Eşheb el-Kaysî (ö. 204/820), Abdülhakem el-Mısırî (ö. 214/829) gibi Mâlikî mezhebi mensubu önemli fakihler yetişmiştir.²

İmam Şâfiî'nin hayatının son zamanlarını Fustat'ta geçirmesi bölgede Şâfiî mezhebinin yayılmasını zemin hazırlamıştır. Bu yayılma sonucu bölge, Şâfiî mezhebinin önemli ilim merkezleri arasına dahil olmuştur. Özellikle Şâfiî mezhebiyle alakalı araştırmalar yapan ilim adamlarının yolu mutlaka Mısır'a düşmüştür. Ebû Abdullah İbn Abdülhakem (ö. 268/882) ve Rebi' b. Süleyman (ö. 256/870) İmam Şâfiî'den sonra yolu Mısır'a düşen önemli Şâfiî fakihlerdendir.

Abbâsiler döneminden sonra Mısır bölgesi, Tolunoğulları ve İhşidîler'in hükümlerine altına girmiş ancak ilmî hareketler devam etmiştir. Bu dönemde bölgeye gelen Hanefî mezhebi

¹ Cengiz Tomar, "Mısır", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/575.

² Tomar, "Mısır", 29/576.

mensubu kadılar, bölgede yavaş yavaş Hanefî mezhebini tanıtmış ve âlimler arasında bu mezheb şöhret bulmuştur. Tahâvî de önceleri Şâfiî mezhebi mensubu iken ileride daha geniş bir şekilde anlatılacağı üzere Hanefî mezhebine geçiş yapmıştır.³

Mısır, Tahâvî'nin de içerisinde bulunduğu yıllarda meşhur olmuş üç mezhep ile amel etmiştir. Bu mezhepler Hanefî, Şâfiî ve Malikî mezhepleridir. Mısır'da İmam Mâlik'in ders halkalarında bulunmuş, onun öğrencilerinden birçok talebe bulunmaktadır. Bu öğrencilerin Mısır'da fıkıh çalışmaları yapması bölgenin fikhî öğrenmesi ve burada yayılması adına çok önemlidir. Bu öğrencilerden bazıları; Ebû Muhammed Abdullah ibn Vehb el-Kureşî (ö. 197/812), Eşheb b. Abdulaziz (ö. 204/819), Abdullah b. Abdülhakem (ö. 224/839), Esbağ b. el-Ferec'dir (ö. 225/840).

Halife Mehdî (ö. 169/785) tarafından 164 yılında Mısır'a kadı olarak görevlendirilen İsmail b. el-Yesa' (t.y.) Hanefî mezhebine mensup bir kişiydi. Mısır onunla birlikte ilk olarak Hanefî mezhebiyle tanışmıştır. Bir mesele hakkında verdiği hüküm sebebiyle Leys b. Said el-Misrî'nin (ö. 175/791) durumu halifeye bildirmesiyle kadı halife tarafından görevden alınmıştır.⁴

Mısır bölgesinin Şâfiî mezhebiyle tanışması ise 198 yıllarına tekabül etmektedir. İmam Şâfiî bu yıllarda Fustat'a bir arkadaşını ziyarete gelmiş ve bu ziyaretten sonra Mısır bölgesi, Şâfiî mezhebiyle tanışmıştır. İmam Şâfiî vefatına kadar Mısır'da kalmıştır. Bu süreç içerisinde fıkıh alanında çok önemli öğrencileri yetiştirmiştir. Bu öğrenciler; Yusuf b. Yahya el-Büveytî (ö. 231/846), İsmail el-Müzenî (ö. 264/879), Harmele b. Yahya et-Tüccibî (ö. 243/858), Rebî b. Süleyman el-Murâdî el-Müezzîn'dir (ö. 270/885).

Mısır'da bu mezheplerin dışında, hiçbir mezhebe aidiyeti bulunmayan bazı mutlak müctehidler de bulunmaktadır. Bunlar; Ebû Sevr (ö. 240/855), İbn Cerîr et-Taberî (ö. 310/925), Davud b. Ali ez-Zâhirî'dir (ö. 270/885).

Mısır, yukarıda da belirtildiği üzere fıkıhçıların çokça bulunduğu bir yer olması sebebiyle her dönemde ilgi gören bir mekân olmuştur. Kadıya bir konu hakkında fetva soran kimseye fetva, toplumun genel olarak benimsediği mezheb üzerine verilirdi. Eğer ki soruyu soran kimse ben bu konuyu şu mezhebe göre soruyorum derse ancak o zaman sorulan mezheb üzerine fetva verilirdi.⁵

Yine Mısır'da bu yıllarda mutlak müctehid haricinde müntesip müctehidlerde bulunmaktadır ki bu kişiler zaman zaman mezhep imamına aykırı hükümler de verebilmektedirler.⁶

³ Tomar, "Mısır", 577.

⁴ Hayrettin Karaman, *İslam Hukuk Tarihi* (İstanbul: İz Yayıncılık, ts.), 116.

⁵ Ahmet Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri II", *Diyanet Dergisi* XX/3 (1984), 61.

⁶ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 94.

Tahâvî'nin yaşadığı dönemlerde Mısır'ın siyasi özelliklerinden bahsedilecek olursa, bu yıllar Abbasi devletinin İkinci asrına tekabül etmektedir. Emevî devlet yönetiminde Arap unsurlar çok güçlü iken Abbasî devlet yönetiminde ise Arap olmayan unsurlar daha güçlüydü. Bu gruplar daha çok Fârisîler ve Türklerden oluşmaktadır. Şüphesiz bu unsurlar gönderildikleri eyaletlerde kendi başlarına buyruk hareket ediyorlardı.

Mısır bölgesi, tahakküm altında bulundurulması zor bir yerdir. Abbasi devleti içerisinde çokça karışıklık çıkan vilâyetlerden bir tanesidir. Bu sebepten dolayı Mısır'a her daim askeri ve idarî olarak güçlü valiler gönderilmiştir. Eşnas et-Türkî (ö. 230/845), İnâk (ö. 235/850), Fetih b. Hakan (ö. 247/862), Müvazih b. Hakan (ö. 254/869) bu valilerden bazılarıdır. Bu sayılan valilerden sonra Mısır için çok önemli bir devlet adamı olan Ahmed b. Tolun (ö. 270/884) Mısır'a vali olarak atanmıştır.⁷

Tolunoğlu Ahmed zamanında Mısır halkı refah içerisinde yaşamış, bölgede sükûnet hâkim olmuştur. Ayrıca bu dönemde imar konusunda önemli adımlar atılmış, Camiler, hastaneler, aşevleri yapılarak halkın sosyal imkanları artırılmaya çalışılmıştır. Yine bu dönemde Fustat şehri önemli bir merkez haline gelmiştir. Fustat, gösteriş bakımından Bağdat'ı gerisinde bırakacak kadar ilerleme kaydetmiştir.⁸ Yine bu dönemde İskenderiye şehri kurulmuş, halkın tarım ve ziraat sebebiyle refahı yükselmiştir.

1.2. HAYATI

Tahâvî'nin (ö. 321/933) tam adı, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî'dir.⁹

Tahâvî, dünyaya gözlerini Mısır'da açmıştır. Arapların en eski ve en nüfuzlu kabilelerinden olan Kahtân kabilelerinden olan Ezd boyuna mensuptur.¹⁰ Mısır'ın Sa'id Bölgesinin Kuzey kesiminde Nil nehrinin yakınlarında bulunan Tahtût köyünde dünyaya geldiği rivâyet olunmuştur. Ancak Tahtût kelimesinin kötü bir anlama gelmesinden dolayı Tahâvî, bu yere nispet edilen bir künye kullanmamıştır. Tahâvî, o bölgede bulunan ve şu anda Mısır'ın Minya sınırları içerisindeki Semâlut merkezine bağlı Tahâ köyüne nispetle Tahâvî

⁷ Ahmet Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", *Diyanet Dergisi* XIX/2 (1983), 60.

⁸ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 61; Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/142.

⁹ Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, thk. Ahmed Za'bi (Beyrut: Dar'ül Erkam, 1998), 59; Hayreddin Ziriklî, *el-A'lâm: Kāmûsü terâcim*, nşr. Züheyr Fethullah (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 2002), "Ahmed Emîn", 1/206.

¹⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısri Tahâvî, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*, ed. Faik Akcaoğlu, çev. Mustafa Genç (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019), 9.

künyesini kullanmıştır.¹¹ Doğumuyla alakalı farklı rivâyetler olsa da kabul edilen görüşe göre hicrî 239/853 yılında doğduğu anlaşılmaktadır.

Tahâvî, fukahânın genel görüşüne göre hicrî 321/933 yılında Mısır'da vefat etmiş, Karâfe kabristanlığına defnedilmiştir.¹²

Tahâvî, Müslüman bir ana-babadan dünyaya gelmiştir. Ailesi ilk zamanlarda Divânü'l-Cünd teşkilatındaydı.¹³ Ancak Halife'ye muhalif bir grubun başlattığı ayaklanmaya katılmalarından dolayı, Tahâvî ailesi bu görevlerinden azledilmiştir. Bu gelişmeden sonra ise daha çok ilmî faaliyetler içerisinde bulunmuşlardır.¹⁴

Tahâvî'nin babası, Muhammed b. Selâme, (t.y.) Arap edebiyatında meşhur olan şiirler ile ilgili birisiydi. Ayrıca hadis rivâyetlerinde bulunan muhaddisîn tabakasındandı. Babasının bu denli ilme ve edebiyata yatkın olması Tahâvî'nin de ilmi anlamda kendisini geliştirmesine yardımcı olmuştur.¹⁵

Tahâvî'nin annesi, Şafîî Mezhebi imamlarından meşhur, İsmail el-Müzenî'nin (ö.264/878) kardeşidir. Annesinin bizzat İmam Şafîî'nin meclisinde bulunduğu ancak isminin zikredilmediği rivâyetlerden anlaşılmaktadır.¹⁶ Bu gelen rivâyetler bize net olarak şunu göstermektedir; Tahâvî ailesinin ilim ile uğraşan bir aile olması, Tahâvî'nin ileride büyük bir fakih olacağını göstermektedir.

İlk eğitimini ailede aldıktan sonra Kur'ân-ı Kerîm eğitimi için Ebû Zekerîyya Yahya b. Muhammed'in (ö. 182/798) tedrisatından geçmiştir. Bu Kur'ân halkasından ayrıldıktan sonra ise küçük yaşında İmam Şafîî'nin öğrencisi aynı zamanda da dayısı olan İsmail el-Müzenî'den Şafîî fikhını öğrenmiş ayrıca meşhur "*Muhtasar'ı*" da yine dayısından dinlemiştir.¹⁷

Tahâvî, yaklaşık olarak sekiz yaşına geldiğinde Hanefî mezhebine müntesip olan Bekkâr b. Kuteybe (ö. 270/884) Mısır'a gelmiştir. Gelişinden kısa bir süre sonra ilmî şahsiyeti, edebi ve takvasıyla toplum nazarında çok sevilen bir kişi haline gelmiştir. Hatta dönemin Mısır valisi Ahmed b. Tolun da Bekkâr b. Kuteybe'nin ilim halkalarında bulunmuştur.¹⁸ Tahâvî de küçük yaşına rağmen Bekkâr b. Kuteybe'nin ders halkalarına katılmaya başlamış ve Hanefî mezhebiyle ilk tanışması bu şekilde olmuştur. Tahâvî bir yandan Bekkâr b. Kuteybe'nin ders

¹¹ Muhammed Zâhid Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî* (Beyrut, 2004), 3; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, thk. Ferid Abdülaziz El-Cündî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 25.

¹² Kâtib Çelebî, *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, ts., 213.

¹³ Abdulaziz ed-Dûrî, "Divan" DİA, İstanbul, 1994, 377-381

¹⁴ Emrullah İşler, *Tahâvî (ö. 321/933) ve Ahkamu'l-Kur'an'ı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993), 27.

¹⁵ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 55.

¹⁶ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 55.

¹⁷ Davut İltaş, "Tahâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/385.

¹⁸ Ahmed B. Tolun, ayrıntılı bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, "Ahmed b. Tolun", DİA, İstanbul, 1989. 141-143

halkalarına katılıyor, diğer taraftan ise dayısı İsmail el-Müzenî'nin derslerine de devam etmektedir. Aynı anda hem Hanefî mezhebini hem de Şafîî mezhebini öğrenerek birbirlerini mukayese imkânı bulan Tahâvî'nin, Hanefî mezhebine olan ilgisi artarak devam etmektedir. Çünkü dayısı Müzenî'nin bazı karışık ve ihtilaflı olan meselelerde Hanefî mezhebinin kitaplarına başvurduğunu görmektedir. Bu gelişmeler, Tahâvî'nin mensup olduğu mezhebi daha da sorgulamasına sebep olmaktadır.¹⁹

Tahâvî yirmili yaşlarda iken Mısır'a bir başka Hanefî fakihlerinden Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân (ö. 280/893) gelmiştir. Tahâvî, onun gelişiyle mevcutta öğrendiği Hanefî fıkhnın üzerine aklına takılan soruları sorma imkânı bularak bu şahsın da ders halkalarına katılmıştır. Nihâyetinde Tahâvî, dayısı Müzenî daha hayatta iken Hanefî mezhebini benimsemeye başlamıştır.²⁰

Tahâvî Hanefî mezhebini benimsedikten sonra kendine has bir metodoloji meydana getirmemiş, daha çok Hanefî mezhebinin usûl ve metodolojisini kullanmıştır. Ancak birçok meselede de mezhep imamlarını taklitten kaçınmış, kendine has görüşleri ortaya koyarak delillendirme yolunu izlemiştir.²¹

Tahâvî otuzlu yaşlara geldiğinde Mısır'da herkes tarafından tanınan ilmi bir şahsiyet haline gelmiştir. Onun bu ilmi duruşu ve şöhreti dönemin valisi Ahmed b. Tolun'un da sevgisini kazanmasına vesile olmuştur. Tahâvî, ilmi birikimiyle fıkıh ilmini sadece teorik olarak değil pratik hayatta da güzel bir şekilde uygulamıştır. Döneminde kâtiplik, sicillât (noterlik), Kadı naibliği gibi görevlerde bulunmuştur. Onun bu tecrübesinden yararlanmak için kendisine kadılık teklif edilmiş ancak kendisi bu görevi kabul etmeyerek hayatını ilme adanmış ve tedrisât ile meşgul olmuştur.²²

Tahâvî'nin günümüzdeki en meşhur eseri *Akidetu't-Tahâviyye* 'dir. Ancak fıkıh alanında yapmış olduğu çalışmalar, Tahâvî'nin önemli bir fakih olduğunu da göstermektedir. Çünkü diğer tefsir kitaplarından tamamen ayrılacak olan *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli bir tefsiri vardır ki bu eser içerik bakımından sadece ahkâm âyetlerini hadisler ışığında incelemekte ve Fatiha'dan Nas sûresine kadar değil fıkıh kitapları gibi ahkâm ayetlerini konu konu işleyerek açıklamaktadır. Yine özel olarak ahkâm âyetleri incelediği gibi sadece ahkâm hadisleri incelediği *Şerh-u Meâni'l-Âsâr* adında eseri de mevcuttur.

¹⁹ İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 30.

²⁰ Bahattin Akbaş, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Hadis Kültüründeki Yeri* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 28.

²¹ İsa Atıcı, "Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafîî Mezhebinden Ayrılma ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 572.

²² İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 31.

Tahâvî, 933 yılında 82 yaşında Kahire’de son nefesini vermiş ve Karâfe kabristanlığına defnedilmiştir.²³ Tahâvî vefat ettikten sonra ardında Ebü’l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed (ö. 351) ismiyle maruf bir evlat bırakmıştır.²⁴

Tahâvî sadece ilmiyle değil aynı zamanda ahlâkî özellikleri ve takvası ile hem çağında hem de çağlar ardında her daim iyilikle anılmıştır. Hatta onun için ”Zamanında ilim ve zühd bakımından eşi ve benzeri yoktu.” şeklinde methiyeler dizilmiştir.²⁵

1.3.İLMÎ ŞAHSİYETİ

Tahâvî, ilk eğitimini annesinden almıştır. Çünkü annesi, ilim ve fazilet sahibi bir kimse olup, İmam Şafî’nin de meclisinde bulunmuştur. İlk eğitimini aldıktan sonra Ebû Zekerîyya Yahya b. Muhammed’in (t.y.) tedrisatına devam etmiştir. Bu zattan, kıraat ve kitabet derslerini almış, Kuran-ı Kerîm’in hıfzını onun tedrisatında ikmal etmiştir. Özellikle yazıyı da öğrendikten sonra birçok ders halkasına katılmıştır. Babasından edebiyat dersleri almış, ilmi anlamda belirli bir seviyeye geldikten sonra dayısı olan İsmail el-Müzenî’nin ders halkasına devam etmiştir. Şafî Mezhebiyle alakalı ilk bilgileri dayısından öğrenmiştir.²⁶ Hanefî mezhebini benimseyinceye kadar dayısından aldığı derslere ve diğer ilmi topluluklara devam etmiştir.

Tahâvî, Hanefî mezhebini öğrendikçe dayısının kendisini ilmi anlamda doyuramadığının farkına varmış ve farklı arayışlar içerisine girmiştir. Ayrıca dayısının bazı meselelerde Hanefî kitaplarına başvurması dikkatinden kaçmamıştır. Bu gelişmeler onun Hanefî mezhebine olan ilgisini daha da artırmış ve Hanefî kaynaklarını okumaya yöneltmiştir.²⁷ Bu okumalar zamanla kendisini etkisi altına almaya başlamıştır. Kendisini Hanefî mezhebiyle tanıştıran Bekkâr b. Kuteybe’nin, dayısı İsmail el-Müzenî’nin Şafî mezhebiyle alakalı yazdığı “*Muhtasar*” adlı esere yazdığı reddiye de okuyunca Tahâvî Şafî mezhebinden Hanefî mezhebine geçmeye karar vermiştir. Artık bugünden sonra metodunu Hanefî mezhebi metodu olarak değiştirmiştir.²⁸ Tahâvî mezhep değiştirdiği zamanlar genç bir delikanlı, ilmi yaşantısının da henüz başındaki yıllardı. O mezhep değiştirdiğinde dayısı Müzenî hayattaydı.

²³ Ebû Sa’d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr Sem’ânî, *el-Ensâb*, thk. Muhammed Avvâme (Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, ts.), 53; Ebü’l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî İbn Kutluboğa, *Tâcü’l-terâcim*, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dımaşk: Dâru’l-Kalem, 1992), 100; Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti’l-İmâm Ebî Ca’fer et-Tahâvî*, 40.

²⁴ Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti’l-İmâm Ebî Ca’fer et-Tahâvî*, 40.

²⁵ Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya’kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü’n-Nedîm, *el-Fihrist*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Çıra Yayınları, 2021), 437.

²⁶ Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv (Kahire: Matba’atü’l-Halebî, 1978), 274.

²⁷ Muharrem Önder, “Ebû Cafer et-Tahavi (239-321/853-933) ve Şurûtu İlmî”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 369.

²⁸ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudîyye fî Tabakâti’l-Hanefiyye*, 273; el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, 25.

Fıkıh tarihimiz incelendiğinde mezhep değiştiren birçok fakih bulunmaktadır. O dönemde Mısır’da Malikî mezhebine tabi olanlar, şafîiler ve Hanefiler bulunmaktadır. Ve çok tabiidir ki bu farklı mezheplerde olan kimseler birbirlerine etkilemektedirler. Bu sebeple mezhebini değiştiren ilk kişi Tahâvî değildir ve o, son kişi de olmayacaktır.²⁹

Tahâvî’nin, Hanefî mezhebine geçişinden sonra Mısır’da birçok farklı âlimden birçok farklı ilimler okumuştur. 268/881 yılına gelince şam bölgesine gitmiş ve orada Hanefî mezhebine mensup Ebû Hâzim Abdülhamid b. Abdülaziz’den (. 292/905) fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Yine bu yolculuk esnasında Kudüs, Gazze ve Askalân’a ziyaretlerde bulunmuş ve bu bölgelerde de farklı ilim halkalarında bulunmuştur.³⁰

Tahâvî, yaşadığı dönemde birçok farklı alanda ilim tahsili görmüş, farklı alanlarda ilim sahibi olmuştur. Ancak asıl şöhret bulduğu alan ise hadis ve fıkıh ilmidir. Tahavi yaşadığı asırda Müslim (. 261/875), Ebû Dâvûd (. 275/889), İbn Mâce (. 273/887), Nesâî (. 303/915) gibi hadis alanındaki en meşhur âlimlerden hadis rivâyeti konusunda görüşmüşlerdir. Tahavi, Ebû Dâvûd ve Nesâî’den rivâyetlerde bulunmuş yine Nesâî ve Taberânî (. 360/971) de ondan hadis rivâyetinde bulunmuşlardır.³¹ Tahâvî’nin özellikle Muhaddis, hâfız, sika olduğuna dönemindeki tüm âlimlerin şahitliğine rastlanılmaktadır. Bu kadar meşhur olduğu alanda çok kıymetli eserler bırakmıştır. Bunlardan bahsedecek olursak özellikle “*şerhu Meâni’l-Âsâr*” sünenler ile eş tutulmuştur. Yine bu alanla alakalı olan diğer bir eseri de “*şerhu Müşkilu’l-Âsâr*” isimli çalışmasıdır.

Fıkıh alanında ise Tahâvî döneminde fıkıh altın çağını yaşamaktadır. O dönemle ilgili bilgiler veren tarihçiler mutlak manada Tahâvî’nin fıkıh alanındaki dönemin en önemli âlimlerinden birisi olduğunu çok rahatlıkla söylemektedirler. Döneminde çok yüksek bir popülaritesi bulunmaktadır.³²

Tahâvî’nin yukarıda da belirtildiği üzere mutlak manada müctehid olduğu anlaşılmaktadır. Genel kabule göre ve İbn Kemâl’in (. 940/1534) fukaha derecelendirmesinde, Tahâvî’nin meselede müctehid olduğu görüşü öne çıkmaktadır. Ancak Tahâvî’nin fukaha tabakasındaki yeri ile ilgili bazı farklı görüşler bulunmaktadır.³³

²⁹ Karadut, “Ebu Ca’fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri II”, 63.

³⁰ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudıyye fi Tabakâti’l-Hanefıyye*, 274; İbn Kutluboğa, *Tâcü’t-terâcim*, 100.

³¹ Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudıyye fi Tabakâti’l-Hanefıyye*, 276; Kevserî, *el-Hâvî fi sîreti’l-İmâm Ebî Ca’fer et-Tahâvî*, 5.

³² Kureşî, *el-Cevâhiru’l-Mudıyye fi Tabakâti’l-Hanefıyye*, 277; el-Hamevî, *Mu’cemü’l-Büldân*, 25.

³³ Ahmet İnanır, “İbn Kemal’in Tabakâtü’l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012), 78; Ahmet İnanır, *İbn Kemal’in Fetvaları Işığında Osmanlı’da İslâm Hukuku* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008), 76.

Hanefî mezhebi fukahâsından olan Leknevî (ö. 1886) ve Kevserî (ö. 1952), Tahâvî'yi imameyn mertebesinde mutlak müctehid saymaktadır. Kâsânî ise bu konuda Tahâvî'nin selef fakihlerin söylediklerini en iyi şekilde muhâfaza eden kimse olarak tanımlamıştır.³⁴

Ebû Ca'fer et-Tahâvî, yazmış olduğu eserlerde, ilk olarak farklı mezheplerdeki muhalif görüşleri verdikten sonra Hanefî mezhebinin hüküm çıkarma esaslarını kullanarak kendi görüşünü sunmaktadır. Hanefîlerdeki muhalif görüşlerin olduğu bazı konularda Tahâvî, daha çok İmameyn'in görüşlerine göre hüküm verdiği görülmektedir. Buna örnek verilecek olursa: Mâide sûresinin altıncı ayetinde geçen, abdest alırken ayakların mesh mi yıkanması mı gerektiği hususunda Tahâvî, önce ayakların mesh edilebileceğini söyleyen mezheplerin görüşünü verdikten sonra Hanefî mezhebinin görüşü olan ayakların yıkanması gerektiğini savunmuştur.³⁵

1.3.1. Hocaları

Yukarıda da belirtildiği üzere Tahâvî'nin asıl şöhret bulduğu alanlar fıkıh ve hadis ilimleridir. Tahâvî'nin döneminde hadis ilmi, önemli bir noktadadır. Nesaî, İbn Mâce gibi muhaddisler Tahâvî ile aynı çağda yaşamışlardır. Bu sebeple Tahâvî birçok farklı muhaddisten dersler almıştır.³⁶ En önemli hadis hocaları: Rebi' b. Süleyman el-Cizî (ö. 256/871), Rebi' b. Süleyman el-Müezzîn (ö. 270/885), Kadı Muhammed b. Şâzân el-Cevherî (ö. 274/889), Muhammed b. Abdullah er-Ruaynî'dir (ö. 299/914).

Tahâvî'nin hocalarını inceleyen birçok araştırmacılar çıkmış ve bu konu üzerine başlı başına eserler meydana getirmişlerdir. Bu konuda bilinen ilk eser ise Abdülazîz b. Ebî Tâhir et-Temîmî'nin (t.y.) eseridir. Kaynaklar bu eserden bahsetmekte ancak eser günümüze ulaşmamaktadır.³⁷ Hadis alanında ise kitaplarında bahsettiği ravilerden konu edinen ve bu konuda ilk eser veren kişi ise Muhyiddîn Abdulkâdir el-Kureşî'dir (ö. 775).³⁸

Yukarıda da belirtildiği üzere Tahâvî'nin muhaddis olması sebebiyle burada zikredilemeyecek kadar fazla hocası olmuştur. Pek tabiidir ki bu çalışmanın konusuna paralel olarak Tahâvî'nin daha çok fıkıh alanındaki hocalarından bahsedilecektir. Tahâvî'nin özellikle fıkıh alanında önemli bir fakih olmasında üç büyük hocasının etkisi vardır. Bu isimler; dayısı İsmail el-Müzenî, Mısır kadısı Bekkâr b. Kuteybe ve Ebî Ca'fer Ahmed b. Ebî İmrân'dır.

³⁴ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâi'*, thk. Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, 1982), 1/213.

³⁵ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı Kerîm*, thk. Sadettin Önal (İstanbul: Tdv İslam Araştırmaları Merkezi, 1995), 82.

³⁶ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 62.

³⁷ Kureşî, *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*, 275; Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, 6.

³⁸ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 62.

1. Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Mısırî (ö. 264/878)

Şafî mezhebinin kurucusunun Mısır'da yetiştirdiği en büyük öğrencilerinden bir tanesidir. Kendisi devrinin önemli müctehidlerindendir ve zaman zaman İmam Şafî'ye muhalif görüşleri de bulunmaktadır. İmam Şafî talebesi Müzenî için “Mezhebimin dayanağı, yardımcısıdır.” dediği rivâyet olunmuştur.³⁹

Şafî Mezhebinin kabul ettiği fukahânın derecelendirilmesinde Müzenî, mutlak müntesip müctehid grubuna girmektedir. Müzenî; kıyasa yatkınlığı, zekasının keskinliğine, çok ince meselelere yaptığı keskin görüşleriyle tanınan bir âlimdir. Ayrıca münazara konusunda da çok mahir olduğu rivâyet olunmuştur.⁴⁰

Müzenî Tahâvî'nin dayısı olması hasebiyle henüz çocuk yaşlarda iken dayısının tedrisatına başlamıştır. İmam Şafî'nin meşhur “*Müsned*” eserini dayısından okumuştur. Müzenî'nin fıkıh alanında çok kıymetli eserleri vardır. Bu eserler; “*Câmiu'l-Kebîr*”, “*Câmiu's-Sağîr*”, “*el-Muhtasar*”, “*Nihâyetu'l-İhtisâr*”dır. Tahâvî'nin Şafî mezhebinden Hanefî mezhebine geçişine kadar dayısına olan tedrisatı devam etmiştir.

2. Bekrâvî, Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe Esed es-Sekafî el-Basrî (ö. 270/884)

Tahâvî'nin ilmi hayatında ve Hanefî mezhebine geçmesinde son derece etkin bir rol oynayan Kuteybe, 246 yılında Mısır'a kadı olarak atanmıştır. Kuteybe, İmam Ebû Yusuf ve İmam Züfer'in (ö. 158/775) öğrencilerindendir. Hilâlû'r-Re'y'den fıkıh dersleri almıştır. Mısır'a kadı olarak gelmesinden sonra vefatına kadar da Mısır'da kalmıştır. Mısır halkı ve devlet yöneticileri Kuteybe'nin ilmi yönünden, takvasından son derece memnundur. Hatta Ahmed b. Tolun, onu Amr camiindeki ders halkasında zaman zaman ziyaret etmiş ona sevgisini göstermiştir.⁴¹

Kuteybe'nin önemli eserlerinden bazıları şunlardır. “*Kitâbu's-Şurût*”, “*Kitâbu'l-Mahâdir ve's-Sicillât*”, “*Kitâbu'l-Vesâik ve'l-U'hûd*” isimli eserleridir. Kuteybe Mısır'a gelir gelmez Mısır'daki ilim adamlarını öğrenmiş, onlarla tanışma yoluna gitmiştir. Ardından Müzenî ile tanışmış, Tahâvî üzerinde büyük etkileri olan ilmi münazaralar da bu şekilde başlamıştır.

Mısır'a geldiği ilk zamanlarda Kuteybe'yi çok seven, zaman zaman onun ders halkalarına katılan Ahmed b. Tolun, daha sonra siyasi bir fetva istemesi üzerine Kuteybe ile araları açılmıştır. Bu sebepten dolayı Kuteybe hapse düşmüş yerine vekâleten başka bir kadı

³⁹ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 100.

⁴⁰ Karaman, *İslam Hukuk Tarihi*, 100.

⁴¹ Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 459; Orhan Çeker, “Bekkâr b. Kuteybe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/365; Karadut, “Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I”, 64.

atanmıştır. Kuteybe'nin hapis hayatı devam ederken 88 yaşında vefat etmiş ve Mısır'da bulunan Karâfe mezarlığına defnedilmiştir. Kuteybe'nin vefatından sonra dahi Mısır halkı ona olan sevgisini devam ettirmiştir.⁴²

3. Bağdâdî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Ebû İmrân (ö. 280/893)

Kuteybe'den sonra Mısır'a vali olarak atanan Ebû İmrân, 260 yılında Mısır'a gelmiş ve vefatına kadar Mısır'da kalmıştır. Ebû İmrân, fıkıh konularında çok mahir aynı zamanda da takva sahibi bir kimsedir. Mısır'daki görev süresi boyunca Mısırlıların gönlünde taht kurmuş, onların sevgilerine mazhar olmuştur.

Ebû İmrân, Mısır'da ilmi faaliyetlerde bulunmuş, fıkıh ve hadis halkaları kurmuştur. Öğrencilerine bir mesele hakkında tüm mezheplerin genel kriterlerini öğrettikten sonra nihai olarak Hanefî mezhebinin görüşlerini aktarmıştır. Onun bu öğretim metodu, konuları mukayeseli bir şekilde anlatması öğrencilerin konulara hakimiyeti açısından da son derece faydalı olmuştur.⁴³

Ebû İmrân'ın bu şekilde ders halkalarındaki mukayeseli ders işleyişinden en fazla istifadeyi hiç şüphesiz öğrencisi Tahâvî görmüştür. Tahâvî'nin bu şekilde meselelerdeki mukayeseli tetkikleri onun Hanefî mezhebine geçişinde de önemli bir rol oynamıştır.

Ebû İmrân'ın valilik görevinden sonra bile Tahâvî, hocasını unutmamış, bir meselenin çözümünü sorulmaya gelindiği zaman; "Bu konuda Ebû İmrân olsaydı şöyle cevap verirdi." şeklinde konuşmayı kendisine âdet edinmiştir.⁴⁴

4. Ebû Hazim Abdulhamid b. Abdülaziz (ö. 292/904-905)

Ebû Hazim Tahâvî'nin tanınmış hocalarındandır. Kendisi başta Şam, Gazze ve Filistin'de başkadı, Kûfe ve Kerh'te de kadı olarak görev yapmıştır. Mısır'da yapılan meşhur Tolunoğlu camiinin vakıf vesikasındaki bir mesele sebebiyle Mısır'da bulunmuş ve bu vesileyle de Tahâvî ile tanışmıştır. Daha sonra Tahâvî, onun ders halkalarında bulunmuştur. Ayrıca fıkıh alanında bazı önemli eserler ortaya koyduğu görülmektedir.⁴⁵

Tahâvî'nin zikredildiği üzere büyük bir âlim olmasında yukarıda adı geçen dört hocanın da önemli katkısı olmuştur. Tahâvî'nin ayrıca muhaddis kimliğinin olması sebebiyle çok fazla muhaddis hocaları da olmuştur. Bu hocalardan bazıları da şunlardır.

⁴² Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 64; Çeker, "Bekkâr b. Kuteybe", 5/365; İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 51.

⁴³ İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 52.

⁴⁴ Karadut, "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I", 65.

⁴⁵ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 292.

1.3.2. Öğrencileri

Tahâvî, birçok ilim halkasında bulunduğu için onun çok fazla hocası ve öğrencisi olmuştur. Bu öğrenciler kısaca şu şekilde sıralanmaktadır.⁴⁶

1. Ahmed b. İbrahim b. Hammâd (ö. 329/944)

Tahâvî'den önce Mısır'da kadılık vazifesini yürütmüş olan İsmail el-Cevherî'nin torunudur.

2. Ahmed b. Süleyman el-Bağdadî (t.y.)

İbn Cerîr'in mezhebine mensup olan bu kişi, Tahâvî'nin de tedrisatından geçtikten sonra bölgesinde meşhur bir fakih olmuştur.

3. Ahmed b. El-Kasım b. Abdillâh el-Haşşâb (ö. 364/979)

Kendisi hadislerle meşgul olmuş, birçok hadis rivâyetinde bulunmuş ve birçok kişi kendisinden hadis nakletmiştir.

4. Yusuf el-Kâsım el-Meyancî (ö. 375/990)

Kendisi Şam vilâyetinde bir süre kadılık vazifesini ifa etmiş ve “Şam Muhaddisi” olarak şöhret bulmuştur.⁴⁷

5. Muhammed b. İbrahim b. Ali el-Mukrî (ö. 381/996)

Kendisi birçok şehirde bulunmuş, farklı muhaddislerden hadisler dinlemiş ve “İsfahan Muhaddisi” olarak şöhret bulmuştur.

6. Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/975)

Kendisinin birçok eseri bulunmakla birlikte, bu eserlerden en meşhur olanları; “*el-Mu'cemu's-Sağîr*” “*el-Mu'cemu'l-Evsat*” ve “*el-Mu'cemu'l-Kebir*” eserleridir. Bu eserlerin haricinde hacimli bir tefsir çalışması da bulunmaktadır.⁴⁸

1.3.3. Hanefî Mezhebine Geçiş

Tahâvî'nin mezhep değiştirmesi, o dönem şartlarını da göz önüne aldığımızda oldukça doğal ve yaşanılması mümkün bir olaydır. Ancak bu mezhep değiştirme meselesi kaynaklarda farklı farklı sebeplerden ötürü olduğu nakledilmiştir. Bu sebepler şu şekilde açıklanmaktadır:

- a. İsmail el-Müzenî'nin Tahâvî'ye Bir Mesele Sebebiyle Kızması

Kaynaklarda Müzeni ders halkasında öğrencilerine ders anlatırken bir meselede Tahâvî'nin bir konuyu anlamaması sebebiyle ona kızması ve “Vallahi senden adam olmaz”

⁴⁶ Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti 'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, 11-12.

⁴⁷ İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 54.

⁴⁸ İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 55.

şeklinde ona onur kırıcı ve hakaret benzeri sözler söylemesi üzerine Tahâvî'nin hocasına kızıp Hanefî mezhebine intikal ettiği rivâyet olunmuştur.⁴⁹

Tahâvî'nin yukarıda bahsedilen olayda çocuk yaşlarda olduğu, hoca öğrenci arasında son derece sevgi ve saygı çerçevesinde bir ilişki olduğu aşikardır. Müzenî'nin öğrencilerini kendi çocuklarından ayırt etmediği ve son derece akıllı ve zeki olan Tahâvî'ye bu sözleri sarf etmesi bilgisi zayıf bir görüş olarak değerlendirilmektedir.⁵⁰

b. Müzenî'nin Bazı Karmaşık Konuları Çözmede Sık Sık Hanefî Kaynaklarından Faydalanması

“*el-İrşâd fî ma 'rifeti 'ulemâ 'i'l-ḥadîs*” adlı eserinde el-Halîl (ö. 446/1055), kendisinin neden dayısı el-Müzenî'ye ihtilaf ettiği sorulunca Tahâvî, “Onun sıklıkla Hanefî külliyyatına başvurduğunu gördüm” sözü son derece önemlidir.⁵¹ Ayrıca Tahâvî, Müzenî'nin yeğeni olması sebebiyle onun kendi kütüphanesinden faydalandığı ve bu vesileyle Hanefî kaynaklarını inceleyerek bu mezhebe hayranlığı artması sebebiyle Hanefî mezhebini tercih ettiği naklolanmaktadır.

Bu rivâyete ek olarak Tahâvî'nin Hanefî mezhebine hayranlığı devam ederken hocası Kuteybe'nin dayısına yazdığı reddiye de okumasından sonra Hanefî mezhebine geçişi hızlanmıştır.

c. Tahâvî'nin Mısır'a Gelen Hanefî Kadılarının Derslerinden Etkilenerek Zamanla Hanefî Mezhebini Benimsemesi

Mısır'a gelen Hanefî mezhebine mensup kadıların ilmi özellikleri bir tarafa, onların ahlâkı, nezâketi ve takvasının Tahâvî'ye büyük tesiri olmuştur. Özellikle Kuteybe ve Ebû İmrân'ın Tahâvî'nin karakterine pozitif yönde ehemmiyetli bir katkısının olduğunu dile getirmek yanlış olmayacaktır.⁵² Ayrıca bir gün Tahâvî'nin dayısını rüyasında görmesi ve hocası Ebû İmrân'ı kastederek “Seni benden çaldı.” dediği rivâyet olunmuştur.⁵³

d. Tahâvî'nin Hanefî Mezhebini İlmi ve Uygulama Olarak Daha Kolay Bulması

Tahâvî, öğrenci olarak çok akıllı ve zeki bir öğrenciydi. Konuların çok ince ve karmaşık noktalarını çok iyi sezdiği ve bu noktaları çok güzel izah ettiği bilinmektedir. Suyûtî'nin (ö. 911/1505) mezhep değiştirmenin sebeplerinden bahsederken mevcut mezhebin zorluğunu zikretmesi geçilen mezhebin nispeten daha kolay olması, Tahâvî'nin mezhep değiştirmesinde

⁴⁹ Abdullah Nezâr Ahmed, *Ebû Ca'fer et-Tahâvî: el-İmâmü'l-muhaddis el-fakîh* (Dımaşk: Darul-Kalem, 1991), 87; Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, 16.

⁵⁰ Atcı, “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafîî Mezhebinden Ayrılma ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri”, 576.

⁵¹ Ebû Ya'lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî Halîlî, *el-İrşâd fî ma 'rifeti 'ulemâ 'i'l-ḥadîs*, thk. M. Saîd b. Ömer İdrîs (Riyâd, 1989), 431.

⁵² Hamevî, *Mu'cemü'l-Büldân*, 22.

⁵³ İşler, *Tahâvî (ö. 321/933) ve Ahkamu'l-Kur'an'ı*, 34.

de etkili olup olmadığı sorusunu akla getirmektedir. Ancak Tahâvî'nin mezhep değiştirmesinde bu hususun etkili olmadığı görülmektedir.⁵⁴

e. Mısır'da Çok Meşhur Olan Hanefî-Şafîî İlmi Münazaralarından Etkilenmesi

“*Şerhu'l-Akîdeti't-Tahâviyye*” isimli eseri tahkik eden Şuayb el-Arnâvûd (ö. 2016) eserinin başında, Mısır'da çok yaygın olan ilmî münâzaralardan Tahâvî'nin de etkilendiğini zikretmektedir. Çünkü bazen bireysel bazen de toplum önünde yapılan münazaralar halkın ilgisini çekmektedir. Bu münazaralar sebebiyle karşı görüşteki kimselerin görüşlerini değiştirdikleri görülmektedir. Tahâvî'nin de mezhep değiştirmesinde bu nedenin etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁵

1.3.4. Eserleri

Tahâvî'nin başta fıkıh ve hadis alanları haricinde akâid, tefsir, kelam ve tarih-biyografi alanında birçok eseri mevcuttur. Ancak bu eserlerden büyük çoğunluğu günümüze ulaşamamıştır. Bu bölümde Tahâvî'nin meşhur olmuş bazı eserleri burada zikredilmeye çalışılacaktır.

a. Kitâbü'l-Akâid

Tahâvî bu eserinde özellikle ehl-i sünnet akâidini öz bir şekilde incelemiştir. Hacimsiz, kısa bir eser olmasına rağmen, çok veciz ifadelerle bu eserini kaleme almıştır. Özellikle İmam-ı Âzam ve önde gelen talebelerinden olan İmam Muhammed ve İmam Ebû Yusuf'un akâid ile ilgili görüşleri çerçevesinde bu eser meydana gelmiştir. Tahâvî özellikle Mu'tezile fırkası başta olmak üzere ehl-i sünnet görüşüne ters görüşleri olan tüm fırkalara zaman zaman cevap vermeye gayret göstermiş, ehl-i sünnet akâidinin doğruluğunu göstermeye gayret etmiştir. Tahâvî eserin sonunu bir dua ile bitirerek özellikle Müşebbihe, Cehmiyye, Kaderiyye gibi bazı sapkın fırkalardan Allah'a sığınarak eseri tamamlamıştır.⁵⁶

Eserin birçok şerhi bulunmaktadır. Bu şerhlerden; Ali b. Ebi'l-Izz el-Ezra'i'nin (ö.792) “*Müessesetü'r-Risale*”si, Ömer b. İshak el-Hindî'nin (ö. 773) şerhi, Abdülğani el-Ganîmî el-Meydânî'nin (ö. 1298) “*Şerhu'l-Âkîdeti't-Tahâviyye*”sı en şöhretli şerhlerindendir.⁵⁷

b. Şerhu Meâni'l-Âsâr

Müellifin kaleme aldığı ilk ve en şöhretli olan eseridir. Bazı kaynaklarda Tahâvî, “*Sahibu Meâni'l-Âsâr*” şeklinde zikredilmektedir. Eser, fıkıh sistemetiğine göre yazılmış

⁵⁴ Atcı, “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafîî Mezhebinden Ayrılma ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri”, 579.

⁵⁵ Atcı, “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafîî Mezhebinden Ayrılma ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri”, 580.

⁵⁶ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 100; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 438; İşler, *Tahâvi* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 57-58.

⁵⁷ Arif Aytekin, “el-'Akîdetü't-Tahâviyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/259.

olmakla birlikte bazı mezhepler arasında ihtilaflı olan hadisleri işlemektedir. Tahâvî eserinde önce hükmü verir ardından sahabe kavlini verdikten sonra konuyla alakalı farklı mezheplerin görüşlerini de zikreder. Son olarak ise kendi kanaatini belirterek konuyu bitirir. Eser ihtiva ettiği konu sebebiyle her daim araştırmacıların dikkatini cezbetmiştir. Eserin Muhammed Zühri en-Neccâr (t.y.) tarafından tahkiki yapılmıştır.⁵⁸ Ayrıca eserin tercümesi de bulunmaktadır.

c. Müşkîlû'l-Âsâr

Tahâvî'nin kaleme aldığı son kitaplarından biridir. Eser, senet sebebiyle güçlü ancak mana sebebiyle birbiriyle çelişkili gibi görünen hadislerin arasındaki çelişkiyi ortadan kaldırmak için kaleme alınmıştır. Anlamı ya bir manaya delalet edecek şekilde yorumlamış ya da hadisleri birbirlerine tercih ederek aradaki anlam karmaşasını ortadan kaldırmıştır. Eserin farklı merkezlerde birçok muhtasarı vardır.⁵⁹

d. et-Tesviye beyne Haddesenâ ve Ahberenâ

Bu eser de Tahâvî'nin, hadis istilahlarını incelediği eseridir. Müellif bu eserini dönemindeki meselelerle alakalı tartışmalara cevaben kaleme almıştır.⁶⁰

e. el-Muhtasar fî'l-Fıkh

Hanefî fıkhiinde muhtasar eseri yazma geleneği çok meşhur bir âdettir. Bu sebeple Hanefî mezhebinde muhtasar yazan ilk müellif, Tahâvî'dir. Eserin sağır ve kebîr olmak üzere iki ayrı varyantı vardır.

f. İhtilâfu'l-Fukahâ

Bu eserde müellif, fukahânın ihtilaf ettiği konuları incelemektedir. Konular işlenirken özellikle İmam-ı Âzam'ın ve İmam Şâfiî'nin görüşlerini öncelemektedir. Kitabın genelinde Hanefî mezhebinin tercihlerini hadisler ile güçlendirmiştir. Hanefî fakihlerden Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in yanı sıra İmam Zufer'in de görüşleri yer almaktadır.⁶¹

g. eş-Şurût

Bu eserin “*Kebîr*”, “*Evsat*” ve “*Sağır*” olmak üzere üç farklı kitabı bulunmaktadır. Eserde sosyal ilişkiler ve toplumsal düzen ile ilgili konular işlenmiştir. Eserin “*Evsat*” ve “*Kebîr*” kitaplarının tamamı günümüze kadar ulaşamamış, “*Sağır*” kitabının tamamı ise

⁵⁸ Ayhan Tekineş, “Meâni'l-Âsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/207; İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 59.

⁵⁹ Kevserî, *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*, 34; Ayhan Tekineş, “Müşkilû'l-Âsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/163.

⁶⁰ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 438.

⁶¹ İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, 100; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 438; İşler, *Tahâvî* (ö. 321/933) ve *Ahkamu'l-Kur'an*'ı, 64.

günümüze kadar ulaşmıştır.⁶² “*Kebîr*” kitabının günümüze ulaşan kısmı yüksek lisans tezi olarak Ruhi Özcan tarafından çalışılmıştır.⁶³

⁶² İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 438.

⁶³ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *eş-Şurûtu's-Sağîr*, thk. Ruhi Özcan (Bağdat: İhyâu't-Türâsi'l-İslâmî, 1974), 15.

İKİNCİ BÖLÜM

2. FIKIH-KIRAAT İLİŞKİSİ

Fıkıh, İslam dininin furûuna, ve her türlü amelî ibadetleri içine alan bir ilim olduktan sonra çerçevesi daha da genişlemiş, günümüzde ilmihali, islam hukukunu, ekonomiyi ve modern hukuk gibi birçok ilmi içine alarak incelemiştir.⁶⁴

İslam fıkıhı ile modern diğer hukukları karşılaştırdığımız zaman karşımıza çıkan ilk farklılık İslam fıkının vahiy eksenli bir yapıya sahip olduğudur. Diğer hukuk sistemlerinin ödül ve ceza hakkındaki kuralları dünya hayatı ile sınırlılık gösterirken, İslam fıkında ise bu ebedî olan ahiret hayatına da taşınmaktadır.⁶⁵

İslam fıkının uygulanırlığı ile ilgili olarak bugün toplum nazarında insanların bir çekincesi olmakla birlikte tarih boyunca İslam ile yönetilmiş ve asrında altın çağlarını yaşamış pek çok topluluklar mevcuttur. Buna en güzel örnek asrı saadet dönemidir. Bakıldığında o dönemde insana hiçbir değer verilmezken, Hz. Peygamber (sav) ve ilk vahiy geldikten sonra insanı en güzel şekilde yaşatmaya, insan onuruna uygun bir yaşantı sürmesine yönelik kurallar koyduğu çok açık bir şekilde görülmektedir.

Fıkıhın kaynağı nedir, sorusuna cevap aranacak olunursa, bu soruya en doğru yanıt vahiydir cevabı olacaktır. Çünkü fıkıh bir mesele hakkında meydana gelen bir soruna önce Kuran ve sünnet ışığında, daha sonra istihsan, istislah, icma', rey, sahabe kavli gibi kaynaklarla cevap vermiştir. Bu açıdan bakıldığında fıkıhın başvurduğu ilk kaynak hiç şüphesiz Kur'ân-ı Kerîm'dir.⁶⁶

Fıkıh ilmi ile kıraat ilmi arasında sıkı bir ilişki olduğu aşikârdır. Zira bu ilişkinin sebebi İslam hukukunun hüküm çıkarma için ilk başvurduğu kaynağın Kur'ân-ı Kerîm olmasındandır.⁶⁷ Her ne kadar hüküm çıkartmak için uygulamış oldukları metodlar birbirinden farklı olsa da fikhî mezhepler bir konu hakkında bazen görüş birliğine varırken bazen de görüş ayrılığına düşmektedir. Bu görüş ayrılıkları bazen esas aldıkları kaynaktan ötürü, bazen de ilgili

⁶⁴ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, thk. Amir Ahmed Haydar (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 11/210.

⁶⁵ Karaman, "Fıkıh", 13/23.

⁶⁶ Zekiyüddin Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.), 28; Karaman, "Fıkıh", 13/23.

⁶⁷ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Usûl'üs-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1984), 356; 'Alâuddîn 'Abdulazîz b. Ahmed 'Abdul'azîz el-Buhârî, *Keşfu'l-esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.), 4/24; Mehmet Ünal, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Kıraat Farklılıklarının Rolü* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 5; Mehmet Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998), 83.

hükümün çıkarıldığı âyette bulunan kıraat farklılığı sebebiyledir. Bundan dolayı fıkıh-kıraat birbirinden ayrılmaz birer disiplindir.

Özellikle Arap belagatinin çok zengin olduğu düşünüldüğünde ve bölgede çok sayıda farklı ağız ve lehçenin bulunması, Hz. Peygamber'in (sav) de onay vermesiyle Kur'ân-ı Kerîm'in farklı okunuşlarla okunduğu görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in yazılmasıyla başlayan süreç ve bu kıraat farklılıkları hiç şüphesiz Kur'ân'ın daha iyi anlaşılması için yapılan çalışmalardır.⁶⁸

Kur'ân ilimleri arasında önemli bir yere sahip olan kıraat, Kur'ân'ın hem lafız hem de anlamı ile ilgilenmiş ve bu bilgi birikimleri Kur'ân'ın daha iyi anlaşılmasına vesile olmuştur. Çünkü Müslüman bir bakış açısı için aslolan Kur'ân'ın en güzel şekilde anlaşılmasıdır.

Kıraat farklılıkları, doğrudan ya da dolaylı olarak bir çok ilmi etkilemiştir. Tefsir ilmine etkisi âyetlerin doğru şekilde anlaşılması yönünden olmuştur. Fıkıh ilmine etkisi özellikle ahkâm âyetleri bağlamında ve bu âyetlerin doğru şekilde anlaşılması şeklinde olmuştur. Hulasa kıraat ilmi Kur'ân'ın anlaşılması için olmazsa olmaz disiplinlerin başında gelmektedir.⁶⁹

2.1. KIRAAT NEDİR?

Kur'ân ilimleriyle uğraşan disiplinlerde kendi alanıyla alâkalı bilgi sahibi olacak kadar kıraat bilgisine sahip olmak elzemdır. Çünkü kıraat farklılıklarının yok sayılarak yapılacak her türlü yorum ve çıkarım mutlaka eksik, dolayısıyla yanlış bir çıkarım olacaktır.

Kıraat, İslami ilimler içerisinde en önemli olan dallardan bir tanesidir. Çünkü Kur'ân'ın nüzûlüyle birlikte Hz. Peygamber onun doğru okunması ve doğru bir şekilde muhafaza edilmesi için hemen onu tilavet ediyor, ashabına naklediyor, onların da doğru bir şekilde okuduğundan emin olduktan sonra onu zapta geçiriyordu.⁷⁰

Kur'ân lafızlarının zapta geçirilmesindeki önemli meselelerden bir tanesi de yedi harf meselesidir.⁷¹ Hz. Peygamber henüz hayatta iken bu konu hakkında bir sorun meydana gelmemiştir. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu konu Müslümanlar arasında ciddi bir sorun olmaya başlamıştır. Bu sorunu çözmek için önce Hz. Ebûbekir, Kur'ân'ı iki kapak arasına toplamış, Hz. Osman da bu iki kapak arasına toplanılan nüshayı farklı merkezlere göndermek suretiyle çoğaltmıştır. Bu çoğaltılan nüshalarda herhangi bir hareke ve noktalama olmadığı için kıraat farklılıkları yine devam etmiştir. Sahih kıraatin şartlarının belirlenmesi ve

⁶⁸ Yaşar Akaslan, "Kırâatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. âyeti Örneği", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 207.

⁶⁹ Akaslan, "Kırâatlerin Fıkhi Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi'nin 43. âyeti Örneği", 207.

⁷⁰ Abdulhamit Birışık, "Kıraat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 25/426.

⁷¹ Yedi harf, ayrıntılı bilgi için bkz. "Yedi Harf el-Ahrufü's-Seb'a", DİA, İstanbul, 1989.

H. Ebûbekir'in iki kapak arasına aldığı nüshalarda bu şartlar özellikle aranarak Kur'ân'ın korunması amaçlanmıştır.⁷² Bu dönemde özellikle sözlü kültürün ileri bir seviyede olması da Kur'ân'ı muhafaza ve yayma konusunda önemli bir araç olmuştur.

H. Osman'ın çoğalttığı Kur'ân nüshaları tüm Müslümanlar tarafından kabul edilmiş ve bu şekilde öğrenilmeye başlanmıştır. H. Peygamber'in (sav) çoğaltılan nüshaları sadece göndermeyip oraya Kur'ân okumasını bilen bir fem-i muhsin görevlendirmesi de Kur'ân'ın doğru bir şekilde öğrenilmesi için elzem bir meseledir. Kur'ân nüshalarının gönderildiği şehirler kısa zamanda kıraat ekollerinin temellerinin atıldığı şehirler halini almıştır. Bu dönemde kıraat ile meşgul olan kimselerin çok fazla sahabe ve tâbiîn ile beraber olması kıraatin gelişmesi adına önemli bir etken olmuştur.⁷³

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan farklı kıraatleri o bölgeye gelen fem-i muhsinden alan bölge halkı, bu öğrendikleri kıraatleri yayarak kıraat ilminin gelişmesine ayrıca katkıda bulunmuştur. Öğrenilen bu kıraatler sonraki kuşaklara da bu şekilde aktararak farklı kıraatler günümüze kadar ulaşmıştır.⁷⁴

Kur'ân kıraatinin temel prensibi nakildir. Hiç kimse kendi düşüncesi üzerine kıraat nakledemez. İlerleyen dönemlerde Kur'ân kıraatini bilmeyen bu konuda zayıf kimselerin Kur'ân-ı Kerîm'i caiz olmayan kıraatlerle okuması o dönemde birtakım karışıklıklara sebep olmuştur. Bu karışıklıkları düzeltmek için alanda uzman kıraatçiler, sahih kıraatleri diğer bozulmuş, caiz olmayan kıraatlerden ayırma işlemine başlamışlardır. Bu çalışmayı yaparken de birtakım kurallar koyarak yapmışlardır. Koyulan bu kurallar kıraat ilminin bir disiplin olmasında önemli bir katkı yapmıştır.⁷⁵

Kur'ân kıraatlerinin belirlenip bir disiplin haline gelmesi şüphesiz bu dönemde olmuştur. Bu dönemde sahih ve sahih olmayan kıraatler belirlenip bu alan ile ilgili ilk eserler kaleme alınmıştır. Bu konu ile ilgili ilk çalışmayı yapan kişi Hârûn b. Mûsâ'dır. (ö. 170/786)⁷⁶

Farklı İslam beldelerinde bulunan Kur'ân kıraatine vâkîf kimseler insanlar tarafından da güvenilir, kıraat ilmine vâkîf ve sürekli olarak kıraat ile meşgul olmaları sebebiyle o bulundukları beldelerde şöhret kazanmışlardır. H. Peygamber'e (sav) saygıdan dolayı Medine belgesi kıraat imamları arasında ilk sırada sayılmış ve o bölgede Nâfi' meşhur olmuştur.⁷⁷ İlerleyen bölümde hangi kıraat imamının nasıl bir okuyuş yaptığı ve anlama nasıl bir etki ettiği inceleneceği için şimdi kıraat imamlarının kısa bir hayatından söz edilecektir.

⁷² Birşık, "Kıraat", 25/427.

⁷³ Birşık, "Kıraat", 25/427.

⁷⁴ Abdurrahman Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2014), 162.

⁷⁵ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri* (İstanbul: İfâv Yayınları, 2010), 62.

⁷⁶ Çetin, *Kur'ân İlimleri ve Kur'ân-ı Kerîm Tarihi*, 163.

⁷⁷ Abdurrahman Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi* (İstanbul: Ensar yayınları, 2020), 69.

2.2. KIRAAT-İ SEB'A İMAM VE RÂVİLERİ

Ulemanın görüş birliği ederek mütevâtir kabul ettiği, meşhur olmuş yedi imam ve ravilerine isnat edilen kıraatlara kıraat-i seb'a denmektedir.⁷⁸ İlgili yedi kıraat imamının sayılamayacak kadar çok râvisinin olması sebebiyle bu ilimle ilgili yapılan çalışmalarda sadece imam ve iki râvi kabul edilmiştir. Bu mesele ile ilgili en meşhur eser Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyssîr fî'l-Kırââtî's-Seb'* eseridir. Ebû Muhammed el-Kâsım b. Firrûh eş-Şâtıbî (ö. 590/1194) de bu eseri şiirsel hâle getirerek *eş-Şâtıbiyye* adıyla bilinen, kıraat-i seb'a ile ilgili en temel kaynakları meydana getirmişlerdir. Kıraat ilminde derinleşmiş, ulemanın üzerinde görüş birliği ettiği kıraat-i seb'a imamları ve râvileri şunlardır.⁷⁹

2.2.1. Nâfi' (ö. 169/785)

İsmi tam olarak Ebû Ruveyym Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebî Nuaym el-Leysî'dir.

Medineli kıraat imamlarındandır. Aslen Isfahanlı olmakla birlikte takribî olarak Medine'de 70/690 yılında doğduğu, 169/785 yılında ise yine Medine'de vefât ettiği bilinmektedir. Ömrünü tamamen Kur'ân kıraati üzerine vakfetmiştir. 70 kadar tâbiinden ders almış, yine 70 yıl kadar Kur'ân öğretiminde bulunmuştur.⁸⁰

Kıraat ilminde otorite bir kişiliğe sahip olmakla birlikte Mâlikî ve Hanbelî mezhep imamlarının da teveccüh ettiği bir kimsedir. Arap belâgatine ve hadis ilmine vukufiyeti olan zühd bir kişiliğe sahiptir. Kâlûn ve Verş adıyla iki tane râvisi bulunmaktadır. Kıraat ilmindeki rumuzu (l) harfidir.

2.2.1.1. Kâlûn (ö. 220/835)

İsmi tam olarak Ebû Mûsâ İsâ b. Minâ b. Verdân'dır.

120/737 yılında Medine'de dünyaya gelmiş, 220/835 yılında yine Medine'de hayata gözlerini yummuştur. Kıraati güzel ve latîf olmasından dolayı hocası ona "iyi güzel" manalarına gelen "Kâlûn" lakabını vermiş bu bu lakapla da meşhur olmuştur. Uzun bir süre boyunca hocasının yanında kıraat okuyan Kâlûn, hocasının vefat etmesinden sonra Medine Şeyhu'l-Kurra'sı makamına gelmiştir.⁸¹ Kulaklarının iyi duymamasından dolayı talebeleri ağızlarından

⁷⁸ Ebû Muhammed Mekki b. Ebî Tâlib Hammûş el-Kaysî, *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâ'ât*, thk. Abdulfettah İsmâil Şelebî (Mısır: Dâru Nehda, 1979), 95; Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim ed-Dîmeşkî Ebû Şâme, *el-Murşidul-Vecîz ilâ Ulûmin Tetealleku bi'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Tayyar Altıkulaç (Ankara, 1986), 173; Ebû 'Abdullah Bedreddîn Muhammed Zerkeşî, *El-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2018), 1/466.

⁷⁹ Abdülhamit Birişık, *Kıraat ilmi ve Tarihi* (Bursa, 2004), 91.

⁸⁰ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, thk. Ali Muhammed Ömer, II, (Kahire: Mektebet'u l-Hâncî, ts.), 330.

⁸¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*, I, 615.

takip etmiş, zaman zaman kulağını talebeye iyice yaklaştırarak onları dinlemiştir. Kıraat ilmindeki rumuzu (ب) harfidir.⁸²

2.2.1.2. Verş (ö. 197/812)

İsmi tam olarak Ebû Saîd Osman b. Saîd b. Abdillâh el-Mısrî'dir.

110/728 yılında Mısır'da dünyaya gelmiş, 197/812 yılında yine Mısır'da hayata gözlerini yummuştur. Yüzünün beyazlığı sebebiyle hocası Nâfi', ona Verş lakabını vermiş ve lakapla da meşhur olmuştur. Mısırlı olması sebebiyle kıraat okumak için Medine'ye hocasının yanına gelmiş, kıraat okuduktan sonra tekrar Mısır'a dönmüştür.⁸³ Kuran okuduğu zaman herkes tarafından beğenilen güzel bir sedası olduğu bilinmektedir. Rumuzu (ج) dir.

2.2.2. İbn Kesîr (ö. 120/738)

On kıraat imamından tek Mekkeli olan kıraat imamıdır. 45/665 yılında Mekke'de dünyaya gelmiş 120/738 yılında yine Mekke'de hayata gözlerini yummuştur. Tabiinden olup, birçok sahabe ile görüşme imkânı bulmuştur. Arap belagatine çok hâkim olan İbn Kesîr, hadis rivâyetinde de bulunmuştur.⁸⁴ Rumuzu (ـ) harfidir.

2.2.2.1. Bezzî (ö. 250/864)

Tam İsmi, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Muhammed b. Abdillâh el-Bezzî'dir.

170/786 yılında Mekke'de hayat gözlerini açmış, 250/864 yılında Mekke'de hayata gözlerini kapamıştır. Uzun yıllar Mescid-i Haram'da Müezzin olarak görev yapmıştır. Duhâ sûresinden sonra tekbir getirme adetini getirerek günümüze kadar uygulana gelmiş bir uygulamaya imza atmıştır. Bununla alakalı bir hadis rivâyetinde de bulunmuştur.⁸⁵ Rumuzu (ـ) dir.

2.2.2.2. Kunbül (ö. 291/904)

Tam ismi Ebû Ömer Muhammed b. Abdirrahman b. Muhammed el-Mahzûmî'dir.

195/811 yılında Mekke'de dünyaya gelmiş, 291/904 yılında Mekke'de hayata gözlerini yummuştur. Sülalesine nispet olmak üzere Kunbül lakabıyla meşhur olmuştur. Zühd kişiliği sebebiyle bölge insanı Kur'ân öğrenmek için ona gelerek Kur'ân tâlimi yapmak istediği

⁸² Tayyar Altıkulaç, "Kâlûn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/268.

⁸³ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 502.

⁸⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 443; Tayyar Altıkulaç, "İbn Kesîr Ebû Ma'bed" (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 131.

⁸⁵ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 119; Tayyar Altıkulaç, "Bezzî" (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/114.

nakledilmektedir. Hicaz bölgesinde Şeyhu'l-Kurra olarak görev yapmıştır.⁸⁶ Rumuzu (ج) harfidir.

2.2.3. Ebû Amr (ö. 154/771)

Tam olarak ismi Ebû Amr Zebbân b. el-Alâ b. Ammâr el-Mâzinî el-Basrî'dir.

İki Basra imamından ilkidir. 70/689 yılında Mekke'de dünyaya gelmiş, 154/771 senesinde Kûfe'de hayata gözlerini kapamıştır. Ömrünün neredeyse tamamını Basra'da geçirmiştir. Mekke, Medine, Kûfe, Basra da dönemin önemli ve şöhret sahibi hocalarından ders okumuş ve birçok sayıda öğrencisi olmuştur. Cahiliye döneminde Arap belagatine çok hâkim olmuş, cahiliye şiirinde önde gelen isimlerden olmuştur.⁸⁷ Kıraat ilmindeki remzi (ح) 'dır.

2.2.3.1. Dûrî (ö. 248/862?)

Tam ismi Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîz el-Ezdî ed-Dûrî'dir.

150/767 tarihinde Bağdat'ın Dûr adlı yerleşim yerinde dünyaya gelmiştir. Ve bu yere nispetle Dûrî lakabıyla anılmıştır. Vefat yılı ise kesin olmamakla birlikte 248/862 olduğu düşünülmektedir. Kıraat ilmi için ilmî yolculuklar yapmış Basra, Kûfe ve Bağdat'ta bulunmuştur. Dûrî, hem Ebû Amr'ın hem de yedinci imam olan Kisâî'nin ravisidir. Kisâî'den vasıtasız olarak kendisi, Ebû Amr'dan ise Rivâyet yoluyla kıraat almıştır.⁸⁸

2.2.3.2. Sûsî (ö. 261/874)

Tam ismi Ebû Şuayb Sâlih b. Ziyâd b. Abdillâh es-Sûsî'dir.

173/789 yılında dünyaya gelmiş, 261/874 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. Ebû Amr'dan kıraati vasıta ile almıştır. Ebû Amr'ın diğer ravisinde olduğu gibi güvenilirliği ve zühd kişiliği sebebiyle Ebû Amr'a ulaşamadığı halde vasıtalı olarak kıraati ondan almıştır.⁸⁹

2.2.4. İbn Âmir (ö. 118?/736)

Tam ismi Ebû İmrân Abdullah b. Âmir b. Yezîd el-Yahsubî'dir.

Şam bölgesinin tek kıraat imamıdır. Doğum tarihiyle ilgili farklı görüşler olsa da 8/630 ya da 21/641 tarihlerinin birinde dünyaya geldiği tahmin edilmektedir. 118/736 tarihinde ise Dimaşk'da hayata gözlerini yummuştur. Tabiînden olduğu ve birçok önemli sahabe ile görüşme

⁸⁶ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 165.

⁸⁷ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 290; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Amr b. Alâ" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/94.

⁸⁸ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 255; Tayyar Altıkulaç, "Dûrî" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/5.

⁸⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 333.

imkânı bulduğu görülmektedir.⁹⁰ Zühd kişiliği, bilgili bir kimse olduğu nakledilmektedir. Remzi (ع) harfidir.

2.2.4.1. Hişâm (ö. 245/859)

Asıl ismi Ebü'l-Velîd Hişâm b. Ammâr b. Nusayr ed-Dımaşkî'dir.

153/770 tarihinde doğduğu, 245/859 tarihinde ise vefat ettiği bilinmektedir. Dımaşk Emeviyye camiinde uzun yıllar boyunca hatiplik yaptığı bilinmektedir. Kıraati imamından sened yoluyla almış direk olarak hocasına yetişmemiştir. Kıraatçi kişiliği yanında hadisçi bir yönü de bulunmaktadır. Kütüb-i Sitte ismiyle bilinen önemli hadisçilerin eserlerinde Hişâm'ın hadisleri bulunmaktadır.⁹¹

2.2.4.2. İbn Zekvân (ö. 242/857)

Tam olarak ismi, Ebû Amr Abdullah b. Ahmed b. Beşîr b. Zekvân ed-Dımaşkî'dir.

173/789 tarihinde Dımaşk'ta dünyaya gelmiş, 242/857 tarihinde yine Dımaşk'ta hayata gözlerini kapamıştır. Hişâm'a benzer bir kişiliği ve hayatı olmuştur. İbn Zekvân da kıraat ve hadis ile ilgilenmiş, Dımaşk Emeviyye camiinde uzun seneler boyunca imamlık görevini ifa etmiştir. Yine kıraati imamından direk almamış sened yolu ile kıraati İbn Âmir'den almıştır.⁹²

2.2.5. Âsım (ö. 127/745)

İsmi Tam olarak Ebû Bekr Âsım b. Ebi'n-Necûd Behdele el-Esedî el-Kûfî'dir.

Kûfe kıraat imamlarının ilkidir. Doğduğu yıl kesin olarak bilinmemektedir. Ancak Kûfe'de dünyaya geldiği 127/745 tarihinde ise yine Kûfe'de hayata gözlerini yumduğu görülmektedir. Tabiînden olup bazı sahabelere yetiştirdiği düşünülmektedir. Hz. Ali'nin kıraatini iki râvisinden biri olan Hafs b. Süleyman'a, İbn Mes'ud'un kıraatini de diğer ravisi olan Ebu Bekr Şu'be'ye tâlim ettirmiştir. İmam Âsım'ın kıraatinin birkaç farklı okuyuşun haricinde fazla bir farklılık göstermemesi sened zincirinin de sağlamlığı dolayısıyla dünyanın büyük bir bölümünde okunduğu görülmektedir. İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe de Kur'ân-ı Kerîm'i İmam Âsım'ın kıraati üzere okumuştur.⁹³ Rumuzu (و) harfidir.

⁹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 424; Tayyar Altıkulaç, "İbn Âmir" (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/309.

⁹¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, II, 355; Tayyar Altıkulaç, "Hişâm b. Ammâr" (TDV Yayınları, 1998), 18/151.

⁹² İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 405; Tayyar Altıkulaç, "İbn Zekvân Ebû Amr" (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/462.

⁹³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 346; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele" (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/476.

2.2.5.1. Ebû Bekr Şu‘be (ö. 193/809)

Asıl ismi Ebû Bekr Şu‘be b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî’dir.

95/713 tarihinde dünyaya gelmiş 193/809 tarihinde de Kûfe’de hayata gözlerini kapamıştır. İmamı Âsım, Şu‘be’ye İbn Mes‘ud’un kıraatını öğretmiştir. Zühd kişiliği, İbadetlere olan âzamî gayreti ve Kur‘ân aşığı bir kişiliğe sahiptir. Kendisinin kırk yıl süresince her gün Kur‘ân’ı hatmettiği nakledilmektedir. Kıraatçı kişiliğinin yanında hadisçi bir yönü de bulunmaktadır.⁹⁴

2.2.5.2. Hafs (ö. 180/796)

Asıl ismi Ebû Ömer Hafs b. Süleyman b. el-Muğîre el-Esedî’dir.

90/709 tarihinde Kûfe’de dünyaya gelmiştir. 180/796 tarihinde de yine Kûfe’de hayata gözlerini kapamıştır. İmam Âsım’ın üvey çocuğudur. Âsım, Hafs b. Süleyman’a Hz. Ali’nin kıraatını öğretmiştir. Hadisçi bir kişiliği olmakla birlikte hadisçi kişiliği tenkid edilmiş ancak kıraatçı oluşu ittifakla delil kabul edilmiştir. Kıraati dünyanın büyük bir bölümü tarafından okunmaktadır.⁹⁵

2.2.6. Hamza (ö. 156/773)

Asıl ismi Ebû Umâre Hamzatü’bnü Habîb b. Umâre ez-Zeyyât el-Kûfî’dir.

Âsım’dan sonraki Kûfe imamıdır. 80/699 tarihinde dünyaya gelmiştir. 156/773 tarihinde de hayata gözleri yummuştur. Kıraat alanında delil kabul edilen Hamza, aynı zamanda hadis ve fıkıh alanında da önemli bir yere sahiptir. Buhârî hariç diğer kütüb-i Sitte yazarları onun hadislerini kullanmışlardır. Kıraat alanında en fazla kural dışı değişikliklerin olduğu kıraat imamlarındanıdır.⁹⁶ Kıraattteki remzi (ف) ‘dir.

2.2.6.1. Halef (ö. 229/844)

Asıl ismi Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa‘leb el-Esedî’dir.

150/767 tarihinde dünyaya gelmiş 229/844 tarihinde de hayata gözlerini yummuştur. Halef hem onuncu kıraat imamı hem de İmam Hamza’nın râvisidir. Halef, kıraati Hamza’dan vasıtalı bir şekilde almıştır.⁹⁷

⁹⁴ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, I, 326; Tayyar Altıkulaç, “Ebû Bekir b. Ayyâş” (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/110.

⁹⁵ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, I, 255; Tayyar Altıkulaç, “Hafs b. Süleyman” (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118.

⁹⁶ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, I, 261; Tayyar Altıkulaç, “Hamza b. Habîb” (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/512.

⁹⁷ İbnü’l-Cezerî, *Gâyetü’n-Nihâye fî tabakâti’l-kurrâ*, I, 272.

2.2.6.2. Hallâd (ö. 220/835)

Tam olarak ismi Ebû İsâ Hallâd b. Halîd eş-Şeybânî'dir.

Doğum yılı kesin olarak bilinmemekle olup, 220/835 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. İmam-ı Hamza'dan vasıtalı bir şekilde kıraati almıştır. Kûfe kurrası arasında önemli bir yere sahiptir.⁹⁸

2.2.7. Kisâî (ö. 189/805)

İsmi tam olarak Ebü'l-Hasan Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî'dir.

120/738 tarihinde dünyaya gelmiş, 189/805 tarihinde ise bir seyahat sırasında Hârûn Reşid ile iken hayata gözlerini yummuştur. Kûfe kıraat imamlarının üçüncüsüdür. Kûfe'de ilk öğrenimini gördükten sonra Basra'da bulunan Halil b. Ahmed'den de öğrenim görmüştür. Kıraat alanının yanı sıra Arap belagatinde çok ileri düzeyde eserler bırakmıştır.⁹⁹ Kıraat ilmindeki remzi (ﺝ) harfidir.

2.2.7.1. Ebü'l-Hâris (ö. 240/854)

Asıl ismi Ebü'l-Hâris Leys b. Hâlid el-Bağdâdî'dir.

Doğum tarihiyle alakalı kesin bilgi olmamakla birlikte vefat yılı 240/854 tarihidir. Kıraat alanında otorite bir kişilik olup birçok öğrenci yetiştirmiştir.¹⁰⁰

2.2.7.2. Dûrî (ö. 248/862?)

Asıl ismi Ebû Ömer Hafs b. Ömer b. Abdilazîzel-Ezdîed-Dûrî'dir.

150/767 tarihinde Dûr adlı bir yerleşim yerinde dünyaya gelmiştir. Kesin olmamakla birlikte 248/862 tarihinde de vefat etmiştir. Dûrî, iki tane kıraat imamına Râvilik yapmış bir kimsedir. Kisâî'den kıraati vasıtasız bir şekilde okumuştur.¹⁰¹

2.3. KIRAAT-İ AŞERE İMAM VE RÂVİLERİ

İbn Mihran en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), Ebû Abdillâh el-Enderâbî (ö. 470/1077) gibi kıraatçiler yedi kıraat sınıflandırmasına ilaveler yaparak on kıraat sınıflandırmasını yapmışlardır. Ancak bu sınıflandırma, kıraatçiler arasında kabul görmemiştir. Kıraat-i aşere sınıflandırmasını yaparak kıraatçiler arasında meşhur olmasını sağlayan kişi İbnü'l-Cezerî'dir (ö. 833/1429). İbnü'l-Cezerî, on kıraate dair *en-Neşr fî'l-Kirââtî'l-'Aşr* adlı eserini kaleme

⁹⁸ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 275; Tayyar Altıkulaç, "Hallâd b. Halîd" (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/381.

⁹⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 537; Tayyar Altıkulaç, "Kisâî Ali b. Hamza" (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/70.

¹⁰⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, II, 34; Tayyar Altıkulaç, "Ebü'l-Hâris" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/322.

¹⁰¹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 255; Altıkulaç, "Dûrî", 10/6.

almıştır.¹⁰² Yukarıda zikredilmiş olan kıraat-i seb'a imamlarına üç imam ilave yapılarak kıraat-i aşere sınıflandırması tamamlanmaktadır.

2.3.1. Ebû Ca'fer (ö. 130/748)

Tam olarak ismi Ebû Ca'fer Yezîd b. el-Ka'ka' el-Mahzûmî el-Medenî'dir.

Nâfi ile birlikte Medine kıraat imamlarındandır. 130/748 tarihinde ileri bir yaşta hayata gözlerini yummuştur. Tabîinden olup sahabeden bir kimsenin azadlı kölesidir. Medine'de Mescid-i Nebevî'de uzun seneler boyunca kıraat öğretimi yapmıştır. Kıraat kadar hadis ilmiyle de ilgilenmiştir.¹⁰³ Kıraat ilmindeki rumuzu (جع) kelimesidir.

2.3.1.1. Îsâ b. Verdân (ö. 160/776)

İsmi tam olarak Ebû'l-Hâris Îsâ b. Verdân el-Medenî'dir.

Doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi olamamakla birlikte 160/776 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. Kıraati İmamı Ebû Ca'fer'den vasıtasız bir şekilde almıştır.¹⁰⁴ Kıraat ilmindeki rumuzu (عى) 'dır.

2.3.1.2. Süleymân b. Cemmâz (ö. 170/786)

Asıl ismi Ebû'r-Rabî' Süleyman b. Müslim b. Cemmâz ez-Zührî'dir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 170/786 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Kıraati vasıtasız bir şekilde imam Ebû Ca'fer'den almıştır.¹⁰⁵ Kıraatteki remzi (جم) 'dır

2.3.2. Ya'kûb (ö. 205/821)

Asıl ismi Ebû Muhammed Ya'kub b. İshâk b. Zeyd el-Hadramî'dir.

117/735 tarihinde Basra'da dünyaya gelmiş, 205/821 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Ebû Amr ile birlikte Basra kıraat imamlarından biridir. Önemli bir kıraat alimi olmakla birlikte Arap belagatine ve fıkıh alanında da önemli bir kimsedir. Birçok kimseye kıraat öğretimi yapmıştır. İbadete düşkün bir kimsedir.¹⁰⁶ Kıraatteki remzi (بع) kelimesidir.

2.3.2.1. Ruveys (ö. 238/852)

Asıl ismi Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Mütevekkil b. Abdirrahmân el-Lü'lû el-Basrî'dir.

¹⁰² Birişik, *Kıraat ilmi ve Tarihi*, 91.

¹⁰³ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, II, 383; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Ca'fer el-Kârî" (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/116.

¹⁰⁴ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 616.

¹⁰⁵ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 315.

¹⁰⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, II, 386.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 238/852 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Kıraati vasıtasız bir şekilde Ya'kub'dan okumuştur.

2.3.2.2. Ravh (ö. 235/849)

Asıl ismi Ebü'l-Hasan Ravh b. Abdülmü'min el-Hüzelî el-Basrî'dir.

Doğum yılı kesin olarak bilinmemekte olup 235/849 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Kıraati vasıtasız bir şekilde Ya'kub'dan almıştır. Kıraatin yanı sıra hadis ilminde de önemli çalışmaları vardır.¹⁰⁷

2.3.3. Halefü'l-Âşir (ö. 229/844)

Tam olarak ismi Ebû Muhammed Halef b. Hişâm b. Sa'leb el-Esedî'dir.

150/767 tarihinde dünyaya gelmiş 229/844 tarihinde hayata gözlerini yummuştur. Kûfe kıraat imamlarından. Halefü'l-Âşir hem kıraat imamı hem de İmam Hamza'nın Râvisidir. Zühd bir kişiliğe sahip bir kimsedir. Hadis rivâyetlerinde bulunmuştur.¹⁰⁸ Kıraatteki remzi (خل) kelimesidir.

2.3.3.1. İshak (ö. 286/889)

Asıl ismi Ebû Ya'kub İshak b. İbrahim b. Osman el-Verrâk el-Mervezî el-Bağdâdî'dir.

Doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 286/889 tarihinde hayata gözlerini kapamıştır. Kıraati vasıtasız bir şekilde imamı Halefü'l-Âşir'den almıştır.¹⁰⁹

2.3.3.2. İdrîs (ö. 292/905)

Asıl ismi Ebü'l-Hasan İdrîs b. Abdilkerîm el-Haddâd el-Bağdâdî'dir.

Kesin olmamakla birlikte 199/814 tarihinde Bağdat'ta dünyaya gelmiş, 292/905 tarihinde de hayata gözlerini yummuştur. Kıraati vasıtasız bir şekilde imamından almıştır. İdrîs, hem Halefü'l-Âşir'in ravisi hem de İmam Hamza'nın Halef râvisinin tarîkidir. Kıraat ve hadis alanında önemli çalışmaları bulunmaktadır.¹¹⁰

Sonuç olarak kıraatlerin fıkıh ilmiyle olan münasebetini iki başlık altında incelemek doğru olacaktır. Bu başlıklardan birincisi; üzerinde icma' edilmemiş kıraatler namaz kılarken okunabilir mi meselesidir. İkinci mesele; farklı kıraatlerin fikhî bir meselede delil olarak kullanılıp kullanılmayacağı meselesidir.¹¹¹

¹⁰⁷ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 285.

¹⁰⁸ Altıkulaç, "Halef b. Hişâm", 15/237.

¹⁰⁹ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 155.

¹¹⁰ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, I, 154; Tayyar Altıkulaç, "İdrîs b. Abdülkerîm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/484.

¹¹¹ Birişik, "Kıraat", 25/430.

Bu iki başlıktan birincisi; farklı kıraatlerin namazda okunup okunmamasıyla ilgili olarak kaynaklarda şu görüşü bulmaktayız. Farklı kıraatlerin namaz dışında okunması uygun görülmekte olup ancak bu farklı okuyuşların namazda okunmayacağı görüşüdür. Aksi takdirde namazın farzlarından olan kıraat şartının yerine gelmeyeceği dolayısıyla namazın kabul olmayacağı yönündeki görüştür.¹¹² İkinci görüş hakkında aşağıda daha geniş bilgi verilecektir.

2.4. KIRAATLERİN FIKİH İLMİNDEKİ ETKİLERİ

Fıkî mezhepler, kıraat farklılıklarıyla yeni bir anlam kazanan kelimelerle yeni bir bakış açısı kazanarak o konu hakkında farklı görüşler beyan etmişlerdir. Özellikle fikhî anlamda bu kadar farklı görüşün olmasına bu kıraat farklılıklarının da etkisi büyüktür. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'i gerçek manada anlamak için kıraat farklılıklarının da bilinmesi elzendir. Bu konu hakkında Ebu'd-Derdâ (ö.32/652) şöyle bir rivâyette bulunmuştur. “Sen Kur'ân'ın farklı rivayetlerini tam anlamıyla öğreninceye kadar onu güzel bir şekilde anlayamazsın”.¹¹³

Sahih, mütevâtir derecesine ulaşan kıraatler, bütün fıkıhçılar tarafından şer'î delil olarak kabul edilmişlerdir. Ancak mütevâtir seviyesine ulaşamayan pek çok kıraat de bulunmaktadır. Bazı fikhî mezhepler bu mütevâtir derecesine ulaşamayan kıraatleri haber-i vâhid olarak değerlendirmekte ve dolayısıyla bu kıraatleri de şer'î delil olarak kabul etmektedir.¹¹⁴

Bu şekilde haber-i vâhid ile hüküm çıkaran mezhepler bu çıkarımı kendi mezhep metotlarının özelliklerine göre çıkarmaktadır. Örnek verilecek olursa: Bakara Sûresinin 184. âyetinde geçen “Aranızdan hasta ya da yolculukta olan kimseler oruçlarını diğer günlerde saysınca tutar” meâlinde orucun peşpeşe mi aralıklarla mı tutulacağı belirtilmemiştir. Âhad haber hüccet gösterilerek burası peşpeşe lafzı ilave edilerek ayet bu şekilde yorumlanmıştır.¹¹⁵

Şâfiî ve Mâlikî mezhebi hüküm çıkarmada kıraatleri daha az kullanırken, Hanefî ve Hanbelî mezhebi hüküm çıkarımında kıraatlerden daha fazla yararlanmıştır. Mütevâtir seviyesine ulaşamayan kıraatleri daha çok ibadet ve muamelatla ilgili meselelerde kullanmışlardır.¹¹⁶

¹¹² Ebû 'Abdullah Bedreddîn Muhammed Zerkeşî, *El-Burhan fî Ulumi'l-Kur'an*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2018), I, 222; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kirâ'âti'l-aşr* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.), I, 15.

¹¹³ Muhammed Ebû Abdillâh İbn Sa'd, *Tabakâtü'l-kübrâ* (Beyrut: Dâru Beyrut, 1957), 2/357; İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kirâati* (İstanbul: İfav Yayınları, 1995), 236.

¹¹⁴ Hayrettin Karaman, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: Ensar yayınları, 2010), 94; Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkıh)*, 55; Dağ, *Kirâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 90; Muharrem Önder, “Şâz Kirâatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, (2009), 165.

¹¹⁵ Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, 102; Dağ, *Kirâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 184.

¹¹⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstilahları Kamusu*, ed. Sıtkı Güllü (İstanbul: Eser Neşriyat, 1997), III, 242; Önder, “Şâz Kirâatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri”, 178.

Kıraat farklılıklarının tamamı, şüphesiz âyetlerin manasını değiştirdiğini söylemek yanlış bir düşüncedir. Çünkü Arap belâğatinin en parlak zamanlarında Kur'ân-ı Kerîm nazil olmaya başlamıştır. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'in de muciz bir kelam olması sebebiyle farklı kullanımların olduğunu görmekteyiz. Bu farklı kullanımlar Kur'ân'ın muciz bir kelam olduğunun göstergesidir. Kur'ân'da bulunan bu farklı kıraatleri fıkıh ilmiyle alakalı olarak iki grupta inceleyebiliriz.

a. Anlama etki etmeyen kıraat farklılıkları

Bu okuyuş farklılıkları daha çok kelimelerin telaffuzunda ve harekelerinde meydana gelen farklılıklardır. Bu farklılıkların anlama etkisi olmayıp tamamen okuyuculara bir kolaylık olmasından ötürüdür. Mesela; teshil, beyne, imale, ihfa bu gruba giren farklılıklardır.¹¹⁷

b. Anlama etki eden kıraat farklılıkları

Daha çok tefsir ilmiyle ilgili olan farklılıklardır. Ahkâm âyetler yönüyle de fıkıh ilmiyle alâkalıdır. Bu gruba lafız ve anlamın değişmesiyle farklı bir anlam kazanan kelimeler girmektedir.¹¹⁸ Mesela; Bakara sûresi 196. âyette geçen “مَجْلَةً” kelimesi, yine Bakara sûresi 222. âyette geçen “يَطْهَرُونَ” kelimesi bu gruba örnek gösterilebilir. Bu örnekler ileride detaylı bir şekilde açıklanacaktır.

Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan farklı kıraatleri okumak ve bu kıraatler ile hüküm elde edip bu hükümler ile de amel etmek olması gereken bir yaklaşımdır.¹¹⁹ Ancak şu hususa dikkat edilmesi gerekmektedir. Bu husus da hangi kıraatlerin müteber, hangilerinin ise müteber olmayan kıraatler olduğunun bilinmesidir. Bu yönüyle kıraatler üç ana başlıkta incelenmektedir.

a. Makbul kıraatler

Mütevâtir derecesine ulaşmış ahad kıraatleri içermektedir. Bu kıraatler kıraatin üç rüknu olan; resmî mushaf'a uygunluk, bir vecihle de olsa Arap dil kurallarına muvâfakat ve sahih bir senetle Hz. Peygamber'e kadar ulaşan kıraatlerdir.¹²⁰

b. Üzerinde vakfedilen kıraatler

¹¹⁷ Muhammed b. Ömer Bazemül, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm* (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1996), I, 307.

¹¹⁸ Bazemül, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, I, 307.

¹¹⁹ İbn Muhammed İbrahim Âl-i İsmâil Nebil, *İlmü'l-kırâât neş'etuhu etvâruhu eseruhu fi 'ulûmi's-şer'iyye* (Riyad: Mektebetu't-Tevbe, 1998), 370.

¹²⁰ Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 7; Bazemül, *el-Kırâât ve Eseruhâ fi't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, 304.

Bu kıraatler, sahih bir senetle günümüze gelen ancak resmî mushaf'a bir vecihle bile olsa uygunluk sağlamayan kıraatlerdir. Bu kıraatler üzerinde ittifak olmasına rağmen sahih kıraat şartlarını tutmadığı için mütevâtir kıraatler arasında sayılmamaktadır.¹²¹

c. Reddedilen kıraatler

Bu kıraatler sahih bir senedi bulunmayıp Arap gramerine de uygunluğu olmayan kıraatlerdir. Bu kıraatlerin herhangi bir bağlayıcı durumu yoktur.¹²²

Yukarıda da belirtildiği üzere sahih kıraatin üç şartını yerine getiren her kıraat mütevâtir derecesine ulaşmasa bile hüccet değeri olan diğer kıraatler ile aynı kategoride değerlendirilmektedir. Ancak sahih olmayan şaz kıraatlerde ise hüküm böyle değildir. Şaz kıraatlerin delil olarak kullanılıp kullanılmaması konusunda ciddi tartışmalar bulunmaktadır. Bu tartışmalar şu iki başlıkta incelenmektedir.

- a. Şaz kıraatlerin delil olarak kabul edilmesi ve bu kıraatler ile hüküm verilmesi gerektiğini savunanlar.

Şaz kıraatleri delil olarak kabul edenlerin başında Hanefî ve Şafî uleması, Maverdî gibi isimler gelmektedir.

- b. Bu kıraatlerin delil olarak kabul edilemeyeceğini ve bu kıraatler ile hüküm verilemeyeceğini savunanlar.

Şaz kıraatleri delil kabul etmeyenlerin başında da Mâlikî mezhebi imamı İmam Malik gelmektedir.

Bu iki görüşten ayrı olarak eğer şaz kıraat yeni bir mesele hakkında hüküm bildiriyorsa bu kıraatler ile hükmedilemeyeceği, ancak var olan iki konu arasında birisi seçilirken bu kıraatlerin kullanılabileceğini savunan görüş de bulunmaktadır. Bu vesileyle şaz kıraat bir hüccet olmamakla birlikte ahad bir haber olması sebebiyle kullanılabilmektedir.¹²³

2.5. MEZHEPLERİN KIRAATLERE YAKLAŞIMI

Hanefî mezhebi, mütevâtir derecesine ulaşan kıraatleri amel etme konusunda ve şer'î delil olması hususunda kabul etmektedir.¹²⁴ Mütevâtir derecesine ulaşamayan kıraatleri ise zayıf kıraat olarak nitelemektedir. Bu kıraatler ile namazda kıraat yapmayı Hanefî mezhebi uygun görmemiştir. Zayıf olan kıraatleri Hanefî mezhebi kendi arasında iki grupta incelemiştir. Bunlardan ilki meşhur kıraat, diğeri meşhur olmayan kıraattir. Meşhur kıraat ile tilavet

¹²¹ Bazemül, *el-Kirâât ve Eseruhâ fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, 304.

¹²² Bazemül, *el-Kirâât ve Eseruhâ fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, 304.

¹²³ Bazemül, *el-Kirâât ve Eseruhâ fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*, 372.

¹²⁴ Dağ, *Kirâât Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 89.

edilmekte ve şer'î delil olarak kabul edilmekte, meşhur olmayan kıraatler ise tilavet edilmemekte ve şer'î delil olarak kabul edilmemektedir.¹²⁵

Şâfiî mezhebinin, kıraatlere karşı tutumu Hanefî mezhebine bazı yönlerden benzemektedir. Şâfiî mezhebi on kıraati Kur'ân olarak kabul etmekte, onun hem tilavetini hem de delil olarak kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Hanefî mezhebiyle fark buradan sonra ortaya çıkmaktadır. Şâfiî mezhebi zayıf kıraati şer'î bir delil olarak kabul etmemektedir. Mezhepte bazı farklı görüşler olsa da genel kabul bu şekildedir.¹²⁶

Mâlikî mezhebi, kıraatler konusunda diğer iki mezhebe göre daha sıkı bir anlayış içerisinde. Mâlikî mezhebi, sadece Kıraat-i Seb'a'yı mütevâtir sınıfında kabul etmekte ve bu kıraatlerin tilavet edilmesini ve şer'î delil olarak kabul edilmesini tercih etmektedir. Yedi kıraatin dışındaki tüm kıraatleri Kur'ân olarak kabul etmemekte ve bu kıraatlerin tilavetini ve şer'î delil olmasını kabul etmemektedir. Buna gerekçe olarak da bu kıraatlerin Kur'ân'da geçmemesini göstermektedir.¹²⁷

Hanbelî mezhebi, mütevâtir kıraatler ile ilgili olarak diğer üç mezhep gibi düşünmekte, mütevâtir olarak yedi kıraati kabul etmektedir. Mütevâtir olmayan kıraatleri ise bir şarta bağlamıştır. Bu kıraatleri zannî bir huccet olarak kabul etmektedir. Ve bu tezini savunmak için de haber-i vâhid'in hüccet kabul edilmesini örnek olarak vermektedir.¹²⁸

Sonuç olarak bakıldığında mütevâtir kıraatler konusunda tüm mezhepler aynı görüşü savunmaktadır. Hanefî ve Şâfiî mezhebi on kıraati, Mâlikî ve Hanbelî mezhebi ise yedi kıraati mütevâtir olarak kabul etmektedir. Mütevâtir derecesine ulaşamayan kıraatlere tilavet hususunda olumsuz görüş belirtmişlerdir. Delil olması yönünden ise Hanefî ve Hanbelî mezhebi delil kabul etmekte, diğer iki mezhep delil olarak kabul etmemektedir.

¹²⁵ Serahsî, *Usûl'üs-Serahsî*, 292; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 94.

¹²⁶ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-usûl*, thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 95; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 96.

¹²⁷ Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî et-Tilimsânî, *Miftâhu'l-vüsûl ilâ binâ'i'l-fürû' ale'l-usûl*, thk. Muhammed 'Alî Ferkûs (Mekke: Mektebetü'l-Mekkiyye, 1998), 301; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 103.

¹²⁸ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn 'Abdullah b. Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *Ravzatu'n-nâzir ve cunnetu'l-munâzir fî usûli'l-fikh 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*, thk. 'Abdülkerîm b. 'Alî b. Muhammed en-Nemle (Riyâd: Mü'essesetü'r-Reyyân, 2002), 2/204; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 106.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. AHKÂMÜ'L-KUR'ÂN TEFSİRİNDEKİ HÜKÜM ÂYETLERİN KIRAAT FARKLILIKLARI YÖNÜNDEN İNCELENMESİ

Ebû Ca'fer et-Tahavî'nin *Ahkâmü'l-Kur'ân* tefsiri diğer klasik tefsir kitaplarından farklı olarak bir fıkıh kitabı özellikleriyle yazılmıştır. Klasik tefsir kitapları Fatiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle biterken, Tahavî, bu eserini kitâbü't-tahâret ile başlayıp, kitâbü't-talâk ile nihâyete erdirmiştir. Eserin, alan ile ilgili önemli bir çalışma olduğu âşikârdır. Ancak günümüze ulaşamayan bölümleri olması araştırmacıların hemen dikkatini çekmektedir.

3.1. TEMİZLİK BÖLÜMÜ

Tahavî, bu bölümde on dokuz âyet-i kerîmeyi hadisler ile tefsir ederken bu bahsi geçen âyetlerin içerisinde kıraat farklılığı olup manaya da etkisi olan sadece dört âyet bulunmaktadır. Aşağıda bu kıraat farklılığı olan âyetlerin manaya ne gibi etkisinin olduğu incelenecektir.

3.1.1. Namazda Ayakların Meshi Meselesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ مَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَلَكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَلِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٦﴾

“Ey iman edenler! Namaz kılmayı murâd ettiğiniz vakit yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedin, ayaklarınızı da topuk bileklerine kadar (yıkayın). Eğer cünüplük hali var ise temizlenin. Şâyet hasta ya da yolculuk durumunda veya sizin içinizden birisi ayak yolundan gelirse veya kadınlarla cinsel münasebette bulunursa, bu hallerde suya erişiminiz olmadığında kirli olmayan bir toprağa yönelin (teyemmüm abdesti alın), yüzünüzü temiz bir toprak ile meshedin ardından ellerinizi de onunla meshedin. Allah size bir meselede güçlük çıkarmak istemez, fakat O sizin tertemiz olmanızı ve üzerinizde bulunan nimetini tamamlamak ister ki bu vesileyle şükredesiniz.”¹²⁹

“وَأَرْجُلَكُمْ” kelimesinde Nâfi', İbn Âmir, Hafs, Kisâî ve Ya'kub lâm harfini üstün harekeyle okumuşlar, İbn Kesîr, Ebû Amr, Ebû Bekr Şu'be, Hamza, Ebû Ca'fer ve Halefû'l-Âşir lâm harfini esre harekeyle okumuşlardır. Bu farklı okuyuşlar dikkate alındığında şu şekilde farklı manalar çıkmaktadır.¹³⁰

¹²⁹ Kur'an-ı Kerim Meali, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Mâide 5/6.

¹³⁰ Ebû 'Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *et-Tefsîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, thk. Otto Pretzl (Beyrut: Dâru Kitâbi'l-'Arabî, 1984), 98; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf

- a. Lâm harfini üstün hareke ile okuyan imamlar için buradaki anlam farklılığı şöyledir. İlgili kelime de âmil “فَاغْسِلُوا” kelimesidir. “فَاغْسِلُوا” emir kipinde fiil olduğu için bu fiile gerekli olan fail ve mef’ul öğeleridir. فَاغْسِلُوا kelimesindeki “Vâv” harfi bu fiilin faili, “وَأَرْجُلُكُمْ” kelimesi ise “فَاغْسِلُوا” emrinin mef’ûlûdûr. Ayrıca fakihlerin bu âyet ile ilgili diğer bir yorumu da atfedilecek kelimenin yakına mı yoksa uzak öğeye mi atfedileceğidir. Zira bu âyette Tahâvî, bu hususu dikkate alarak manayı o şekilde vermiştir. Bu Arapça kurallara göre anlam şu şekilde olacaktır. “Ayaklarınızı topuklardaki kemiğe kadar yıkayın.”¹³¹

Bu okuyuş şekline göre anlamı kuvvetlendirmek için konuyla alakalı birkaç hadîs-i şerif örnek olarak verilecektir.

حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرِ قَالَ حَدَّثَنَا الْفَرِّيَّابِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلْقَمَةُ بْنُ خَالِدٍ أَوْ خَالِدُ بْنُ عَلْقَمَةَ عَنْ عَبْدِ خَيْرٍ قَالَ دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللَّهِ عَنْهُ الرَّخْبَةُ ثُمَّ قَالَ لِعُغْلَامِهِ ائْتِنِي بِطُهْرٍ فَأَتَاهُ بِمَاءٍ وَطَسْتٍ فَتَوَضَّأَ فَعَسَلَ رِجْلَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَقَالَ هَكَذَا كَانَ طُهُورُ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Abdu Hayr şöyle demiştir. Ali (r.a) er-Rahbe’ye girdikten sonra kölesine şöyle seslendi: “Bana abdest almak için suyu getir. Ona biraz su ile bir leğen getirdi. Ali abdest aldı, üç defa sağ ayağını üç defa sol ayağını yıkadı ve “Rasulullah (sav)’in abdest alma yöntemi böyle idi” buyurdu.¹³²

حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ قَالَ حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ كَيْفَ الطُّهُورُ؟ فَدَعَا بِمَاءٍ فَتَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا وَمَسَحَ بِرَأْسِهِ وَغَسَلَ رِجْلَيْهِ ثُمَّ قَالَ هَكَذَا الْوُضُوءُ فَمَنْ زَادَ عَلَا هَذَا أَوْ نَقَصَ فَقَدْ آسَأَ وَظَلَمَ

Amr b. Şuayb’den, onun babasından, onun dedesinden, rivâyet ettiğine göre, bir adam Peygamber (sav)’e gelerek ona: “Nasıl abdest alınır?” diye sordu. Bu soru üzerine Allah Rasûlü o kimseden su getirmesini istedi. Abdest azalarını üçer defa yıkayarak abdestini tamamladı. Başını mesh etti ardından da ayaklarını yıkadı. Ve “Abdest işte bu şekildedir. Kim benim yaptığımdan daha fazlasını ya da daha eksikliğini yaparsa o kişi kötü bir iş yapmış ve kendine zulmetmiş olur,” dedi.¹³³

- b. Lâm harfini esre hareke ile okuyan imamlar için ise buradaki anlam şöyledir. İlgili kelime de âmil, “بِرُؤُسِكُمْ” kelimesinin başındaki “ب” harfi cer’idir.¹³⁴ Şu durumda

İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fî l-kırâ’âti l-‘aşr* (Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-İlmiyye, ts.), 254; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi l-Beşer bi l-Kırââti l-Erba’ate Aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427), I, 530.

¹³¹ Ebû Zûr’a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Huccetü l-Kıraat*, thk. Said el-Afgânî (Beyrut: Müessesetü’r-Risale Naşirun, 2016), 221.

¹³² Ebû Ca’fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî Tahâvî, *Şerhu Meâni l-Âsâr*, thk. Latifurrahman el-Behrâici el-Kâsimî (Beyrut: Daru İbn Hâzm, 2021), “Tahâret”, 9 (No.155).

¹³³ Tahâvî, “Tahâret”, 9 (No. 167).

¹³⁴ İbn Zencele, *Huccetü l-Kıraat*, 222.

bakıldığı zaman anlam; “Başlarınızı ve ayaklarınızı mesh edin.” şeklinde olacaktır.¹³⁵

Bu okuyuşu okuyan kıraat imamaları için bir başka delil ise Arapça’da bulunan “Cerri civâr” kuralıdır. Bu kurala göre okuyuşta farklılık olan kelimeye en yakın olan kelimenin irabına göre bu kelimeyi de o şekilde okumaktır.¹³⁶

Bu okuyuş şekline göre anlamı kuvvetlendirmek için konuyla alakalı birkaç hadîs-i şerif örnek olarak verilecektir.

حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ قَالَ حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْأَصْبَهَانِي قَالَ: أَنَا شَرِيكَ عَنِ السُّدِّيِّ عَنْ عَبْدِ خَيْرٍ عَنْ عَلِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ تَوَضَّأَ فَمَسَحَ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمِ وَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ لَكَانَ بَاطِنُ الْقَدَمِ أَحَقُّ مِنْ ظَاهِرِهِ

Abdu Hayr’dan, onun Ali (r.a)’dan rivâyet ettiğine göre, Ali abdest aldı ve ayağının üstünü mesh edip şöyle söyledi. “Eğer Allah resulünün (sav)’in böyle yaptığını bilmemiş olsaydım, ayağın alt tarafını (mesh etmek) üst tarafını mesh etmekten doğruluk bakımından daha uygun olurdu.”¹³⁷

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمُهَالِ قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّامُ بْنُ يَحْيَى قَالَ أَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ قَالَ حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَلَادٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ الْحَدِيثَ حَتَّى قَالَ "إِنَّهُ لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يُسَبِّحَ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَيَغْسِلُ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ وَيَمْسَحُ بِرَأْسِهِ وَرِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ"

Hemmam b. Yahya dedi ki, Bize İshak b. Abdullah b. Ebi Talha haber vererek dedi ki: Bize Ali b. Yahya b. Hallâd babasından, onun amcası Rifâa b. Râfî’den tahdis ettiğine göre, (amcası) Peygamber (sav)’in yanında oturuyordu, diyerek hadisi bize nakletti. En sonunda da şunları söyledi. “Yüce ve Celil olan Allah’ın kendisine emrettiği şekilde abdest organlarını iyice yıkamadıkça, hiçbirinizin namazı tam değildir. Abdest alacağınız vakit yüzünü, dirseklerine kadar elini yıkar. Başını ve topuklara kadar ayaklarını da mesh ederek abdestini tamamlar.”¹³⁸

Bu şekilde farklı okuyuşların ardından fakihler burada üç ayrı yorum yapmışlardır. İlk yorum bu iki okuyuşu birleştirmektir. Yani burada ayaklar hem yıkanır hem de mesh yapılabilir. İkinci yorum, bu farklı okuyuşların birisini seçerek farz kabul edilir ve bu hüküm uygulanır. Ancak bu uygulama caiz bir uygulama değildir. Çünkü âyette buna işaret edecek herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Son yorum ise bu okuyuşlar arasında bir seçim yapmaksızın bir okuyuş ile abdesti tamamlamaktır. Bu bilgiler ışığında fikhî mezheplerin görüşü ayakların yıkanması yönündedir. Günümüze kadar gelen rivayetlerde mezheplerin ayakların yıkanmasına yönelik bir görüşüne rastlanmamaktadır.¹³⁹ Bu sebeple fıkıhçıların çoğuna göre hüküm, üstün hareke

¹³⁵ Süleyman Ateş, *Yüce Kur’ân’ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988), 480.

¹³⁶ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 223.

¹³⁷ Tahâvî, “Tahâret”, 9 (No. 151).

¹³⁸ Tahâvî, “Tahâret”, 9 (No. 153).

¹³⁹ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur’ân-ı Kerîm*, 68.

ile okuma yönündedir. Ancak ayaklarını mesh ederek abdest alan kimse de bu davranışından dolayı kınanmaz.¹⁴⁰

Dört fıkhi mezhep dışında Şia'nın İmamiyye kolu mest üzerine mesh yapmayı çok sert bir dille eleştirmiş ve bu uygulamanın uygun olmadığı şeklinde görüş bildirmiştir. Özellikle ehl-i sünnet fıkıhçıların hadisleri delil olarak göstermelerini İmamiyye kabul etmemiş, abdesti sadece ama sadece çıplak ayağı mesh etme olarak görmüş, ayakları yıkamayı ve mest üzerine mesh yapmayı kesin bir dille reddetmiştir.¹⁴¹

Bu bilgiler ışığında Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin kanaati de bu yöndedir. Zira ayakların yıkanmasına sevap verilmekte, ancak meshine herhangi bir sevaptan söz edilmemektedir. Eğer farz olan hüküm ayakların yıkanması haricinde başka bir uygulama olsaydı o zaman yıkanmasına da sevap verilemeyeceği hükmü anlaşılacaktır. Aynı minvalde abdest alırken başın yıkanması da bu şekildedir. Abdest alırken başı yıkamaya sevap verilmemektedir çünkü abdest alırken hüküm, başın mesh edilmesidir, yıkanması değildir. Bu hükmü Ebû Hanife, İmam Muhammed, Ebû Yusuf, Züfer, İmam Şâfiî, İmam Mâlik, gibi Ebû Ca'fer et-Tahâvî de kabul etmektedir.¹⁴²

3.1.2. Abdestli İken Kadına Dokunma Meselesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرُبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ وَلَا جُنْبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتَّى تَغْتَسِلُوا وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى أَوْ عَلَى سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُم مِّنَ الْغَائِطِ أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَفُوًّا غَفُورًا (٤٣)

*“Ey iman edenler! Siz sarhoş olduğunuz vakit ne söylediğinizi bilinceye kadar, cünüplük hali var iken de -yolcu olan kimseler hariç- gusül abdesti alıncaya kadar namaza yaklaşmayın. Eğer hasta iseniz veya yolculuk durumunuz var ise yahut sizden biriniz hacetten gelirse ya da kadınlara temas edip de -bu durumlarda- abdest için de su bulamamışsanız o zaman abdest için temiz bir toprağı arayın (teyemmüm edin); ellerinize ve yüzlerinize sürün. Muhakkak ki Allah çokça affedici ve çokça bağışlayandır.”*¹⁴³

Yüce Allah, bu âyette “Ya da kadınlara dokunmuşsanız” buyurmakta ancak bu dokunmanın nasıl bir dokunma olduğu hakkında herhangi bir malumat vermemiştir, bu kapalılık sebebiyle fıkıhçılar ihtilafa düşmüşlerdir. Bu ihtilaflar aşağıda açıklanmaya çalışılacaktır.

Âyette geçen “لَمَسْتُمْ” kelimesini İmâm-ı Âsım dışındaki Kûfeli imamlar; Hamza, Kisâî ve Halefî'l-Âşir lâm harfini elifsiz yani med etmeksizin okumuşlar, bu imamlar haricinde

¹⁴⁰ Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 214.

¹⁴¹ Mehmet Ali Aytekin, “Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkhi Boyutu”, *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2020), 376.

¹⁴² Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 68.

¹⁴³ en-Nisâ 4/43.

Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub lâm harfini elif ile yani med ederek okumuşlardır.¹⁴⁴ Bu farklı okuyuşlar sebebiyle fıkıhçılar bu konu üzerinde üç görüş benimsemişlerdir. Bu görüşler kısaca şöyledir.

- a. Burada med ederek, uzatarak okuyan imamlar bu okuyuşla şu anlamı kastetmişlerdir. “لَمَسْتُ” kelimesi “لَامَسَ” fiilinden türemiş olup, “مُفَاعَلَةٌ” babından meydana gelmiştir. Bu zikredilen bâba ise Arapça ‘da Müşâreket anlamı verilmektedir. Müşâreket anlamı ise; “Bir şeyin karşılıklı olarak meydana gelmesi yani karşılıklı olmak kaydıyla kadın ve erkeğin ve birbirine temas etmesi” şeklindeki anlamda kullanılmıştır.¹⁴⁵

Bu müşâreket anlamı her ne kadar el ile dokunma anlamı taşıyor olsa da bazı mutlak manada cinsel ilişkide bulunmak anlamı taşımaktadır. Bu sebeple anlam kat’i bir hüküm içermekte olup herhangi bir yorum söz konusu değildir. Hanefî mezhebi bu görüşü kabul etmektedir. Âyetin mefhumu muhalifi kadınlara el ile dokunmanın abdesti mutlak manada bozmayacağı yönündedir.¹⁴⁶

Hanefî mezhebi ilgili lafızda maksadın cima’ olduğunu savunmakta, cünüplük hali olan kimsenin teyemmüm yaparak bu halden kurtulması anlatılmaktadır. Bu sebeple âyette el ile kadınlara dokunmaktan herhangi bir şekilde bahsedilmemektedir. Tahâvî, bu ayeti Hanefî mezhebinin kabul ettiği gibi anlatmaktadır. Zira kadına el ile temasın abdesti bozmayacağını ancak cima’ ile gusûl abdestinin gerekli olacağını savunmaktadır. Hanefî uleması bu görüşünü de Hz. Peygamber’den (sav) gelen bazı rivâyetleri örnek göstererek delillendirmiştir.¹⁴⁷

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ أَبِي بَشِيرٍ عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَالَ تَذَاكُرْنَا اللَّمَسُ فَقَالَ نَاسٌ مِنَ الْمَوَالِي لَيْسَ مِنَ الْجَمَاعِ وَقَالَ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ هُوَ الْجَمَاعُ فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِنِّ عَبَّاسٍ فَقَالَ مَعَ آيِهِمْ كُنْتُ قُلْتُ مَعَ الْمَوَالِي قَالَ غُلِبَتِ الْمَوَالِي إِنَّ اللَّمَسَ وَالْمُبَاشَرَةَ مِنَ الْجَمَاعِ وَلَكِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُكْنِي

Şuayb’ın Ebû Bişr’den rivâyet ettiğine göre Said b. Cübeyr şöyle dedi: “*Temas etme (lems)*” konusunu tartışıyorduk. Mevâlî’den bir grup “*Bunun cinsel münasebetle bir ilgisi yoktur*” derken, Araplardan bir grup da “*Bu, kesinlikle cinsel münasebettir.*” dedi. Ben meseleyi İbn Abbâs’a anlattığımda bana bu konuda “*Sen hangi tarafın görüşünü doğru buldun?*” diye sordu. Ben, “*Mevâlî’nin*” diye cevap verdim. Bunun üzerine şöyle devam etti.

¹⁴⁴ Dâni, *et-Teyssîr fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, 96; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kirâ’âti’l-‘aşr*, II, 250; Ahmed b. Muhammed el-Bennâ Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kirââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, thk. Enes Mehre (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1427), I, 513; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 205; Muhammed Sâlim Muhaysin, *el-Muhezzeb fi’l-kirâati’l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti’n-Neşr* (Kahire: Mektebetü’l-Ezheriyye, 1997), I, 160.

¹⁴⁵ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 205.

¹⁴⁶ Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *el-Fıkh ‘ale’l-mezâhibi’l-erba’a*, çev. Mehmet Keskin (Beyrut: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 1989), I, 77.

¹⁴⁷ Vehbe b. Mustafa ez-Zuhaylî, *et-Tefsîru’l-Münîr fi’l-Akîdeti ve’ş-Şerîati ve’l-Menhec* (Dimaşk: Dâru’l-Fikri’l-Muâsir, 1418), V, 88.

“Mevâlî yanlış söyledi. Çünkü “lems” ve “mübâşeret” cinsel münasebet anlamındadır. Fakat Allah Teâlâ, bu âyette kinayeli bir dil kullandı.”¹⁴⁸

- b. Burada med etmeksizin, uzatmadan okuyan imamların okuyuşuna göre mana şu şekildedir. Bu “لَمَسَ” kelimesi “لَمَسَ يَلْمَسُ لَمْسًا” fiilinden gelmektedir. Dördüncü babdan gelen bu fiilin anlamı hem el ile dokunmaya hem de cimâ’ anlamını taşıdığı için kapalı bir anlamı vardır.¹⁴⁹ Bu kapalılık sebebiyle fikhî mezhebler de bu konu hakkında farklı görüşler beyan etmiştir. Şâfiî mezhebi imamı İmam Şâfiî bu şekilde kapalı anlamı olan kelimeleri hem gerçek anlamına hem de mecaz anlamına uygun olarak yorumlanmasına cevaz vermiştir. Ancak Hanefî mezhebi kurucusu İmâm-ı Âzam buna bu şekilde cevaz vermemektedir.

Şâfiî mezhebi bu meselede hangi kıraate göre hüküm verilmesi konusunda elifsiz yani med etmeksizin okunan kıraati kabul etmiştir. İmam Şâfiî, bu lafzın gerçek anlamının karşılıklı olarak bir temas değil sadece el ile dokunma olarak kabul etmiş ve bu el ile dokunmayı da abdesti bozan durumlar içerisinde saymıştır. Bu sebeple gerçek manayı mecaz anlama tercih ettiği görülmektedir.¹⁵⁰ Genel kabule göre Şâfi mezhebi mahrem olmayan bir kadına dokunmanın abdesti bozacağını, anne, teyze, kız gibi mahrem olan kadınlara dokunmanın ise abdesti bozmayacağı şeklinde görüş beyan etmiştir.¹⁵¹

Hanbelî mezhebi, kadına yalnızca cinsel bir haz ile dokunmanın abdesti bozacağını, diğer durumlarda ise abdesti bozmayacağı görüşünü savunmaktadır.¹⁵²

Âsım haricindeki Kûfeli imamların medsiz olarak okudukları kıraate, hadisi şeriflerden de bazı örnekler verilmiştir. Bu örneklerden bazıları ise aşağıdadır.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ حَدَّثَنَا عُمَانُ بْنُ عُمَرَ عَنْ شُعَيْبٍ عَنْ مُخَارِقٍ عَنْ طَرِيقِ بْنِ شِهَابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ (أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ) قَالَ قَوْلًا مَعْنَاهُ: مَا دُونَ الْجِمَاعِ

Muhârik’ın Târık b. Şihâb’dan rivâyet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes’ud) “Ya da kadınlara temas ettiyseniz...” kısmının açıklamasıyla ilgili olarak “cinsel münasebet haricindeki şeyler” anlamına gelen bir yorum yaptı.¹⁵³

حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ عَنْ بَنِي شِهَابٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ قُبْلَهُ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ وَجَسَّهَا بِيَدِهِ عَنْ الْمَلَامَسَةِ فَمَنْ قَبَّلَ امْرَأَتَهُ أَوْ جَسَّهَا بِيَدِهِ فَعَلَيْهِ الْوُضُوءُ

¹⁴⁸ Tahâvî, “Tahâret”, 9 (No. 85).

¹⁴⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 209; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 205.

¹⁵⁰ Fahrettin Atar, *Fıkıh Usûlü* (İstanbul: İfâv Yayınları, 1998), 218.

¹⁵¹ Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, çev. Mehmet Keskin (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1989), I, 75.

¹⁵² Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fî'l-Akîdeti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, V, 89.

¹⁵³ Tahâvî, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*, 1/89.

Mâlik'in İbn Şihâb'dan rivâyet ettiğine göre, Sâlim, babasının (İbn Ömer) şöyle dediğini bizlere anlattı: “Bir adamın, eşini öpmesi ve ona elini temas etmesi” dokunma (mülâme) anlamındadır. Eşini öpen veya eliyle ona temas eden kişinin abdestini tazemesi gerekir.¹⁵⁴

Sonuç olarak ibadetlerimiz için olmazsa olmaz olan abdest hakkındaki bu farklılıklar hiç şüphesiz kıraat farklılıklarından meydana gelmektedir. Bu farklı okuyuş yine abdest hakkında mezhepler tarafından da farklı şekillerde yorumlanmıştır.

- c. İki farklı okuyuşun birlikte değerlendirilerek bir anlam verilmesidir. Bu anlam ise şu şekildedir. Mâlikî mezhebi mensupları, Cima' sebebiyle dokunan kimse su bulamadığı takdirde teyemmüm almasının gerekli olduğunu, kadına dokunmanın abdeste nasıl bir etki ettiğini dokunmadaki haz alma ve şehvî duyguların yükselmesi durumuna göre anlamlandırmıştır. Bu sebeple kadına şehvî duygulardan arındırılarak normal bir dokunmayı abdesti bozmayacağı, şehvî duygularla meydana gelecek bir ten yakınlaşmasını ise abdesti bozacağı görüşünü ifade etmektedir.¹⁵⁵

حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَبَّهٍ قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ قَالَ حَدَّثَنَا عَنْ وَكِيعِ بْنِ الْجَرَّاحِ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ عَنْ عُرْوَةَ عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ امْرَأَةٍ مِنْ نِسَائِهِ ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ فَقُلْتُ مَنْ هِيَ إِلَّا أَنْتَ فَضَجَّكَتْ

Veki' b. el-Cerrâh'ın el-A'meş yoluyla Habîb b. Ebî Sâbit'ten onun da Urve'den rivâyet ettiğine göre Âişe (r.a.) şöyle dedi: “Rasûlullah (sav), eşlerinden birine buse kondurduktan sonra abdest almadan namaz kılmaya gitti.” Ben (Urve) ona (Âişe'ye) “O eşi senden başka bir kimse olamaz.” deyince, o da güldü.¹⁵⁶

Bu bilgiler ışığında Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin konuyla alakalı değerlendirmesi şu şekildedir. Tahâvî, ilgili âyetteki kıraat farklılığını, med ile okuyuşu kabul ederek müşâreket anlamında olduğu görüşünü savunmaktadır. Bu okuyuşla anlam “Cinsel münasebet” şeklindedir. Tahâvî bu meselede Ebû Hanife, İmam Muhammed, Ebû Yusuf, Züfer ile aynı görüşü savunmaktadır.¹⁵⁷

3.1.3. Meyvelere Hakkını Verin Meselesi

وَهُوَ الَّذِي أَنْشَأَ جَنَّاتٍ مَعْرُوشَاتٍ وَغَيْرَ مَعْرُوشَاتٍ وَالنَّخْلَ وَالزَّرْعَ مُخْتَلِفًا أَكْثُهُ وَالزَّيْتُونَ وَالرُّمَانَ مُنْتَابِهًا وَغَيْرَ مُنْتَابِهٍ كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ (١٤١)

¹⁵⁴ Tahâvî, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*, 1/90.

¹⁵⁵ Tenûlî Şahîn, *el-Müdevvene*, I, 13; Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân* (İstanbul: Buruc Yayınları, ts.), V, 224; Ateş, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*, II, 292; Zuhaylî, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühü*, 428.

¹⁵⁶ Tahâvî, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*, tbl. “Tahâret” 9 (No. 87).

¹⁵⁷ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 100.

“Çardaklı ve çardaksız bağları, envâî çeşit mahsulleriyle hurmaları, ekinleri, birbirine benzemeyen ya da benzeyen ölçülerde zeytin ve narları halkeden O’dur. Her biri ürün verdiği zaman o ürününden yiyin; hasat gününün de hakkını verin, fakat israf etmekten kaçınin; Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”¹⁵⁸

Yukarıdaki âyette geçen “يَوْمَ حَصَادٍ” tamlamasındaki kıraat farklılığı şu şekildedir. Nâfi‘, İbn Kesîr, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefû’l-Âşîr imamları “Hâ” harfini esre hareke ile okumuşlar, Ebû Amr, İbn Âmir ve Âsım imamları ise “Hâ” harfini üstün hareke ile okumuşlardır.¹⁵⁹

Burada önemli olan bu okuyuşun manada ne gibi bir farklılık yaptığı meselesidir. Kaynaklarda yapılan incelemelerde bu kıraat farklılığının manaya herhangi bir değişiklik yapmadığı üzerinedir. Çünkü “Hâ” harfini üstün hareke ile okuyanların bu okuyuşu Temim ve Necid lügatlerindeki kullanım olduğu, “Hâ” harfini esre hareke ile okuyanların ise Hicaz lügatindeki kullanım üzerine olduğudur. Bu itibarla bu kıraat farklılığı anlamda herhangi bir değişikliğe, farklılığa sebep olmamıştır.¹⁶⁰

3.1.4. Hayızdan Çıkan Kadının Durumu Meselesi

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُنتَهِرِينَ (٢٢٢)

“Sana kadınların hayız dönemi ile ilgili sual soruyorlar. Onlara de ki: O çileli bir durumdur. Bu vesileyle âdet döneminde kadınlardan ayrı durun, bu adet durumundan temizlenmedikçe onlarla cinsel münasebette de bulunmayın. İyice temizlendikleri zaman ise onlara Allah’ın emrettiği şekilde münasebette bulunun. Allah fazla fazla tövbe edenleri, içi dışı tertemiz olanları sever.”¹⁶¹

Hayız kelimesi sözlükte “Suyun akıp taşması, kanın akması” anlamlarına gelmekte olup fıkıh literatüründe “Bulûğ çağına gelmiş kadınların rahminden belli aralıklarla gelen kan” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁶²

Hayzın, Kur’ân’da ilgili âyette bir sıkıntı olduğu belirtilmiş ve bu sıkıntılı durumda kadınlar bazı fiillerinden muaf tutulmuştur. Bu dönemlerde, kadınlar cinsel münasebetten uzak durması istenmiş bunun yanında namaz, oruç, mushafa dokunma gibi bazı ibadetlerden de mazur sayılmıştır.

¹⁵⁸ el-En’âm 6/141.

¹⁵⁹ Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba’ate ‘Aşer*, 36; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 275.

¹⁶⁰ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 275.

¹⁶¹ el-Bakara 2/222.

¹⁶² İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, VII, 142.

Hiz. Peygamber'e peygamberlik vazifesi gelmezden evvel o dönemde Yahudî ve Mecûsîler bu âyetten hareketle hayız döneminde olan kadınlara yaklaşmadığı, Hristiyan toplumlarda ise hayız dönemi hiç dikkate alınmaksızın cinsel münasebete girmeye devam ettikleri kaynaklarda bulunmaktadır.¹⁶³ Başka bir *Ahkâmü'l-Kur'an* müellifi olan Kurtubî, İslamiyet gelmezden evvel Arap toplumunun da kadınlara hayız döneminde cinsel münasebeti bırakın onlarla aynı yatağa girmediği, aynı sofraya oturmadığını nakletmektedir.¹⁶⁴

Yüce Allah yukarıda mealî verilen âyette “*Temizleninceye kadar*” buyurmaktadır. Ancak bu temizlenmenin mahiyeti hakkında herhangi bir açıklama getirmemiş ve bu sebeple âyetin anlamı kapalı kalmıştır. Bir de burada bazı kıraat imamlarının kıraat farklılığı ile âyeti nakletmeleri kapalı olan anlamı daha da anlaşılmaz hale getirmiştir. Aşağıda ilgili âyeti hangi imamın nasıl okuduğu ve bu okuyuş ile âyette nasıl bir anlam farklılığı olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

Âyette geçen; “يَطْهَرْنَ” ibaresini Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Ebû Ca'fer ve Ya'kub “ط” harfini cezm hareke ile “ه” harfini ise ötre hareke ile okumuşlardır. Bu sayılan kıraat imamları dışında kalan, Hafs haricindeki diğer Kûfe kıraat imamları; Ebû Bekr Şu'be, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir ise “ط” harfini ve “ه” harfini şedde hareke ile okumuşlardır.¹⁶⁵ Bu farklı okuyuşlar sebebiyle şu şekilde farklı anlamlar ortaya çıkmıştır.

- Bu âyette “ط” harfini ve “ه” harfini şedde hareke ile okuyan imamlar bu okuyuşla; “*Onlar gusûl abdesti alıncaya kadar*” anlamını vermektedir. Bu sebeple hayız kanı kesilen kadın, kocasıyla cinsel münasebette bulunmadan önce gusûl abdestinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır.¹⁶⁶
- Bu âyette “ط” harfini cezm hareke ile “ه” harfini ise ötre hareke ile okuyan imamlar bu okuyuşla; “*Onlardan hayız kanı inkıtâ'a uğrayıncaya kadar*” anlamını vermektedir. Bu itibarla hayız kanı kesilen kadın, temizlenmiş sayılacağı için gusûl abdesti almadan da eşiyle cinsel münasebette bulunabileceği anlaşılmaktadır.¹⁶⁷

Bu şekilde şeddeli okuyan kıraatler için şu hadis nakledilmektedir.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُدَيْفَةَ عَنْ سَفْيَانَ عَنْ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ عَنْ مُجَاهِدٍ { وَلَا تَقْرُبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهَرْنَ } قَالَ: حَتَّى يَطْهَرْنَ مِنَ الدَّمِ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ قَالَ: اغْتَسَلْنَ.

¹⁶³ Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, 131.

¹⁶⁴ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, III, 81; Emel Ünal, *Kurtubî Tefsirinde Aile Hukuku Âyetleri Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Etkisi* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 38.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, II, 227; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 157; Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs İbn Mücâhid, *Kitâbü's-Seb'a fi'l-Kırâât* (Mısır: Dâru'l-Meârif, 2009), 172; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, II, 103; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 135.

¹⁶⁶ Dâni, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 2/80; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 135.

¹⁶⁷ Dâni, *et-Teysîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 2/81; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 136.

*Süfyân'ın, İbn Ebî Necîh'ten rivâyet ettiğine göre, Mücâhid “Bu durumdan temizleninceye kadar onlardan uzak durun” kısmını “kanın akması kesilinceye kadar” şeklinde te’vil etmiş; “Temizlendiklerinde...” ifadesini de “Gusül abdesti aldıklarında” anlamında yorum yapmıştır.*¹⁶⁸

Bu farklı okuyuşlar şüphesiz mezheplerin bu konu üzerinde farklı görüşler beyan etmesine sebep olmuştur. Kıraat farklılıklarının fıkıh ilmiyle dolayısıyla hüküm âyetleriyle olan münasebeti de bu sebeple önem arz etmektedir.

Hanefî mezhebi ilgili âyette “يَطْهَرْنَ” kıraatini kabul etmiştir. Bu okuyuşla anlam, kadının hayız durumu bittiği zaman ve su ile gusül abdesti almasa bile kadın kocasıyla cinsel olarak birliktelik yaşayabilir ancak hayız döneminin son günü yani on günü tamamlamış olması gereklidir. On günü tamamlamadan eğer hayız kanı kesilirse o kadına gusül abdesti alınca yaklaşılabilir ya da akan kanın kesilmesinden sonra tam bir namaz vaktinin geçmesi gereklidir görüşünü savunmaktadır.¹⁶⁹

Şâfiî mezhebi genel olarak bir âyette iki tane mütevâtir kıraat naklediliyorsa bu âyetle hüküm çıkarılırken bu iki hükmü birleştirerek âyete mana verilmelidir görüşünü savunmaktadır. Bu durumda Şâfiî mezhebi; âdet halindeki kadın kanın tamamen kesilmesi ve gusül abdesti almadan eşine yaklaşamayacağı görüşünü benimsemektedir.¹⁷⁰

Hanbelî ve Mâlikî mezhepleri İmam Şâfiî'nin mezhebinden farklı olarak iki kıraatten birisi yani şeddeli okunan kıraati benimsemiştir. Bu okuyuşa göre anlam; âdet kanı kesilince kadın mutlaka gusül abdesti almalıdır, eğer kadın gusül abdesti için su bulmadıysa teyemmüm abdestinin alınması gereklidir şeklinde görüş beyan etmişlerdir.¹⁷¹

İbn Rüşd, bu âyet ile ilgili olarak eserinde üç farklı rivâyetten bahsetmiştir. Bu rivâyetlerden ilki; Malîkî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin görüşleridir ki bu görüş kadının gusül abdesti almadan asla cinsel münasebete giremeyeceği şeklindedir. Âyet ile ilgili olarak ikinci görüş ise Hanefî ve bazı tâbiilerin görüşüdür. Buna göre hayız müddetinin üst sınırı olan on günün ardından kadın hayızdan çıkmış kabul edilir ve gusül abdesti almasa bile kadın ile cinsel münasebete girilebilir görüşüdür. Son görüş ise Evzaî'nin görüşüdür ki o da kadın gusül abdesti almasa bile avret yerlerini yıkamakla cinsel münasebette bulunabileceği şeklindedir.¹⁷²

¹⁶⁸ Tahâvî, tbl. “Tahâret” 9 (No.173).

¹⁶⁹ Ebû Bekir Ahmed b. Ali Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993), II, 36; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 123.

¹⁷⁰ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 123; Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, 120.

¹⁷¹ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 123.

¹⁷² Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed Kurtûbî Endelusi İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid* (Kâhire: Dârü'l-Hadîs, 2004), I, 151.

Bu bilgiler ışığında Ebû Ca'fer et-Tahâvî; ilgili âyette farklı kıraatlerin olduğuna işaret ettikten sonra hayız kanının sona ermesi ile kadının temizlenemeyeceği görüşünü savunmaktadır. Çünkü kanın kesilmesi bir temizlik değildir. Temizlik; ancak gusül abdesti almakla mümkündür. Kadının, gusül abdesti almadan eşi ile cinsel münasebette bulunması caiz değildir, şeklinde anlamlandırmıştır. Tahâvî bu görüşüne ek olarak “Kadının hayız kanı kesilmeden gusül abdesti alması onu temiz kılmaz. Hayız kanı kesilip gusül abdestini almaması da yine temizlik olarak kabul edilmemektedir” şeklinde görüş beyan etmiştir.¹⁷³

3.2. NAMAZ BÖLÜMÜ

3.2.1. Tavaf Namazının Nerede Kılınacağı Meselesi

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنَّ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (١٢٥)

*O zaman biz o evi (Kâbe'yi) insanların gidip gelip ziyarette bulunacakları bir yer ve bir güvenlik yeri kıldık. Siz de İbrâhim'in makamından kendiniz için huzura çıkacak bir yer bulun. İbrâhim ve İsmâil'e de, “Tavaf edecek kimseler için, kendini ibadete verecek olanlar, rükû ve secde edenler için beytimi tertemiz yapın” diye emrettik.*¹⁷⁴

Âyette geçen “وَاتَّخِذُوا” kelimesini kıraat imamlarından Nafi' ve İbn Âmir “Hâ” harfini üstün hareke ile, İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisaî, Ebû Ca'fer, Ya'kub ve Helefü'l-Âşir “Hâ” harfini esre hareke ile okumuşlardır. Bu farklı okuyuşlar âyetin anlaşılmasında şu şekilde farklılıklar ortaya çıkarmıştır.¹⁷⁵

- Âyette geçen “وَاتَّخِذُوا” kelimesinin “Hâ” harfini üstün hareke ile okuyan imamlar bu okuyuşla şu anlamı vermektedir. “وَاتَّخِذُوا” haber olmak üzere mazi fiil olarak kullanılmıştır. Bu şekilde “Onlar da İbrahim'in makamını namaz kılma yeri edindiler” şeklinde bir anlam vermektedirler.¹⁷⁶
- Âyette geçen “وَاتَّخِذُوا” kelimesinin “Hâ” harfini esre hareke ile okuyan imamlar ise şu manayı vermektedir. “وَاتَّخِذُوا” emir kipiyle kullanılmış bir ifadedir. Anlamı; “Siz de İbrahim'in huzurunda bir namazgâh edinin (ve orada namazlarınızı kılın).” şeklindedir.¹⁷⁷

Bu okuyuşu kabul eden fıkıhçılar şu hadisi konuyla ilgili olarak delil getirmektedirler.

¹⁷³ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı Kerîm*, 154.

¹⁷⁴ el-Bakara 2/125.

¹⁷⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, II, 222; Dâni, *et-Teyâsîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 2/76; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırâ'âti'l-Erba'ate* 'Aşer, 192; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 113; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 111.

¹⁷⁶ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 113; Çetin, *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*, 124; Dağ, *Kıraat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 183.

¹⁷⁷ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 114.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَزِيمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ حُمَيْدٍ عَنْ أَنَسٍ أَنَّ عُمَرَ قَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ صَلَّيْنَا خَلْفَ الْمَقَامِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: { وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى }.

*Hammâd b. Seleme'nin, Kumeyd'den, onun da Enes'ten rivâyet ettiğine göre, Ömer "Ey Allah'ın Rasülü! Makâm'ın arkasında namaz kılsak uygun olur mu?" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah "Makâm'ı İbrahim'den bir namaz kılma yeri bulun..." âyetini indirdi.*¹⁷⁸

حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ: قَالَ حَدَّثَنَا أَسَدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا ذَهَبَ بَعْدَ طَوَافِهِ لِحَجَّتِهِ إِلَى الْمَقَامِ فَقَرَأَ: { وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى } فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ النَّبِيِّ.

*Ca'fer b. Muhammed'in babasından, onun da Câbir b. Abdillâh'tan rivâyet ettiğın göre, Rasulullah (sav) hacı için yaptığı tavaftan sonra makâm'a doğru ilerlemiş ve "Makâm-ı İbrahim'den bir namazgâhi edinin." âyetini tilavet etmiştir. Böylece Makâm'ı kendisiyle Kâbe arasında almıştır.*¹⁷⁹

Makâm'ı İbrahim'de namaz kılma hususunda mezhepler arasında bir ittifak bulunurken özellikle ilgili âyette kıraat farklılıklarının bulunması sebebiyle tavaf namazında bir ihtilaf meydana gelmiştir.

Yukarıda verildiği üzere bu farklı tilavetler şüphesiz âyetin anlaşılmasında bazı karışıklıklar ortaya çıkartmakta ve bu ihtilaf dolayısıyla fikhî mezhepler konuya farklı anlamlar yüklemektedir.

Hanefî mezhebi, Âsım kıraatinin okuyuşunu kabul etmiştir. İlgili kelimeyi emir kalıbında okunmasını kabul ederek tavaf namazına hüküm olarak vâcib hükmünü vermiştir. Bu zikredilen görüşü desteklemek için de Hz. Peygamber'in uygulamalarını delil getirmiştir. Çünkü Hz. Peygamber tavaf yaptıktan sonra iki rekât namaz kıldı.¹⁸⁰

Şâfiî mezhebinde ilgili kelimeyi üstün hareke ile okuyan kıraatler kabul edilmiş ve tavaf namazının hükmü konusunda İmam Şâfiî emir içermemesi sebebiyle sünnet hükmünü vermiştir.¹⁸¹

Hanbelî mezhebi de Şafi mezhebi gibi hüküm vererek tavaf yaptıktan sonra emir ifade etmediği için Makâm'ı İbrahim'de tavaf namazını kılmak sünnettir görüşünü benimsemiştir. Çünkü üstün okuyan kıraatler mazi fiil olarak okumuşlardır.¹⁸²

Mâlikî mezhebinde ise ilgili âyette bulunan iki kıraati birleştirerek bir hüküm ortaya koymaya çalışılmıştır. Bu ise eğer yapılan tavaf vacib bir tavaf ise Makâm'ı İbrahim'de namaz

¹⁷⁸ Tahâvî, "Namaz" 118 (No. 305).

¹⁷⁹ Tahâvî, "Namaz" 119 (No. 306).

¹⁸⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Namaz" 593 (No. 1563); Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali Nesâî, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1420), "Namaz" 235 (No. 2961).

¹⁸¹ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 656; Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühü*, III, 2147.

¹⁸² Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, I, 657.

kılmak vâcib, eğer yapılan tavaf sünnet bir tavaf ise Makâm'ı İbrahim'de namaz kılmak sünnettir görüşüdür.¹⁸³

Müellif Ebû Ca'fer et-Tahâvî bu âyette çoğunluk olan esreli okuyuşu kabul etmiştir. Bu okuyuşa göre ise tavaf namazı bir vucüb ifade ettiği için Makâm'ı İbrahim'de namaz kılmanın gerekli olduğunu savunmuştur.¹⁸⁴

3.2.2. Kur'ân Okunduğu Zaman Kur'ân'ı Dinleme Meselesi

وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ (٢٠٤)

*Kur'ân tilaveti yapıldığı zaman onu dinleyin ve sessiz durun ki rahmete erişesiniz.*¹⁸⁵

Âyette geçen “قُرِئَ” fiili meçhul fiil olarak okunduğu zaman ilgili fiilde bir kıraat imamının farklı bir okuyuşu olduğu meydana çıkmaktadır. İlgili fiili Nafi', İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisaî, Ya'kub ve Halefû'l-Âşir hemze ile fiili okurken Ebû Ca'fer hemzeyi “Yâ” harfine ibdal ederek yani “قُرِيَ” şeklinde okumuştur.¹⁸⁶

Bu şekilde meydana gelen kıraat farklılığı sebebiyle âyetin anlamı incelendiği zaman bu kıraat farklılığının herhangi bir anlama etkisinin olmadığı görülmektedir. Bu şekilde iki farklı tilavet de aynı anlama gelmekte, farklı farklı iki tilavet de o dönemde kullanılan farklı lehçeler olduğu görülmektedir.¹⁸⁷

3.2.3. Orta Namazın Ne Olduğu Meselesi

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ (٢٣٨)

*Namazlara ve orta namaza devam edin ve aksatmayın, huşû içinde Allah'ın huzurunda namaza durun.*¹⁸⁸

Âyette geçen “وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” kelimesi anlam olarak anlaşılması zor bir kelime olup bu kelimenin anlaşılması için sahabe birçok defa Hz. Peygamber'e (sav) başvurmuştur. Sahih ve Mütevâtir kıraatler incelendiği zaman bu kelime ile ilgili bir rivâyet olmamakla birlikte bazı kıraat nakillerinde bu kelimenin “وَالصَّلَاةِ الْعَصْرَى” şeklinde nazil olduğu görülmektedir. Daha sonra âyette geçen ilgili bölüm neshedilerek şu andaki “وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى” şekliyle nazil olduğu nakledilmiştir.¹⁸⁹

¹⁸³ Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 657; Salim Ögüt, “Tavaf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/180.

¹⁸⁴ Tahâvî, *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*, 1/256.

¹⁸⁵ el-A'râf 7/204.

¹⁸⁶ Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ate 'Aşer*, II, 73; Muhaysin, *el-Mühezzebe fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcihihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, I, 310.

¹⁸⁷ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 306.

¹⁸⁸ el-Bakara 2/238.

¹⁸⁹ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 2001), IV, 345; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav' b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî İbn Kesîr, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1419), I, 495.

Bu şekilde nakledilen kıraat farklılıkları incelendiği zaman âyetin ana konusu orta namazın çok efdal bir namaz olduğudur. Ancak efdal olan bu orta namazın hangi namaz olduğu konusunda Hanefî mezhebi burada maksadın ikindi namazı olduğunu kabul etmektedir. Ebû Ca'fer et-Tahâvî de bu âyette orta namazın ikindi namazı olduğu görüşündedir. Bu görüşüne de yukarıda zikredilen âyetin nesh edilmezden evvelki halini hüccet olarak göstermiştir.¹⁹⁰ Hanbelî mezhebi de bu konuda Hanefî mezhebi ile aynı görüşü savunarak orta namazın ikindi namazı olduğu görüşündedir.

Orta namazın ikindi namazı olduğunu söyleyen Hanefî ve Hanbelî mezhebi bu görüşlerini şu hadise göre delillendirmektedir.

حَدَّثَنَا إِبْنُ أَبِي دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ جَنَابٍ قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حُمَيْدٍ عَنْ مُوسَى بْنِ وَرْدَانَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: [صَلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ].

*Musa b. Verdan'dan, o Ebû Hüreyre'den (r.a), onun şöyle dediğini rivâyet etti. Rasulullah (sav): “ Orta namazı, ikindi namazıdır.” buyurdu.*¹⁹¹

حَدَّثَنَا فَهْدٌ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ عَنْ زَرِّ بْنِ عُبَيْدٍ اللَّهِ قَالَ: سَمِعْتُ إِبْنَ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا يَقُولُ: الصَّلَاةُ الْوُسْطَى صَلَاةُ الْعَصْرِ [وَفُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ].

*Ebu İshak'tan, o Zirr b. Ubeydullah el-Abdî'den, onun şöyle dediğini aktarmıştır. Ben İbni Abbas (r.a.)'ı şöyle dediğini duydum. Vustâ namazı, ikindi namazıdır. “Ve namaz kılıcılar olarak Allah için durun.” âyetini tilavet etti.*¹⁹²

Şâfiî mezhebinin bir görüşü ve Mâlikî mezhebine göre burada kastedilen orta namazın sabah namazı olduğudur. Zira akşam ve yatsı namazları ilk iki namaz, öğle ve ikindi namazları da son iki namaz olduğunu savunarak sabah namazını orta namaz olarak kabul etmişlerdir.¹⁹³

Orta namazının sabah namazı olduğunu savunan Şafî ve Mâlikî mezhepleri de bu görüşlerine hüccet olarak şu hadisleri getirmektedirler.

حَدَّثَنِي أَبُو بَكْرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْمُبَارَكِ عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ أَنَسٍ عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ صَلَاةَ الصُّبْحِ فَقَالَ رَجُلٌ إِلَيَّ جَنَّبِي مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

*er-Rebî b. Enes'ten, o Ebû'l-Âliye'den, onun şöyle dediğini rivâyet etmektedir. Ben Ebû Mûsa el-Eş'arî'nin arkasında sabah namazını eda ettim. Peygamber (sav)'in arkadaşlarından olup yanımda namaz kılan bir kimse: “İşte bu, Vustâ namazıdır.” dedi.*¹⁹⁴

أَبُو بَكْرَةَ قَدْ حَدَّثَنَا قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ الضَّحَّاكُ بْنُ مَخْلَدٍ عَنْ عَوْفٍ عَنْ أَبِي رَجَاءٍ قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ بْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا الْغَدَاةَ فَقَنَّتَ قَبْلَ الرُّكُوعِ وَقَالَ: هَذِهِ الصَّلَاةُ الْوُسْطَى.

¹⁹⁰ Ebû Bekr Şemsü'l-e'imme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebşu'at* (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), I, 141; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâ'i fî tertibi's-şerâi'*, I, 91.

¹⁹¹ Tahâvî, “Namaz” 1007.

¹⁹² Tahâvî, “Namaz” 991.

¹⁹³ Yunus Yalçın, *Kıraat Farklılıklarının Fıkîhî İstinbatlara Etkisi* (Elâzığ: Fırat üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 65.

¹⁹⁴ Tahâvî, “Namaz” 983.

*Ebû Recâ şöyle dedi. İbni Abbas (r.a.)'ın arkasında sabah namazını eda ettim. Rükûdan önce kunut duasını okudu ve bu orta namazıdır, dedi.*¹⁹⁵

3.2.4. Cuma Namazına Koşma Meselesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩﴾
*Ey iman edenler! Cuma günü Cuma namazı için nidâ edildiğinde Allah'ı anmak için koşun ve alışverişi terk edin. Biliniz ki, bu sizin için herşeyden hayırlıdır.*¹⁹⁶

Yüce Allah yukarıda zikredilen âyet ile Cuma namazını Müslümanlara emrettiği haber vermektedir. Cuma namazının farziyetiyle ilgili en kat'i delil bu âyettir. Hadislerde de bu konuyla alakalı müstakil bölümler oluşturulmuştur.¹⁹⁷

Sahih, mütevâtir kıraatler incelendiği zaman yukarıdaki âyette kıraat farklılığı olmamakla birlikte İbn Mes'ud, Übey b. Ka'b, İbn Zübeyr gibi kimseler "فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ" yerine "فَامْضُوا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ" kıraatinin olduğunu söylemektedir.¹⁹⁸

Âyette, bir kimse alışveriş yaparken ezan okunduğunu duyduğu anda yaptığı alışverişi bırakarak hemen namaz için koşması gerektiği anlamı çıkmaktadır. Kişinin, ezanı duymasıyla birlikte Cuma'ya koşmasının gerekli olduğunu Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhep kabul etmektedir. Hanefî mezhebi bunun ilk ezanla birlikte olacağı görüşündedir. Aynı anda yapılan alışverişin ise Hanefî ve Şafi mezhep imamı haram olduğunu, Hanbelî mezhebi imamının ise geçersiz olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁹

Âyette geçen "فَاسْعَوْا" kelimesi tüm kaynaklarda "Koşun" anlamında kullanılmaktadır. Ancak bu koşmanın mahiyetiyle alakalı bir malumât bulunmamaktadır. Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*'nda bu koşma fiilinin iki farklı anlama geldiğini aktarmaktadır. İlk mana; gerçek anlamda koşmak, hızlı yürümek, seğırtmek anlamında, ikinci anlam ise; ibadete koşmak, can atmak, tüm benliğinle arınmaya gitmek anlamındadır. Müellif bu iki anlamdan ikinci olanı yani ibadet şuuruyla, ihlas ve samimiyetle Cuma namazına gidilmesi görüşünü savunmaktadır.²⁰⁰

Birinci görüş olan gerçek anlamı tercih etmemesine ise hadislerden kaynak göstermektedir. Bu örnekler şu şekildedir.

حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَزِيمَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ الزُّهْرِيِّ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: إِذَا آتَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ وَأَتُوهَا تَمْشُونَ عَلَيْكُمْ السَّكِينَةُ فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا وَمَا فَاتَكُمْ فَأَقْضُوا.

¹⁹⁵ Tahâvî, "Namaz" 979.

¹⁹⁶ el-Cuma 62/9.

¹⁹⁷ Buhârî, "Kitâbu'l-Cum'a" 11 (No.876).

¹⁹⁸ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18/98.

¹⁹⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali Beyhakî, *Ahkâmü'l-Kur'ân li 'ş-Şâfi* (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1414), 1/93; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnu'l-'Arabî, *Ahkâmu'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 4/249; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/342.

²⁰⁰ Tahâvî, *Ahkâmü'l-Kur'ân-ı Kerim*, 197.

Saîd b. el-Müseyyeb 'in Ebû Hureyre (r.a) 'dan rivâyet ettiğine göre, Nebî (sav) şöyle buyurmuştur. “Namaza geldiğiniz zaman, koşarak camiye gelmeyin; sakince yürüyerek camiye gelin. Yetişebildiğinizi cemaatle kılın, yetişemediğinizi de kaza edin.”²⁰¹

Yukarıda belirtilen iki manadan ikincisini neden tercih ettiğine alakalı olarak Tahâvî şu hadisi hüccet olarak getirmektedir.

حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ عَنْ ابْنِ شِهَابٍ قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ: لَقَدْ تَوَفَّى اللَّهُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ وَمَا يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ إِلَّا: [أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللَّهِ]

ez-Zührî dedi ki: Sâlim 'in bana rivayetine göre, Abdullah b. Ömer şöyle dedi. Ömer b. el-Hattâb, son nefesini verinceye kadar, sözü geçen âyeti şöyle okumuştur: “Ey imam edenler! Cuma günü Cuma namazına çağrıldığınız zaman, Allah 'ı anmaya gidin (femdû).”²⁰²

Tahâvî'nin ilgili âyet hakkındaki genel görüşü bu şekildedir. İlgili âyeti Ebû Hanife, İmam Muhammed, Ebû Yusuf, İmam Şafi, İmam Mâlik de aynı şekilde yorumlamışlar, aslolan Cuma'ya koşarak değil ihlas ve samimiyet bilinciyle gelmek olduğunu savunmuşlardır.

3.3. ZEKÂT BÖLÜMÜ

3.3.1. İhtiyaç Fazlasının İnfakı Meselesi

Yapılan bu çalışmada ahkâm âyetlerde bulunan kıraat farklılıklarının hükme etkisi incelenmektedir. Bu bölümde zekât ile ilgili âyetlerdeki kıraat farklılığı incelenecektir ancak ilgili bölümde kıraat farklılığının bulunmaması ve konuya yakınlığı sebebiyle bu bölümde sadaka ile ilgili âyetlerdeki kıraat farklılığının hükme etkisi incelenecektir.

وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢١٩)

Sana infaktan soruyorlar. De ki ihtiyaç fazlasını infak edin. Allah düşüncesiniz diye size âyetlerini böylece beyan ediyor.²⁰³

- Âyette geçen “قُلِ الْعَفْوَ” ibaresini Nâfi‘, İbn Kesîr, İbn Âmir, Asım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefû'l-Âşir “Vâv” harfini üstün hareke ile okumuşlardır.²⁰⁴ “الْعَفْوَ” kelimesi hazfedilmiş bir emrin mef‘ulüdür. Bu okuyuşla cümle emir kipine göre anlam kazanmıştır. Bu anlam da infakın kesin bir delil üzere yapılması gerektiği yani infak etmenin hükmünün vâcib olması yönündeki görüştür.²⁰⁵

²⁰¹ Nesâî, “Salât” 57; Tahâvî, “Namaz” 225.

²⁰² Tahâvî, “Namaz” 227.

²⁰³ el-Bakara 2/219.

²⁰⁴ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Takrîbu'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*, (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2002), 96; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/437.

²⁰⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr* (Dımaşk: Daru İbn Kesîr, 1414), 222.

- b. Âyette geçen “قُلِ الْعَفْوَ” ibaresini Ebû Amr “Vâv” harfini ötre hareke ile okumuştur.²⁰⁶ Cümledeki konumu dikkate alındığında “الْعَفْوَ” kelimesi cümlede Mübtedâ’dır. Bu sebeple fazlalığın dağıtılması infak edilmesi uygun olacaktır.

Âyetteki bu kıraat farklılığı anlam bakımından çok ciddi bir etki etmemesine rağmen üslup olarak âyette önemli bir farklılık kazandırmıştır. İki farklı okuyuş dikkate alındığında infak edecek kimselerin ihtiyaç fazlasını infak etmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Ancak bu infak etme işinin hükmü konusunda ihtilaf vardır. Üstün okunan kıraatlerde infak etme hüküm olarak müstehap olmasına rağmen ötre hareke ile okunan kıraatlerde hüküm vâcibtir. Bu sebeple kıraat farklılığı anlamı kuvvetlendirerek infak etmenin önemine vurgu yapıldığı açıkça görülmektedir.²⁰⁷

3.3.2. Alışverişte Karşılıklı Olarak Zarar Verilmemesi Meselesi

Zekât konusuna yakınlığı sebebiyle alışveriş ile ilgili hükümleri içerisinde barındıran müdâylene âyetindeki kıraat farklılığı ve hükme etkisi şu şekildedir.

وَأَشْهَدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَبِعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٨٢)

*Alışveriş esnasında yanınızda şahit bulundurun. Alışverşi yazan kâtip ve bu alışverişe şahit olan kimse de zarar görmesin. Aksi bir durumda bu sizin yoldan çıkmanıza sebep olacaktır. Allah’tan sakının. Allah size bilmediğinizi öğretmekte ve her şeyi hakkıyla bilmektedir.*²⁰⁸

- a. Âyetin ilgili bölümünde geçen “وَلَا يُضَارَّ” sözcüğünü Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Asım, Hamza, Kisâî, Ya‘kub ve Halefû’l-Âşir lamelif harfini olumsuz anlamda nâhiye şeklinde kabul etmişlerdir. “يُضَارَّ” kelimesini de “Râ” harfini şedde yaparak okumuşlardır.²⁰⁹
- b. Âyetin ilgili kısmını Ebû Ca‘fer yine lamelif harfini olumsuzluk anlamında, “يُضَارَّ” kelimesini de “Râ” harfini sakın, cezmlı olarak okumuştur. Bu okuyuşla Ebû Ca‘fer bu kelimeye tecvit ilminde meddi lâzım kelime-i muhaffef kuralını uygulamıştır.²¹⁰

İlgili âyetteki bölüm aslında alışverişlerde çok önemli bir noktaya işaret etmektedir. Yüce Allah, bu âyet ile alışveriş esnasında doğabilecek her türlü ihtilafın önüne geçilmesini buyurmuştur. Bu emir yerine getirilmediği zaman, alışveriş esnasında doğacak sıkıntılarda

²⁰⁶ İbnü’l-Cezerî, *Takrîbu’n-Neşr fi’l-Kıraati’l-Aşr*, 96; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/437.

²⁰⁷ Şevkânî, *Fethu’l-Kadîr*, 223.

²⁰⁸ el-Bakara 2/282.

²⁰⁹ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/460.

²¹⁰ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/228; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâati’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/460.

kimse zarar görme tehlikesinden dolayı şahit olmayacak ya da bu akdi kaleme almak istemeyecektir.

İlk okuyuşta fiili müzâri meçhul fiil olduğu için burada nâib-i fâil kâtip ve şahit olacaktır. Yani mana kâtip ve şahide hak sahipleri tarafından zarar verilmemesi istenmektedir. Kâtibe ve şahide zarar verilmesi hak sahipleri tarafından onları baskı altına almak, onlara zulmetmek ya da kâtibin veya şahidin kendi lehlerine taraf tutmasını istemekle olabilir. Bütün fikhî mezhepler kâtip ve şahidin herhangi bir şekilde zarar görmeden görevlerini yerine getirmesini istemektedir. Hatta bu konuyla ilgili olarak Şafî mezhebi kâtip veya şahit kimse yaptıkları iş sebebiyle bir menfaat talep edebilir, görüşünü savunmaktadır. Hanefî mezhebi ise bu konuda kâtip ya da şahidin böyle bir durumda kesinlikle görev yapmasını istemekte herhangi bir menfaat talep etmesini kabul etmemektedir.²¹¹

İkinci okuyuşla Ebû Ca'fer, Kâtibi fail olarak kabul etmektedir. Bu şekilde anlam, kâtibin ve şahidin hak sahiplerine zulmetmemesi gerektiği şeklinde olmaktadır. Kâtip ve şahit hak sahiplerine nasıl zulmeder sorusuna ise kâtibin sözleşmede yanlış şeyler yazması şahidin farklı şekillerde şehadet etmesi söylenilebilir. Bu sebeple yapılan bu haksızlık ve zulüm hakkın, gerçeğin kaybolmasına ve hak sahibi olmayan kimselerin ellerine hakkın geçmesine sebep olacaktır.²¹²

Yukarıda farklı okuyuşlar sebebiyle yapılan yorumlar dikkate alındığında pratikte iki tarafın da zarar görmemesi öncelikli olduğu için iki okuyuşla da amel edilebilir. Önemli olan akdin Allah'ın emrettiği şekilde yapılmasıdır.

3.4. ORUÇ BÖLÜMÜ

3.4.1. Kefâret İçin Yeminin Tekrar Edilmesi Meselesi

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا عَقَّدْتُمُ الْأَيْمَانَ فَكَفَّارَتُهُ إِطْعَامُ عَشْرَةِ مَسْكِينٍ مِنْ أَوْسَطِ مَا تُطْعَمُونَ أَهْلِيكُمْ أَوْ كِسْوَتُهُمْ أَوْ تَحْرِيرُ رَقَبَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ ذَلِكَ كَفَّارَةُ أَيْمَانِكُمْ إِذَا حَلَفْتُمْ وَاحْفَظُوا أَيْمَانَكُمْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (٨٩)

Allah sizi kasıt olmadan yaptığınız yeminlerden dolayı mesul tutmaz, fakat bilerek kasten yaptığınız yeminlerden dolayı sizi bu davranışınızdan sorumlu tutar. Bunun da cezası, ailenize getirmiş olduğunuz ortalama yiyeceklerden on fakirin karnını doyurmak veya on ihtiyaç sahibini giydirmek ya da bir köleyi özgür bırakmaktır. Buna da gücü yetmeyen ise üç gün oruca niyet etmelidir. Yemin ettiğiniz zaman (bozarsanız) yeminlerinizi bozmanın cezası işte budur.

²¹¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-u İslâmiyye ve Istilâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967), 126.

²¹² Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed Kiyâ Herrâsî, *Ahkâmü'l-Kur'an*, thk. Abbas Ahmed el-Baz (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2013), 261.

*Yeminlerinize sadık olun. Allah âyetlerini bu şekilde sizin için beyan ediyor ki O'na şükredesiniz.*²¹³

Yüce Allah, yemin eden bir kimsenin yeminini yerine getirmez ise bu yaptığı fiil için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini anlatmakta ve yapılan fiilin durumuna göre bir kefâret ödemesi gerektiğini âyette haber vermektedir. Âyette geçen “عَفَّٰتُكُمْ” kelimesinde kıraat farklılığı bulunmakta olup, hangi imamın nasıl bir okuyuşla okuduğu ve bunun anlama ne gibi bir katkısının olduğu aşağıda anlatılacaktır.

Âyette geçen “عَفَّٰتُكُمْ” kelimesini Nafi’, İbn Kesîr, Ebû Amr, ve Âsım’ın ikinci ravisi Hafs şeddeli olarak, Hafs haricindeki Kûfeli imamlar Ebû Bekr Şu‘be, Hamza, Kisaî ve Halefû’l-Âşir şeddesiz üstün hareke ile İbn Âmir’in ikinci ravisi İbn Zekvân, “Ayn” harfini med ederek ve “Kâf” harfini de şeddesiz üstün hareke ile okumuşlardır.²¹⁴

- a. Genel olarak şeddeli okuyuş Arap dilinde anlamı sağlamlaştırmak ve te’kid etmek için kullanılan bir kuraldır. Burada da şeddeli okuyan imamlar için anlamı te’kid edip sağlamlaştırmak olacağından yemin eden kimse yeminini tekrar etmediği müddetçe yemin kefâreti gerekmecektir. Bu şekildeki okuyuşa delil Abdullah b. Ömer’in görüşüdür.

Abdullah b. Ömer ve bir görüşe göre Nafi’, bir yeminde defalarca, pekiştirerek yemin eden kimse için kefâret köle azad etmeyi, pekiştirme yapmaksızın yapılan yeminlerin kefâretini de on yoksulu doyurmak şeklinde açıklamışlardır. Çünkü pekiştirme yapılarak yapılan yeminlerde kefâret diğer kefâretlerden daha ağır olanı yerine getirmekle uygulanmalıdır. Ve bu ağır kefâret de zor olan yani köle azad edilmesidir.²¹⁵

- b. Âyette kıraat farklılığı olan kelimeyi şeddesiz üstün hareke ile okuyan kıraat imamlarına göre anlam; yeminlerini kendilerine vâcib kılarak kalpleriyle de buna azmettiler şeklindedir. Bu sebeple bir kimse bir defa da yemin etse, defalarca da yemin etse ona her türlü kefâret gerekli olacaktır.
- c. İlgili kelimeyi med ederek, uzatarak ve şeddesiz üstün hareke ile okuyan İbn Zekvân için anlam yine şeddesiz üstün hareke ile okuyan imamlarla aynı anlam olacaktır.

²¹³ el-Mâide 5/89.

²¹⁴ İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, II, 255; Dâni, *et-Teysîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 2/100; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırâ’âti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 256; Muhaysin, *el-Mühezzebe fi’l-kırâati’l-‘aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti’n-Neşr*, I, 223; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 234.

²¹⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh İbnü’l-‘Arabî, *Ahkâmu’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 2003), 2/150; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 6/267; Mustafa İzci, *el-Mâide Sûresi’nin Kırâat Açısından İncelenmesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996), 139.

Ayrıca bu kelimenin “مُفَاعَلَةٌ” babından gelmesi ilgili kelimenin mutlaka müşareket anlamında kullanıldığı anlamına gelmeyeceği için bu anlam verilmiştir.²¹⁶

İlgili âyette geçen bu kıraat farklılığı incelendiği zaman genel olarak fıkıhçılar âyete anlam verirken te’vil etme yolunu tutmuşlardır. Özelde bu farklı okuyuşun anlama bir katkı yaptığı aşikârdır ancak fıkıhçılar arasında genel kanaat bu farklı okuyuşların aynı anlama geldiği ve anlamı kuvvetlendirdiği yönündedir.²¹⁷

3.4.2. Mazereti Olan Kimselerin Oruç İbadetindeki Durumu Meselesi

أَيَّاماً مَّغْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (١٨٤)

İçinizden hasta veya seferde olan, başka günlerde tutamadığı gün kadar oruç tutar.

*Oruç tutmakta zorlananlar için bir miskin (günlük) yiyeceği miktarda fidye yeterlidir. Bir iyiliği teammüden, gönüllülük esasıyla yapan için bu (yaptığı) güzeldir. Ama oruç tutmanız - bilerseniz- ecir bakımından sizin için daha hayırlıdır.*²¹⁸

Yukarı zikredilen âyet, kendisine oruç ibadetinin farz olup ancak bazı sebeplerle oruçlarını tutamayan kimselerin ne yapması gerektiğini anlatmaktadır. Ayrıca âyette geçen iki farklı kelimedeki kıraat farklılığı hükme etki etmekte ve bu etki sebebiyle mezhepler de konu hakkında farklı görüşler savunmaktadır. Âyette geçen iki kelimedeki kıraat farklılıklarından ilki şu şekildedir.

- Âyette geçen “يُطِيقُونَهُ” kelimesi Arap diline özgü olan îlâl kuralları sebebiyle değişikliğe uğramıştır. Değişikliğe uğramadan önceki asıl hali “يُطَوِّقُونَهُ” şeklindedir. Îlâl kuralı sebebiyle “يُطِيقُونَهُ” şeklini almıştır. Cemî’ kurra için okuyuş “ط” harfini esre hareke ile, “ي” harfini ise sakın okumaktır.²¹⁹ Bu şekilde okuyan imamlar için anlam “Oruca güc yetenler” şeklindedir.²²⁰
- Kelimenin aslı dikkate alınarak İbn Abbâs, Hz. Aişe (r.a.), İkrime, Saîd b. Müseyyeb gibi kimseler “ط” harfini üstün hareke ile, “و” harfini de şeddeli ve üstün hareke ile okumuşlardır (يُطَوِّقُونَهُ).²²¹ Bu şekilde okunan farklı kıraat sebebiyle anlam “Kendisine sorumlu tutanlar” şeklindedir.²²²

²¹⁶ Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 6/267; İzci, *el-Mâide Süresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi*, 140.

²¹⁷ İzci, *el-Mâide Süresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi*, 141; Dağ, *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*, 225.

²¹⁸ el-Bakara 2/184.

²¹⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/226.

²²⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/232.

²²¹ Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsılî İbn Cinnî, *el-Muhteseb fi Tebyîni Vücûhi Şevâzî'l-Kırââti ve'l-İzâhi anhâ*, thk. Ali Nâsıf en-Necdî vd. (Kahire: Meclisü'l-A'la li Ş-Şuuni'l-İslâmiyye, 1994), 1/118.

²²² İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 10/232.

Bu bilgiler ışığında fikhî mezheplerin özellikle gebe, çocuk emziren kadınlar ve yaşlılığı sebebiyle oruca güç yetiremeyenler ile ilgili hükümleri farklılık arz etmektedir. Bu farklılıklar aşağıda verilecektir.

Hanefî mezhebine göre: gebe ve çocuk emziren kadınlar eğer kendisine ve çocuğuna bir zarar gelmesinden çekinirse o zaman oruç ibadetini yerine getirmemesi uygun olur. Bu geçici durum sona erdikten sonra (doğum ve çocuğun sütten kesilmesi) tutamadığı oruçların sadece kazasını tutarlar.²²³ Yaşlılık sebebiyle oruca güç yetiremeyenler ise oruç tutmazlar ancak tutamadığı her günün sayısınıca fidye verirler. Bu gruba giren kimseler iyileşmesi mümkün olmayan bir hastalığa; yaşlılığa tutulduğu için hüküm bu şekildedir.²²⁴

Şafî mezhebi de bu konuyla ilgili olarak Hanefî mezhebine paralel bir görüş içerisindedir. Gebe ve çocuk emziren kadın oruç tutması sebebiyle kendisine ve çocuğuna gelecek bir zarardan korkarsa oruç tutmaz ve sadece tutamadığı günün kazasını eder. Oruç tutamayacak kadar yaşlı olan kimseler ise eğer maddi olarak gücü yeterse tutamadığı her günün fidesini vererek oruç ibadetinden muaf olurlar.²²⁵

Mâlikî mezhebine göre gebe kimseler çocuklarına bir zarar geleceğinden korkarsa oruç tutmazlar, tutamadığı orucun fidesini vermezler ancak doğum hali gerçekleşince tutamadığı oruçları kaza ederler. Oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlı kimseler ise oruçlarını tutmazlar ve tutamadığı oruçlar için fidye de vermezler.²²⁶

Hanbelî mezhebine göre ise; gebe ve çocuk emziren bayanlar oruç tuttıkları takdirde çocuklarına bir zarardan çekinirlerse oruç tutmazlar ancak sonrasında hem tutamadığı günü kaza ederler hem de o tutamadığı her bir gün için fidye verirler. Eğer oruç tuttuklarında kendilerine bir sıkıntı olacağını düşünürlerse diğer hükümden farklı olarak oruç tutmazlar, ancak fidye vermeyip sadece kaza ederler. Oruç tutmaya gücü yetmeyecek olan yaşlılar ise oruç tutmazlar tutamadıkları oruçları kaza ederler.²²⁷

Yukarıda da belirtildiği üzere ilgili âyette iki tane kıraat farklılığı olan kelime olduğu belirtilmiştir. Kıraat farklılığı olan ilk kelimenin anlama nasıl bir etki ettiği anlatılmıştır. Kıraat farklılığı olan diğer kelimenin âyetin anlamına nasıl bir etki ettiği ise aşağıda anlatılacaktır.

- a. Âyette geçen “فِدْيَةُ طَعَامِ مَسْكِينٍ” kısmını: Nâfi’, İbn Zekvân ve Ebû Ca’fer “فِدْيَةُ” ibaresindeki “Tâ-i Marbuta”yı ötre harekeli, “طَعَامِ” ibaresini Arap gramerine uygun olarak esre harekeli, “مَسْكِينٍ” ibaresini ise çoğul kalıpta esre hareke ile

²²³ Serahsî, *el-Mebşut*, 3/100; Ebû'l-Fazl Mecdüddîn ‘Abdullâh b. Maḥmûd b. Mevdûd el-Mevşîlî, *el-İhtiyâr li ta'alili'l-Muhtâr* (Beyrut: Matba'atü'l-Halebî, 1937), 1/135.

²²⁴ Mevşîlî, *el-İhtiyâr*, 1/135.

²²⁵ Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. İdrîs eş-Şâfi‘î, *el-Umm li’ş-Şâfi‘î* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1990), 3/261.

²²⁶ Tenûhî, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, 210.

²²⁷ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Kâhire: Mektebetü'l-Kâhire, 1968), 4/394.

okumuşlardır.²²⁸ Bu okuyuş sebebiyle anlam: “*Oruç tutamayan kimseler üzerine fakirlerin doyacağı kadar bir fidye gerekli olur.*” şeklinde olmuştur.²²⁹

- b. Âyette geçen “فِدْيَةُ طَعَامِ مَسْكِينٍ” kısmını: İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım, Hamza, Kisâi Ya’kub ve Halefü’l-Âşir “فِدْيَةُ” ibaresindeki “Tâ-i Marbûta’yı ötreli olarak tenvinli, “طَعَامِ” ibaresini ötre hareke ile, “مَسْكِينٍ” ibaresini ise hem çoğul kalıpla hem de esre harekeli olarak tenvinli okumuşlardır.²³⁰ Bu farklı okuyuş sebebiyle anlam: “*Oruç tutamayan her bir kişi üzerine her bir gün için bir miskini doyurma gerekli olur.*” şeklinde olmuştur.²³¹
- c. Âyette kıraat farklılığı olan kelimeleri İbn Âmir’in ikinci râvisi olan Hişâm farklı okumuştur. Bu farklı okuyuş ise: “فِدْيَةُ” ibaresini ötre hareke olmak üzere tenvinli, “طَعَامِ” ibaresini ötre hareke ile, “مَسْكِينٍ” ibaresini de çoğul kalıp ve üstün hareke ile okumuştur.²³² Bu şekilde anlam: “*Oruç tutamayan kimseler üzerine fakirler grubunun doyacağına denk gelen bir fidye gereklidir.*” şeklindedir.²³³

3.5. HAC BÖLÜMÜ

3.5.1. Hac İbadetindeki Yasaklar Meselesi

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفْتٌ وَلَا فُسُوقٌ وَلَا جِدَالٌ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفَعَّلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمُهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى وَاتَّقُونِ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ (١٩٧)

*Hac malum aylardadır. Kim o aylar içerisinde hacca gitmeye karar verip buna niyet ederse, bilsin ki hac esnasında kadına münasebet için yaklaşmak, günaha girmek ve tartışmaya girip çekişmek yoktur. Yaptığınız her hayrı Allah bilir. Azık edinin; muhakkak ki en hayırlı azık takvâdır. Ey akıl sahipleri! öyleyse bana saygı duyun.*²³⁴

Allah Teâlâ her Müslümanın yapması gereken bazı ibadetleri Hz. Peygamber (sav) vasıtasıyla insanlara emretmiştir. Bu emredilen ibadetlerden bir tanesi de hac ibadetidir. Hac; durumu olan her bir Müslümanın belirlenmiş bir vakit içinde Kâbe’yi, Arafat, Müzdelife ve

²²⁸ Dâni, *et-Teysîr fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, 1/292; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kirââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/154; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 124.

²²⁹ Râzî - Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî er-Râzî.el-Mulakkeb Bi Faḥruddîn Er-Razî, *Mefâtîhu’l-gayb et-tefsîru’l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhya’ et-Turâs el-‘Arabî, 1420), 87; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 125.

²³⁰ Dâni, *et-Teysîr fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, 1/292; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kirââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/154; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 124.

²³¹ Râzî - Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. ‘Omer b. el-Hasan b. el-Huseyn et-Teymî er-Râzî.el-Mulakkeb Bi Faḥruddîn Er-Razî, *Mefâtîhu’l-gayb et-tefsîru’l-kebîr* (Beyrut: Dâru İhya’ et-Turâs el-‘Arabî, 1420/2000), 5/88; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 125.

²³² Dâni, *et-Teysîr fi’l-kirâ’âti’s-seb’*, 1/292; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kirââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 1/154.

²³³ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 125.

²³⁴ el-Bakara 2/197.

Mina'yı ziyaret etmek ve belli başlı bazı dinî vecibeleri yerine getirmek şeklinde yapılan ibadeti ifade eder.²³⁵

Âyette hac ile ilgili olarak hacca gitmek isteyenlerin uyması gereken kurallar hatırlatılmaktadır. Ancak bu uyulması gereken kurallar sayılırken bazı kıraat imamlarının farklı rivâyetler sebebiyle farklı okuyuşlar yaptığı görülmektedir. Bu okuyuş farklılıklarının âyetin anlamına ne gibi bir katkı yaptığı aşağıda incelenecektir.

- a. Âyette geçen “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ” kısmında Nâfi‘, İbn Âmir, Âsım, Hamza, Kisaî, Ebû Ca‘fer ve Halefü’l-Âşir peltek “Sâ” harfini üstün hareke ile, “Kâf” harfini üstün hareke ile, “جِدَالَ” kelimesindeki “Lâm” harfini üstün hareke ile okumuşlardır.²³⁶ Bu okuyuş sebebiyle ilgili bölümde anlam; “*Hac esnasında kadına yaklaşmak, günaha dalmak ve tartışıp çekişmek yoktur.*” şeklinde olmaktadır.²³⁷ Yani bu kastedilen üç yasak aynı derecede yasak ve aynı derecede sakınılması gereken davranışlardır.

Bu okuyuşu yapan kıraat imamları bu okuyuşa delil olarak şu hadisleri örnek olarak vermektedir.

حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرِو، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنْ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الرَّفْتُ الْجَمَاعُ، وَالْفُسُوقُ السَّبَابُ، وَالْجِدَالُ أَنْ تُمَارِيَ صَاحِبَكَ حَتَّى تُغَضِبَهُ.

Husayf'ın Miksem'den rivâyet ettiğine göre, İbn Abbas dedi ki; “er-Rafes,” cinsel münasebet; “el-füsük,” hakaret/sövme; “el-Cidal” ise, arkadaşınla onu kızdıracak seviyede tartışmandır.²³⁸

- b. Âyette geçen “فَلَا رَفَتْ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ” bölümünü İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya‘kub peltek “Sâ” harfini ötre hareke ile tenvinli, “Kâf” harfini ötre hareke ile tenvinli, “جِدَالَ” kelimesindeki “Lâm” harfini ise üstün hareke ile okumuşlardır.²³⁹ Bu farklı kıraatler sebebiyle anlamda şu şekilde değişiklikler olmaktadır. Arapça’da nefy genelliği ifade etmektedir. Bu kelimelerin tenvinli olarak okunması ve üçüncü kelimenin normal hareke ile okunması üçüncü normal hareke ile okunan fiilin diğerlerine göre daha da önemli olduğunu göstermektedir. Bu sebeple anlam; “*Hac*

²³⁵ Ömer Faruk Harman, “Hac”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/413.

²³⁶ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/228; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 2/81; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/433; Muhaysin, *el-Mühezzebe fi'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 1/96.

²³⁷ İbn Zencele, *Hucetü'l-Kıraat*, 129.

²³⁸ Tahâvî, “Hac ve'l-Menâsik” 288 (No. 1169).

²³⁹ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'âti'l-aşr*, 2/228; Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kırâ'âti's-seb'*, 2/81; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kırââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/433; Muhaysin, *el-Mühezzebe fi'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 1/96.

esnasında kadına yaklaşmak, günaha dalmak yasaktır. Başkalarıyla tartışıp kavgaya tutuşmak ise kesinlikle yasaktır.” şeklinde olacaktır.²⁴⁰

Bu âyette geçen kıraat farklılığının manaya bir etkisinin olduğu aşıkardır. Ancak yapılan çalışmalara bakıldığında bu kıraat farklılığının uygulamada yani mezhepsel olarak bir farkının olmadığı görülmektedir. Tüm mezhepler hac yasaklarına ehemmiyetle uyulması gerektiği yönünde görüş bildirmişlerdir. Ayrıca mebrur bir hac vazifesinin yapılabilmesi için bu kurallara azami ölçüde dikkat edilmesi gerekmektedir.

3.5.2. Kurban Kesme Yeri Meselesi

لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَىٰ النَّيْتِ الْعَتِيقِ (۳۳) وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنْسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُمْ مِنْ بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَالْهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلُمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ (۳۴)

Onlarda sizin için takdir edilmiş bir zamana kadar faydalar da vardır. Sonunda gidecekleri yer o eski evdir.(33) Her ümmete biz kurban kesmeyi Allah’ın adını anmaları için emrettik ki kendilerine rızık olarak verdiğimiz kurbanlık hayvanları kessinler. Sonuç olarak hepinizin ilâhı tek bir tanrıdır. Şu hâlde yalnız Allah’a teslim olun. Sen de Allah’ın emirlerine gönülden teslim olan kimseleri müjdele!²⁴¹

Âyette geçen “مَنْسَكًا” kelimesinde bazı kıraat imamlarının anlamı değiştirecek şekilde farklı okuyuşları vardır. İlgili kelimeyi hangi imamın nasıl okuduğu ve bu okuyuşun anlama ne gibi bir farklılık kattığı aşağıda verilecektir.

- Âyette geçen “مَنْسَكًا” sözcüğünü Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Ebû Ca‘fer ve Ya‘kub “Sîn” harfini üstün hareke ile okumuşlardır.²⁴² “مَنْسَكًا” kelimesindeki “Sîn” harfini üstün hareke ile okuyan imamlar; bu kelimeyi mastar anlamında kabul etmişler ve bu mastarın da kıyâsî bir mastar olduğu görüşünü savunmuşlardır. Bu şekilde âyetin anlamı: “Her ümmete biz, kurban kesmeyi meşru kıldık.” şeklindedir.²⁴³
- Âyette geçen ilgili kelimeyi: Hamza, Kisâî ve Halefû’l-Âşir “Sîn” harfini esre hareke ile okumuşlardır.²⁴⁴ “مَنْسَكًا” kelimesindeki “Sîn” harfini esre hareke ile okuyan imamlar; bu kelimeyi ismi zaman, ismi mekân olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca ilgili kelimenin bu okuyuşla semai mastar olduğu görüşü de bulunmaktadır.

²⁴⁰ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 128.

²⁴¹ el-Hac 22/33-34.

²⁴² Dâni, *et-Teyisîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 1/157; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/326; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 2/275; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 476.

²⁴³ İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 476.

²⁴⁴ Dâni, *et-Teyisîr fi’l-kırâ’âti’s-seb’*, 1/157; İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr fi’l-kırâ’âti’l-‘aşr*, 2/326; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi’l-Beşer bi’l-Kırââti’l-Erba’ate ‘Aşer*, 2/275; İbn Zencele, *Huccetü’l-Kıraat*, 476.

Bu görüşler ışığında âyetin anlamı: “Biz her ümmete, bir ibadet ve kurban yeri veya kurban kesme zamanı yaptık.” şeklindedir.²⁴⁵

Âyette geçen kıraat farklılığı kuşkusuz anlamı değiştirerek hükme etki etse de mezheplerin bu husustaki görüşleri dikkate alındığında herhangi farklı bir yorum bulunamamıştır. İki farklı okuyuşu da fikhî mezhepler kabul etmiş ve birbirini destekler nitelikte olduğunu ve uygulamada herhangi bir farklılığa neden olmadığını savunmuşlardır.

3.5.3. Sa'y İbadetinin Durumu Meselesi

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ ﴿٥٨﴾

*Safâ ile Merve Allah'ın nişânelerindendir; Bu sebeple hac veya umre yaparak Kâbe'yi ziyaret eden bir kişinin bu yerleri tavaf etmesi hususunda kendi açısından bir beis yoktur. Kim içinden gelerek bir iyilikte bulunursa bilsin ki Allah iyiliği ödül ile karşılayan ve çok iyi bilendir.*²⁴⁶

Hac ibadetine yerine getirilmesi gereken önemli görevlerden bir tanesi de Safâ ve Merve tepeleri arasında gidip geri gelme şeklinde tanımlanan sa'y ibadetidir. Sa'y ibadeti ile ilgili olarak yukarı verilen âyet sa'y ibadetinin yapılması gereken bir vazife olduğuna delil olmaktadır. İlgili âyette bulunan kıraat farklılığı hükme etki etmekte ve mezheplerin konuyla ilgili olarak farklı uygulamalar yapmasına neden olmaktadır. Âyetteki kıraat farklılığı şu şekildedir.

- Cem'i kurra ve ravileri ilgili âyeti “أَنْ يَطَّوَّفَ” şeklinde okumuşlardır. Bu farklı okuyuş sebebiyle anlamda şu şekilde bir değişiklik meydana gelmektedir. “...Bu yerleri tavaf etmesi hususunda kendisi için bir beis yoktur.”²⁴⁷
- Özellikle sahabenin ileri gelenlerinden olan; Hz. Ali, İbn Mes'ud, Enes b. Mâlik, İbn Abbâs, Übey b. Kâ'b, Saîd b. Cübeyr gibi sahabeler ilgili âyeti “أَنْ لَا يَطَّوَّفَ” şeklinde okumuşlardır. Bu okuyuş, âyette önemli bir anlam farklılığına sebep olmaktadır. Bu anlam farklılığı: “...Bu yerleri tavaf etmemesi hususunda kendisi için bir günah yoktur.” şeklindedir.²⁴⁸ Bu farklı okuyuş sahih bir senetle gelmiş olmasına rağmen, resmî mushafa muvafık olmadığı için şaz kıraat sınıfında değerlendirilmiştir.

²⁴⁵ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 17/160; Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eqâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 3/14; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 477.

²⁴⁶ el-Bakara 2/158.

²⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/722.

²⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, 2/724.

İlgili kıraat farklılığı Şaz kıraat sınıfında değerlendirildiği için, Hanbelî mezhebi dışındaki mezhepler bu kıraat farklılığını kabul etmemişlerdir. Bu sebeple Hanefî mezhebi hac farızasını yerine getirirken sa'y ibadetini vâcib olarak değerlendirmiştir. Bu görüşüne de Hz. Peygamber (sav)'ın bir hadisini kaynak olarak göstermiştir. “*Hac yapan kimsenin haccı, sa'y ibadetini yapmadan tamam olmaz.*”²⁴⁹

Şafî mezhebi ilgili kıraat farklılığını şaz kıraat olması sebebiyle kabul etmediği, sa'y ibadetinin farz olduğu görüşünü savunmaktadır. İmam Şafî de bu görüşüne hüccet olarak bir hadisi kaynak göstermektedir. “*Ey insanlar, sa'y edin. Sa'y sizin üzerinize farz kılındı.*”²⁵⁰

Mâlikî mezhebi diğer mezhepler gibi sa'y'i haccın olmazsa olmaz şartlarından kabul etmekte ve olası sa'y'in yapılamaması durumunda hac ibadetinin tekrar edilmesi görüşünü savunmaktadır. Bu görüşüne de Hz. Peygamber (sav)'ın uygulamalarını delil göstermektedir.²⁵¹

Hanbelî mezhebi ise konuyla alakalı olarak iki farklı görüş ileri sürmektedir. İlk görüş, sa'y'in haccın olmazsa olmaz rükünlerinden olduğu görüşüdür. İkinci görüş ise ilgili kıraat farklılığı sebebiyle sa'y ibadetinin olmazsa olmaz bir şart olmadığı ve bu nedenle sa'y'in sünnet olduğu görüşüdür.²⁵²

3.5.4. İhramlı İken Avlanan Kimselerin Durumu Meselesi

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ وَمَنْ قَتَلَهُ مِنْكُمْ مُتَعَمِّدًا فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ...

*Ey iman edenler! İhramlı olduğunuz halde av hayvanlarının hayatına son vermeyin. Sizden kim böyle bir hayvanı bilerek canına kastederse öldürdüğüne mukabil evcil bir hayvanı ceza karşılığı olarak öder. Bunu -Kâbe'ye gönderilecek bir kurban olarak - içinizden adalet ile etrafına nam salmış iki kişi takdir eder.*²⁵³

Hac ibadetini yerine getirmek isteyen Müslümanlar, bu ibadeti ifa ederken uyması gereken birtakım kurallar vardır. Bu kurallardan bir tanesi de şüphesiz ister ihram giymiş olsun ister giymemiş olsun yabanî olan kara hayvanlarının avlanmaması kuralıdır. Hanefî ve Mâlikî mezhebi bu konuda avlanılan hayvanın durumuyla ilgili olarak eti yenip yenmemesine bakmaz, bütün hayvanların avlanılmaması gerektiği yönünde görüş beyan etmiştir.²⁵⁴ İlgili âyette bulunan kıraat farklılığı hükme birtakım yönlerden etki etmekte ve bu etki sebebiyle mezhepler bu konuda farklı görüşler ileri sürmektedir. Aşağıda hangi kıraat imamının nasıl bir okuyuşu kabul ettiği ve bu okuyuşla anlamda nasıl bir etki meydana geldiği incelenecektir.

²⁴⁹ Buhârî, "Kitâbu'l-Hac" (No.1698).

²⁵⁰ Serahsî, *el-Mebşu't*, 4/51; Kâsânî, *Bedâi'ü's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâi'*, 2/133.

²⁵¹ İbn Rüşd, *Bidâyetu'l-Muctehid*, 2/110.

²⁵² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/352.

²⁵³ el-Mâide 5/95.

²⁵⁴ Salim Ögüt, “İhram”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/541.

- a. Âyette geçen “فَجَزَاءٌ مِّثْلُ مَا قَتَلَ” bölümünü Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ebû Ca‘fer “فَجَزَاءٌ” kelimesindeki hemzeyi ötre hareke ile, “مِثْلُ” kelimesindeki Lâm harfini de tamlama yapmak suretiyle esre hareke ile okumuşlardır.²⁵⁵ Bu okuyuş ile anlam: “Öldürdüğünün benzeri” şeklinde değişmiştir.²⁵⁶
- b. Kûfeli imamlarından olan Âsım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Âşir'e ek olarak Ya'kub da “فَجَزَاءٌ” kelimesinde “Hemze”yi ötre hareke ile “مِثْلُ” kelimesindeki “Lâm” harfini de ötre hareke ve tenvin ile okumuşlardır. Arap gramerine göre bu okuyuşla birinci gelen kelimeyi mübteda olarak takdir etmişler, gelen bu mübtedanın da haberinin hazif edildiğini savunmuşlardır. İkinci gelen kelimeyi de birinci gelen kelimenin sıfatı yapmışlardır.²⁵⁷ Bu farklı okuyuş ile anlam: “Ona öldürdüğü hayvanın benzeri bir ceza vâcib olur.” şeklindedir.²⁵⁸

İlgili âyetteki kıraat farklılıkları dikkate alınarak mezheplerin görüşleri şu şekildedir; Hanefî mezhebi, ihramlı iken avlanması yasak olan bir hayvanı öldürürse iki tane sözüne değer verilen, adaletli kimselerin o kimseye takdir edeceği değeri ödemesi gereklidir. Eğer takdir edilen miktar bir kurban değeri olursa Harem'i Şerif'te kurban kesmesi gereklidir. Bu ceza yerine eğer isterse bu miktarda gıda maddesini her biri yarım sa' miktarında ölçerek ihtiyaç sahiplerine infak etmesini ya da her bir yarım sa' karşılığı oruç tutması gereklidir, görüşünü savunmaktadır.²⁵⁹

Şâfiî mezhebine göre, ihram giymiş bir kimsenin avlanması yasak olan bir hayvanı öldürdüğünde; adil ve bu meselelerde sözüne itibar edilen iki kişinin vereceği hükmü yerine getirmelidir. Ayrıca eğer öldürülen hayvanın benzeri varsa üç maddeden birisini yerine getirmelidir. Bu maddeler: öldürülen hayvanın benzeri bir hayvan kesilir ve eti ihtiyaç sahiplerine dağıtılır. Caiz olan gıda maddeleri satın alınarak ihtiyaç sahiplerine verilmelidir. Ya da her yarım sa' için oruç tutulması gereklidir, görüşünü savunmaktadır.²⁶⁰

Mâlîkî mezhebi de Şâfiî mezhebine yakın görüşler beyan etmektedir. Öldürülen hayvan için üç şekilde ceza ödenmesi gerekli olmaktadır. Bunlar: ya öldürülen hayvan cinsinden bir hayvan kesilip etleri infak edilmeli ya o bölgedeki ihtiyaç sahiplerine yarım sa' gıda maddesi dağıtılmalı ya da her bir yarım sa' için oruç tutmalı şeklinde görüş beyan etmiştir.²⁶¹

²⁵⁵ Dâni, *et-Teyisr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 1/100; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/255; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/256; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 1/223.

²⁵⁶ Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/256; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 235.

²⁵⁷ Dâni, *et-Teyisr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 1/100; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/256; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 1/256; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 1/223.

²⁵⁸ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 237.

²⁵⁹ Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/134; Mevşilî, *el-İhtiyâr*, 1/165; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/613.

²⁶⁰ eş-Şâfi'î, *el-Umm*, 2/199.

²⁶¹ İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Muctehid*, 2/123; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/614.

Hanbelî mezhebi de diğer hükümlerden farklı olarak öldürülen hayvanın değer cihetinden değil de öldürülen hayvana benzerlik yönünü kabul etmektedir. Bu görüşüne delil olarak da sahabenin uygulamasını örnek göstermektedir. Eğer öldürülen hayvanın misali yok ise o zaman değer ölçüsü devreye girmektedir. İki tane adaleti ile nam salmış kimsenin belirlediği miktarı ihtiyaç sahiplerine dağıtılması ya da oruç tutulması görüşünü savunmaktadır. Bu belirtilen şartlardan herhangi birini yapmakta özgürdür. Zira burada zenginlik fakirlik ölçüsü dikkate alınmamaktadır.²⁶²

3.6. BOŞANMA BÖLÜMÜ

3.6.1. Kadınları Boşama Zamanı Meselesi

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعَدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَنَّ بِفَاحِشَةٍ مُبَيَّنَةٍ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ لَا تَدْرِي لَعَلَّ اللَّهَ يُخْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا (١)

*Ey Nebi! Kadınları boşayacağınız zaman iddetlerini dikkate alarak boşayın ve iddet sürelerini iyice hesap edin. Rabbiniz Allah'a saygısızlıktan kaçının. Apaçık bir hayâsızlık yapmadığınız sürece onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de evden çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın koyduğu emirlerdir. Kim Allah'ın koyduğu emirleri aşarsa kendisine yazık etmiş olur. Belki Allah bundan sonra yeni bir durum ortaya çıkarırverir bunu bilemezsin.*²⁶³

Talak sûresinin ilk âyetinde geçen yukarıdaki âyette kadınları boşama ile ilgili nasıl bir yol tutmamız gerektiği anlatılmıştır. Âyetin devamında ise hangi suçu işlemelerinden dolayı onları evden çıkarma cezasının verilmesinden bahsetmektedir. Yine ilgili âyette geçen kıraat farklılığı da âyetin farklı şekillerde yorumlanmasına olanak sağlamıştır. Âyette geçen kıraat farklılığı ise şu şekildedir.

- Âyette geçen “مُبَيَّنَةٍ” kelimesini Nâfi‘, Ebû Amr, İbn Âmir, Hafs, Hamza, Kisâî, Ebû Ca‘fer, Ya‘kub ve Halefü'l-Âşir; “Yâ” harfini şeddeli ve esre hareke ile okumuşlardır.²⁶⁴ Bu okuyuş ile âyetin anlamı şu şekilde değişiklik göstermektedir. Âyetin anlamı: “*Apaçık bir hayâsızlık yapmaları dışında (onlar evlerinden çıkarmayın).*” şeklinde değişmiştir.²⁶⁵
- Âyette geçen ilgili kelimeyi İbn Kesîr ve Ebû Bekr Şu‘be “Yâ” harfini şeddeli ve üstün hareke ile okumuşlardır. Bu okuyuş ile âyetin anlamı: “*Hayâsızlık yaptıkları*

²⁶² İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 3/438; Cezîrî, *el-Fıkh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*, 1/614.

²⁶³ et-Talâk 65/1.

²⁶⁴ Dâni, *et-Teyisr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 2/211; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/388; Dimyâtî, *İthâfî Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 2/544; Muhaysin, *el-Mühezzebe fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 2/390.

²⁶⁵ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 712.

tespit edilip kanıtlananlar dışında (onları evlerinden çıkarmayın)." olmuştur.²⁶⁶ Bu okuyuşla âyetteki anlam kanıtlama ile te'kid edilmiştir. Sadece hayâsızlık yapmasının yetmeyerek bunun kanıtlanması şeklinde âyet farklı bir anlam kazanmıştır.²⁶⁷

İlgili âyetle kıraat farklılığı anlamı zenginleştirerek hükmü etkilediği görüşü ağır basmaktadır. Çünkü âyetteki ikinci farklı tilâvet kadının yaptığı hayâsızlığın kesinleşmesi anlamını katmaktadır.

Aile birliği devam ederken yaşanan ev kadına izafe edilmiştir. Boşama süreci devam ederken kadının toplum tarafından yanlış anlaşılmaya mahal verilmeyecek şekilde kendine dikkat etmesi elzemdir. Zira kadın böyle bir durumda kendine ve hâl hareketine dikkat etmezse fitne çıkma ihtimali doğacaktır. Bu sebeple kadın tamamen boşama işlemi gerçekleşmeden evden çıkarılmamalı ancak yapacağı ve ardından da kanıtlanmış bir hayâsızlık durumu olmadığı müddetçe evlerinde oturmalıdır görüşü öne çıkmaktadır.²⁶⁸

3.6.2. Muhâlea'nın Hâkim Huzurunda Yapılması Meselesi

Muhâlea terimi lügatte "soyunmak, ayırmak" gibi anlamlara gelirken fikhî bir terim olarak: "Belirli bir miktar bedel verilmesi mukabilinde kocanın ayrılmaya rıza göstermesi evlilik bağından kurtulması" şeklinde tanımlanmıştır.²⁶⁹

Muhâlea konusunun geçerli olup olmaması ile alakalı olarak fıkıhçılar kaynak olarak Bakara sûresinin 229. âyetini hüccet olarak göstermektedirler. İlgili âyetle bulunan kıraat farklılığı da konunun fikhî mezhepler nazarında farklı anlaşılmasına sebep olmaktadır. Aşağıda ilgili âyetteki kıraat farklılığı verilip mezhepler nazarında nasıl bir farklılık meydana getirdiği üzerinde durulmaya gayret edilecektir.

.....وَلَا يَجِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ.....

(Eşlerin) Allah'ın koyduğu emirlere uymamalarından korkmadığınız müddetçe onlara vermiş olduğunuz mehirlerden hiçbir miktar geri almanız size helâl olmaz. Eğer onlar Allah'ın emirlerine uymamalarından korkarsanız, kadının evlilikten boşanması için bir meblâğ vermesinde iki tarafa da bir mesuliyet yoktur.²⁷⁰

²⁶⁶ Dâni, *et-Teyssîr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 2/212; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/389; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirââti'l-Erba'ate 'Aşer*, 2/545; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 2/390.

²⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eķâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, 4/119; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-meşânî* (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1327), 18/134; İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 712.

²⁶⁸ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 713.

²⁶⁹ Fahrettin Atar, "Muhâlea", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 30/397.

²⁷⁰ el-Bakara 2/229.

Yukarıda verilen âyet ile Hz. Peygamber (sav) ashaptan Sâbit b. Kays'ın eşinin boşanmayı istemesi üzerine kocasından mehir olarak istediği hurmalığı geri vermesi karşılığında Muhâlea yoluyla onları boşamıştır.²⁷¹ Bu gerçekleşen vaka, muhâlea'nın hukukî olarak geçerliliğini tescil etmiştir.

Yukarıdaki hadiste cereyan eden olay hakkında fıkıhçılar muhâlea'nın hâkim huzurunda mı yoksa hâkim huzurunda olmadan da gerçekleşip gerçekleşmeyeceği hususunda görüş farklılığına düşmüştür. Buradaki asıl karine hâkimin huzurunda olunması mı yoksa bir bedelin takdir edilmesi mi hususudur. Ayrıca âyette bulunan kıraat farklılığı da anlamı etkilemiş ve farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. İlgili kıraat farklılığı ise şu şekildedir.

- a. Âyette geçen “أَنْ يَخَافَا” ibaresini Nâfi‘, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir, Âsım, Kisâi, ve Halefû'l-Âşîr “Yâ” harfini üstün hareke ile yani Malum sîğa ile okumuşlardır.²⁷² Bu okuyuş ile anlam: “Eşlerin karşılıklı olarak anlaşmasının Muhâlea için yeterli olduğu” şeklinde yorumlanmıştır.²⁷³
- b. Âyette geçen “أَنْ يَخَافَا” kelimesini Hamza, Ebû Ca'fer ve Ya'kub ya harfini ötre hareke ile yani meçhul sîğa ile okumuşlardır. Arapça dil kaidelerine göre meçhul sîğadaki fiiller Nâib-i fail ögesini alırlar. Burada da Nâib-i fail ögesi hakimler ve yöneticilerdir ancak bu ögeler cümlelerin durumuna göre hazfedilmişlerdir.²⁷⁴ Bu okuyuş ile anlam: “Muhâlea'nın hâkim ya da yöneticilerin huzurunda yapılması” şeklinde yorumlanmıştır.²⁷⁵

İlgili kıraat farklılığı sebebiyle ashaptan Hz. Ömer, Hz. Osman, İbn Âmir, fikhî mezheplerden Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebi ya harfini malum sîğa ile okuyan kıraati tercih etmişlerdir. Zira bu okuyuş ile Muhâlea uygulamasını yaparken hâkim huzurunda yapılmasına gerek olmadığı, hâkim huzurunda olmadan da yapılan uygulamanın geçerli olduğu görüşünü savunmaktadırlar.²⁷⁶ Hanefî mezhebinde önemli bir otorite olan Serahsî bu konuda gerekli görüldüğü takdirde uygulamanın hâkim huzurunda yapılabileceği görüşünü savunmuştur.²⁷⁷

²⁷¹ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhîh*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemye, 1422/2001), “Talâk” 12; Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1420), “Talâk” 22.

²⁷² Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 1/295; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/227; Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 183; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 1/104; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ate Aşer*, 439.

²⁷³ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 135.

²⁷⁴ Dâni, *et-Teyisîr fi'l-kirâ'âti's-seb'*, 1/295; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kirâ'âti'l-aşr*, 2/227; Taberî, *Câmi'u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'an*, 183; Muhaysin, *el-Mühezzeb fi'l-kirâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*, 104; Dimyâtî, *İthâfû Fudalâi'l-Beşer bi'l-Kirâati'l-Erba'ate Aşer*, 439.

²⁷⁵ İbn Zencele, *Huccetü'l-Kıraat*, 135.

²⁷⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Muhammed İbrahim el-Hafnavî (Kahire: Darü'l-Hadîs, 2008), 5/212; Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'an*, 1/94; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'an*, 4/75.

²⁷⁷ Serahsî, *Usûl'üs-Serahsî*, 6/171.

Ashaptan Saîd b. Cübeyr ve Mâlikî mezhebi ise bu konuda ya harfini ötre hareke ile meçhul sîğa ile okuyan kıraati kabul etmektedirler. Bu okuyuş ile Muhâlea uygulamasının geçerli olabilmesi için uygulamanın hem hâkim huzurunda hem de mahkeme dışında olabileceği görüşünü savunmaktadırlar.

3.7. MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ

Bu bölümde bulunan ahkâm âyetlerinde manaya etki edecek herhangi bir kıraat farklılığı bulunmamaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Ahkâm âyetlerinin ele alındığı tefsirler incelendiği zaman Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin kaleme aldığı *Ahkâmü'l-Kur'an* tefsiri diğer ahkâm tefsirlerinden hemen ayrılacaktır. Çünkü bu eseri diğer tefsirlerden ayıran belli başlı bazı özellikleri vardır. Bu özellikleri şu maddelerle sıralayabiliriz.

Tahâvî'nin kaleme aldığı bu eser diğer ahkâm tefsirleri gibi Fatiha sûresiyle başlayıp Nas sûresiyle sona ermediği hemen belli olacaktır. Zira bu eser maruf diğer eserlerden farklı bir fıkıh eseri tadında yazıldığı, fıkıh kitaplarında olduğu gibi taharet konusuyla başladığı namaz, oruç, hac gibi ibadetlerle devam ettiği önemli bir eserdir.

Tahâvî, yine bu eserinde diğer ahkâm tefsirlerinden farklı olarak hadislerle ahkâm tefsiri yapmıştır. Zira diğer ahkâm tefsirlerinde böyle bir durumla karşılaşılmamakta, âyeti diğer âyetler ve farklı hüccetlerle açıklamaya çalışıldığı görülmektedir.

Tahâvî'nin kaleme aldığı bu eserde bir diğer özellik ise âyeti verdikten sonra hadislerle âyeti açıkladıktan sonra kıraat farklılıklarına değinmesi ve bu farklılık sebebiyle anlamdaki farklılığı belirterek kendisi bu âyetteki farklı manalardan birisini tercih ettiğini vurgulamaktadır.

Sonuç

Ebû Ca'fer et-Tahâvî, Mısır'ın yetiştirdiği en büyük alimlerden bir tanesidir. Ailesi onu küçük yaşlardan itibaren en güzel şekilde yetiştirmek için yoğun bir çaba harcamıştır. Ailesi onu daha bilinçli bir şekilde yetiştirmek için daha çocuk yaşlarda eğitime başlamıştır. Annesi meşhur Şâfiî âlimi İsmail el-Müzenî'nin kardeşidir. Tahâvî dayısı Müzenî'den Şâfiî fikhını öğrenmiş birçok âlimin ders halkalarında bulunmuştur.

İlerleyen süreçte aklına takılan bazı ilmî konuları dayısına sormuş, ondan doyurucu bir bilgi alamadığı meseleler olmuştur. Mısır'a gelen Hanefî mezhebi mensubu kadılardan ilk olarak Hanefî mezhebini öğrenmiştir. Belli bir bilgi düzeyine ulaştıktan sonra Hanefî mezhebi ile Şâfiî mezhebini karşılaştırma imkânı bulmuştur. Nihayetinde Şâfiî mezhebini terk ederek Hanefî mezhebini benimsemiştir.

Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin kaleme aldığı *Ahkâmü'l-Kur'an* eseri bu alanda yazılmış önemli bir kaynaktır. Zira son dönemlerde özellikle hadis kaynaklarına yapılan saldırılar göz önüne alındığında âyetlerin hadislerle açıklanması önemli bir noktaya temas etmektedir. Ayrıca ahkâm tefsirleri fıkıh alanında çalışma yapan her bir araştırmacının mutlaka özenle üzerinde durması gereken hassas bir alandır.

Ahkâmü'l-Kur'ân eseri içerisinde barındırdığı hüküm ayetleri hadislerle açıkladıktan sonra ilgili ayetteki kıraat farklılıklarını vermiştir. Ardından da bu farklılıkları yorumlamaya gayret etmiştir. Zira bu farklılıklar birçok meselede mezheplerin ihtilafına sebep olmuştur. İlgili eser de bu farklılıklar incelenmiş ve sonunda da Ebû Ca'fer et-Tahâvî kendi kanaatini okura aktarmıştır.

Kıraat farklılıklarının hükme etkisine örnek verilmesi gerekirse bu hususta Bakara sûresinin 222. Âyeti misal olarak verilebilir. Zira âyette kadınların hayız kanı kesildikten sonra hangi durumda cinsel münasebette bulunabileceği aktarılmaktadır. Tahfifli okuyan kıraat kadının cinsel münasebet için hayız kanının kesilmesini yeterli görürken teşdidli kıraat bu kanın kesilmesini yeterli görmeyip gusûl abdestini şart koşturmuştur. Bu kıraat farklılıkları mezheplerin konu hakkındaki görüşlerini de etkilemiştir.

Başka bir örnek verilecek olursa yine Bakara sûresinin 196. âyeti de hükme etki eden kıraat farklılıkları arasında sayılabilir. Muhsar'ın kurbanını nerede kesmesi gerektiği meselesinde “Hâ” harfini esre hareke ile okuyan kıraatler kurbanın Mescid-i Haram'da kesilmesi gerektiğini savunmaktadır. Zira muhsar evine dönmüş olsa bile kurbanın orada kesilmesi için ücreti oraya gönderilmelidir. “Hâ” harfini üstün hareke ile okuyan kıraatlere göre ise Muhsar kurbanı istediği yerde kesebilir görüşünü savunmaktadır. Bu görüşler özellikle Hanefî mezhebi ile Mâlikî mezhebi arasında görüş ayrılığına neden olan konulardan birisi olmuştur.

Çalışmada ele alınan ve âyetin manasını etkileyen kıraat farklılıkları bu esere ihtiyaç duyan kimselerin yararlanacağı ve ihtiyacını karşılayacağı bir eserdir. Ahkâm tefsirlerinin bu boyutuyla ilgili yeni bir çalışma yapmaya gerek kalmadan ahkâm tesirlerin farklı noktalarına değinilmek suretiyle yeni çalışmalar yapılması elbette alanla ilgili çalışma yapan tüm araştırmacılar memnun edecektir.

Tartışma

Müfessirler, Kur'ân'ı anlama hususunda yüzlerce yıldan beri kıraat farklılıklarından yararlanmaktadırlar. Fakihler de Kur'ân'dan hüküm çıkarma noktasında bu farklılıklara zaman zaman başvurumaktadırlar. Bu minvaldeki çalışmalar incelendiğinde hepsinin temel gayesinin Kur'ân'ı daha iyi anlayabilme çabası olduğu görülmektedir. Zira bir mesele hakkında yorum yapılırken tamamen zahire göre hüküm vermek bazen insanı yanlış yönlere doğru götürebilir.

Kıraat tarihine bakıldığında kıraat ilmi alanla ilgili olarak önemli birtakım kurallar koymuştur. Bu kuralların önceliği hüküm verilecek olan âyetin sahih bir kıraat olmasını kanıtlamaktır. Zira âyet sahih bir kıraat değilse o âyete verilecek hüküm de yanlış bir hüküm

olacaktır. Bu sebeple âyetlerin senedinin tam olması, Arap gramerine uygun olması ve Hz. Osman'ın resmî mushafına uygun olması sahih bir kıraatin olmazsa olmaz şartlarıdır. Yapılan bu çalışmada özelde fıkıh ilminin ve kıraat ilminin dinamiklerine temas edilmekle birlikte bu ve buna benzer konular üzerinde alanda çalışma yapacak araştırmacılara bir fikir vereceği düşünülmektedir.

Öneriler

Yapılan bu çalışma ile ahkâm âyetlerinde bulunan kıraat farklılıklarının anlama nasıl etki ettiği ve bu etkinin mezheplerdeki karşılıklarına dikkat çekilmek istenmiştir. Bu alanla ilgili yapılan çalışmalarda genel olarak sadece kıraat farklılıklarının anlama etkisinden bahsedilmiştir. Fıkıhî mezheplerdeki hükümleri nasıl etkilediğiyle ilgili bir sonuç bulunmamaktadır. Bu minvalde yapılacak çalışmalarda kıraat farklılıkları anlatıldıktan sonra mutlaka bu farklılıkların pratik hayata etkisinden bahsedilmelidir. Zira bu meseleye dikkat edilmez ise yapılan çalışmalar sadece teoride kalacaktır. Buna örnek verilecek olursa: Bakara suresinin 43. âyetinde geçen abdestli iken kadına dokunma meselesinde dokunmadan kastın ne olduğunun bilinmesidir. Zira kıraat farklılıkları göz önüne alındığında bir kıraat el ile temas etmek, diğer kıraat ise cima' yapmak şeklinde anlam vermektedir. Bu anlamlar göz önüne alındığında özellikle ülkemizin neredeyse üçte birine tekâbul eden Şâfiî mezhebi mensupları bu âyetteki hükmü nasıl yorumlamalıdır.

Yukarıda verilen örnekten de anlaşılacağı üzere sadece kıraat farklılıklarının anlama etkisini bilmek konunun anlaşılması için yeterli olmayacaktır. Bu farklılıkların mezheplerdeki karşılıklarına da mutlaka temas edilmelidir.

KAYNAKÇA

- Akaslan, Yaşar. “Kırâatlerin Fıkhî Hükümlere Etkisine Dair Bir İnceleme: Nisâ Sûresi’nin 43. âyeti Örneği”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 205-232.
- Akbaş, Bahattin. *Ebû Ca’fer et-Tahâvî’nin Hadis Kültüründeki Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- Altıkulaç, Tayyar. “Bezzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 6. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Altıkulaç, Tayyar. “Dûrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Amr b. Alâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Bekir b. Ayyâş”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebû Ca’fer el-Kârî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Ebü’l-Hâris”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 10. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hafs b. Süleyman”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Halef b. Hişâm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hallâd b. Hâlid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hamza b. Habîb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 15. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Altıkulaç, Tayyar. “Hişâm b. Ammâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/151. TDV Yayınları, 1998.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Âmir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 19. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Kesîr Ebû Ma’bed”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 20. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İbn Zekvân Ebû Amr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/462. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Altıkulaç, Tayyar. “İdrîs b. Abdülkerîm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Altıkulaç, Tayyar. “Kālûn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/268-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Altıkulaç, Tayyar. “Kisâî Ali b. Hamza”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 26. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Kur'an-ı Kerim Meali*. çev. Halil Altıntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011.
- Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 1327.
- Atar, Fahrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: İfav Yayınları, 1998.
- Atar, Fahrettin. “Muhâlea”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Atcı, İsa. “Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin Şafiî Mezhebinden Ayrılma ve Hanefî İmamlarına Muhalefet Nedenleri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 33 (2019), 571-596.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1988.
- Aytekin, Arif. “el-'Akîdetü't-Tahâviyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Aytekin, Mehmet Ali. “Abdestte Ayağı Yıkamanın veya Mesh Etmenin Fıkıhî Boyutu”. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 5/2 (2020).
- Bazemül, Muhammed b. Ömer. *el-Kırâât ve Eseruhâ fî't-Tefsîr ve'l-Ahkâm*. Riyâd: Dâru'l-Hicre, 1. Baskı., 1996.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *Ahkâmü'l-Kur'ân li's-Şâfiî*. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1414.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-u İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kâmûsu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1967.
- Birişik, Abdulhamit. “Kıraat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 25. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Birişik, Abdülhamit. *Kıraat ilmi ve Tarihi*. Bursa, 2004.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr. 8 Cilt. Beyrut: Darü'r-Risaletü'l-Alemiyye, 2. Basım, 1422/2001.
- Cessâs, Ebû Bekir Ahmed b. Ali. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1993.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Fıkıh 'ale'l-mezâhibi'l-erba'a*. çev. Mehmet Keskin. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 1989.

- Çeker, Orhan. “Bekkâr b. Kuteybe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/365. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Çetin, Abdurrahman. *Kıraatlerin Tefsire Etkisi*. İstanbul: Ensar yayınları, 3. Baskı., 2020.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur’ân İlimleri ve Kur’ân-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları, 3. Baskı., 2014.
- Dağ, Mehmet. *Kırâat Farklılıklarının İslâm Hukukuna ve Metodolojisine Etkisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Dânî, Ebû ‘Amr Oşmân b. Saîd b. Oşmân ed-. *et-Teysîr fî ‘l-kirâ‘âtî’s-seb’*. thk. Otto Pretzl. Beyrut: Dâru Kitâbi’l-‘Arabî, 1984.
- Dimyâtî, Ahmed b. Muhammed el-Bennâ. *İthâfû Fudalâi ‘l-Beşer bi ‘l-Kirâati ‘l-Erba‘ate ‘Aşer*. thk. Enes Mehre. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1427.
- Ebû Şâme, Abdurrahman b. İsmail b. İbrahim ed-Dımeşkî. *el-Murşidul-Vecîz ilâ Ulûmin Tetealleku bi ‘l-Kitâbi ‘l-Azîz*. thk. Tayyar Altıkulaç. Ankara, 1986.
- Gazzâlî, Hüccetü’l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Müstasfâ min ‘ilmi ‘l-usûl*. thk. Muhammed Abdüsselam Abdüşşâfi. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993.
- Halîlî, Ebû Ya‘lâ Halîl b. Abdillâh b. Ahmed el-Kazvînî. *el-İrşâd fî ma ‘rifeti ‘ulemâ ‘i ‘l-hadîss*. thk. M. Saîd b. Ömer İdrîs. Riyâd, 1989.
- Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Bağdâdî er-Rûmî. *Mu‘cemü ‘l-Büldân*. thk. Ferid Abdülaziz El-Cündî. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-‘İlmiyye, 1990.
- Harman, Ömer Faruk. “Hac”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 14. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Herrâsî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed Kiyâ. *Ahkâmü ‘l-Kur’ân*. thk. Abbas Ahmed el-Baz. Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2013.
- İbn Cinnî, Ebû’l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî. *el-Muhteseb fî Tebyîni Vücûhi Şevâzî ‘l-Kirâati ve ‘l-Îzâhi anhâ*. thk. Ali Nâsîf en-Necdî vd. Kahire: Meclisü’l-A‘la li’ş-Şuuni’l-İslâmiyye, 1994.
- İbn Kesîr, Ebû’l-Fidâ’ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr b. Dav’ b. Kesîr el-Kaysî el-Kureşî el-Busrâvî ed-Dımaşkî eş-Şâfiî. *Tefsîrü ‘l-Kur’âni ‘l-‘Azîm*. Beyrut: Dâru Kütübi’l-İlmiyye, 2022.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî. *el-Muğnî*. Kâhire: Mektebetü’l-Kâhire, 1968.
- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn ‘Abdullah b. Ahmed b. Muhammed. *Ravzatu ‘n-nâzır ve cunnetu ‘l-munâzır fî uşûli ‘l-fikh ‘alâ mezhebi ‘l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. ‘Abdulkerîm b. ‘Alî b. Muhammed en-Nemle. Riyâd: Mü‘essesetü’r-Reyyân, 2. Basım, 2002.

- İbn Kutluboğa, Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî. *Tâcü't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1420.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-'Arab*. thk. Amir Ahmed Haydar. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Mücâhid, Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ b. el-Abbâs. *Kitâbü's-Seb'a fî'l-Kırâât*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 2009.
- İbn Rüşd, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed b. Aḥmed Kurtûbî Endelusî. *Bidâyetü'l-Muctehid ve Nihayetu'l-Muktesid*. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2004.
- İbn Sa'd, Muhammed Ebû Abdillâh. *Tabakâtü'l-kübrâ*. Beyrut: Dâru Beyrut, 1957.
- İbn Zencele, Ebû Zûr'a Abdurrahman b. Muhammed. *Hucetü'l-Kıraat*. thk. Said el-Afgânî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Naşirun, 2016.
- İbnu'l-'Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh. *Aḥkâmu'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*. Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-Nihâye fî tabakâti'l-kurrâ'*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kahire: Mektebet'u l-Hâncî, ts.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Şerhu Tayyibeti'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Takrîbu'n-Neşr fî'l-Kıraati'l-Aşr*. Beyrut: Dâru Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. *el-Fihrist*. çev. Mehmet Yolcu. İstanbul: Çıra Yayınları, 2. Baskı., 2021.
- İltaş, Davut. "Tahâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/385-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- İnanır, Ahmet. *İbn Kemal'in Fetvaları Işığında Osmanlı'da İslâm Hukuku*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Doktora Tezi, 2008.
- İnanır, Ahmet. "İbn Kemal'in Tabakâtü'l-Fukahâsı ve Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37 (2012).
- İşler, Emrullah. *Tahâvî (ö. 321/933) ve Ahkamu'l-Kur'an'ı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 1993.
- İzci, Mustafa. *el-Mâide Sûresi'nin Kırâat Açısından İncelenmesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1996.

- Karaçam, İsmail. *Kırâat İlminin Kur'ân Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kırâatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*. İstanbul: İfav Yayınları, 3. Baskı., 2018.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*. İstanbul: İfav Yayınları, 18. Baskı., 2010.
- Karaçam, İsmail. *Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kırâati*. İstanbul: İfav Yayınları, 1995.
- Karadut, Ahmet. "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri I". *Diyanet Dergisi* XIX/2 (1983), 53-64.
- Karadut, Ahmet. "Ebu Ca'fer et Tahâvî Hayatı ve Eserleri II". *Diyanet Dergisi* XX/3 (1984), 51-64.
- Karaman, Hayrettin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karaman, Hayrettin. *Fıkıh Usûlü*. İstanbul: Ensar yayınları, 2010.
- Karaman, Hayrettin. *İslam Hukuk Tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık, ts.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'ü's-sanâ'i fî tertîbi's-şerâi'*. thk. Muhammed Muavviz, Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-küttâbi'l-Arabî, 1982.
- Kâtib Çelebî. *Süllemü'l-vüsûl ilâ tabakâti'l-fuhûl*, ts.
- Kaysî, Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib Hammûş el-. *el-İbâne 'an me'âni'l-kirâ'ât*. thk. Abdulfettah İsmâil Şelebî. Mısır: Dâru Nehda, 1979.
- Kevserî, Muhammed Zâhid. *el-Hâvî fî sîreti'l-İmâm Ebî Ca'fer et-Tahâvî*. Beyrut, 2004.
- Kureşî, Muhyiddin Ebu Muhammed Abdülkadir. *el-Cevâhiru'l-Mudîyye fî Tabakâti'l-Hanefiyye*. thk. Abdulfettah Muhammed el-Hulv. Kahire: Matba'atü'l-Halebî, 1978.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*. İstanbul: Buruc Yayınları, ts.
- Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî. *el-Fevâ'idü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. Ahmed Za'bi. Beyrut: Dar'ül Erkam, 1998.
- Mevşîlî, Ebû'l-Fazl Mecdüddîn 'Abdullâh b. Maḥmûd b. Mevdûd el-. *el-İhtiyâr li ta'alili'l-Muḥtâr*. Beyrut: Matba'atü'l-Halebî, 1937.
- Muhaysin, Muhammed Sâlim. *el-Mühezzeb fî'l-kırâati'l-aşr ve tevcîhihâ min tarîk-i Tayyibeti'n-Neşr*. Kahire: Mektebetü'l-Ezheriyye, 1997.
- Nebîl, İbn Muhammed İbrahim Âl-i İsmâîl. *İlmü'l-kırâât neş'etuhu etvâruhu eseruhu fî 'ulûmi's-şer'iyye*. Riyâd: Mektebetu't-Tevbe, 1998.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1420.
- Nezîr Ahmed, Abdullah. *Ebû Ca'fer et-Tahâvî: el-İmâmü'l-muhaddis el-fakîh*. Dımaşk: Darul-Kalem, 1. Baskı., 1991.

- Öğüt, Salim. “İhram”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 21. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Öğüt, Salim. “Tavaf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 40. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Önder, Muharrem. “Ebû Cafer et-Tahavi (239-321/853-933) ve Şurût İlmi”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 11 (2008), 365-397.
- Önder, Muharrem. “Şâz Kırâatlar ve İslam Hukuku Açısından Değeri”. *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*.
- Râzî - Er-Razî, Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. ‘Omer b. el-Ḥasan b. el-Ḥuseyn et-Teymî er-Râzî.el-Mulakkeb Bi Faḥruddîn. *Mefâtîḥu’l-ğayb et-tefsîru’l-kebîr*. Beyrut: Dâru İhya’ et-Turâş el-‘Arabî, 1420.
- Sarı, Mehmet Ali. “Âsım b. Behdele”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/475. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Sem‘ânî, Ebû Sa‘d Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. thk. Muhammed Avvâme. Kahire: Mektebe İbn Teymiyye, ts.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-e’imme Muḥammed b. Ebî Sehl Aḥmed es-. *el-Mebсут*. 30 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü’l-e’imme Muḥammed b. Ebî Sehl Aḥmed es-. *Usûl’üs-Serahsî*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1984.
- Şa’ban, Zekiyüddin. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü’l-Fıkḥ)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs. *el-Ümm*. thk. Muhammed İbrahim el-Hafnavî. Kahire: Darü’l-Hadîs, 2008.
- Şâfi’î, Ebû ‘Abdullah Muḥammed b. İdrîs eş-. *el-Umm li’ş-Şâfi’î*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1990.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San‘ânî el-Yemenî. *Fethu’l-Kadîr*. Dimaşk: Daru İbn Kesîr, 1414.
- Taberî, Ebû Ca‘fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Câmi’u’l-beyân an te’vîli âyi’l-Kur’ân*. thk. Abdullah b. Abdullah Muhsin et-Türkî. Mısır: Dâru Hier, 2001.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Ahkâmü’l-Kur’ân-ı Kerîm*. thk. Sadettin Önal. İstanbul: Tdv İslam Araştırmaları Merkezi, 1995.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *eş-Şurûtu’s-Sağîr*. thk. Ruhi Özcan. Bağdat: İhyâu’t-Türâsi’l-İslâmî, 1. baskı., 1974.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Hadislerle Ahkâm Tefsiri*. ed. Faik Akcaoğlu. çev. Mustafa Genç. 3 Cilt. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2019.
- Tahâvî, Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısırî. *Şerhu Meâni’l-Âsâr*. thk. Latifurrahman el-Behrâici el-Kâsimî. Beyrut: Daru İbn Hâzm, 2021.

- Tekineş, Ayhan. “Meâni’l-Âsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 28. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Tekineş, Ayhan. “Müşkilü’l-Âsâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 32. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Tenûhî, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb. *el-Müdevvenetü’l-kübrâ*. b.y.: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, ts.
- Tilimsânî, Ebû Abdillâh eş-Şerîf Muhammed b. Ahmed b. Alî el-İdrîsî el-Alvînî et-. *Miftâhu’l-vüsûl ilâ binâ’i’l-fürû’ale’l-usûl*. thk. Muhammed ‘Alî Ferkûs. Mekke: Mektebetü’l-Mekkiyye, 1998.
- Tomar, Cengiz. “Mısır”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Ünal, Emel. *Kurtubî Tefsirinde Aile Hukuku Ayetleri Bağlamında Kıraat Farklılıklarının Etkisi*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Ünal, Mehmet. *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Kırâat Farklılıklarının Rolü*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Yalçın, Yunus. *Kıraat Farklılıklarının Fıkhi İstinbatlara Etkisi*. Elazığ: Fırat üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu*. ed. Sıtkı Gülle. İstanbul: Eser Neşriyat, 1997.
- Yıldız, Hakkı Dursun. “Ahmed b. Tolun”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.
- Zemahşerî, Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf ‘an haka’iki gavâmizi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vüçûhi’t-te’vîl*. Beyrut: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 2003.
- Zerkeşî, Ebû ‘Abdullah Bedreddîn Muhammed. *El-Burhan fî Ulumi’l-Kur’an*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. Beyrut: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 2018.
- Ziriklî, Hayreddin. *el-A’lâm: Kāmûsü terâcim*. nşr. Züheyr Fethullah. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-İlm li’l-Melâyin, 2002.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *el-Fıkhü’l-İslâmî ve Edilletühü*. Dımaşk: Dâru’l-Fikr, ts.
- Zuhaylî, Vehbe b. Mustafa. *et-Tefsiru’l-Münîr fî’l-Akîdeti ve’s-Şerîati ve’l-Menhec*. Dımaşk: Dâru’l-Fikri’l-Muâsır, 1418.
- ‘Abdul‘azîz el-Buhârî, ‘Alâuddîn ‘Abdulazîz b. Ahmed. *Keşfu’l-esrâr Şerhu Usûli’l-Pezdevî*. b.y.: Dâru’l-Kitâbî’l-İslâmiyye, ts.

ÖZ GEÇMİŞ

İlk, Orta ve Lise eğitimimi Adana’da tamamladım. Orta ve Lise döneminde Okul ile birlikte Hafızlık eğitimini tamamladım. ... yılında hafızlık diplomasını aldım. ... yılında Lise eğitimini tamamladıktan sonra Konya Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümünü kazandım. Sosyal Bilgiler Öğretmenliği bölümüyle birlikte Anadolu Üniversitesi İlahiyat ön lisans bölümünü tamamladım. ... yılında Sosyal bilgiler Öğretmenliği eğitimini tamamladıktan sonra dikey geçiş sınavıyla İnönü Üniversitesi İlahiyat Lisans Tamamlama bölümünü kazandım. ... yılında buradan mezun oldum. Eğitim hayatına bir müddet ara verdikten sonra ... yılında Bayburt Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı İslam Hukuku alanında Yüksek Lisans eğitimine başladım

... yılında Konya ili Selçuklu ilçesinde Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Müezzin-Kayyım olarak göreve başladım. 5,5 yıl Konya’da görev yaptıktan sonra Diyarbakır merkez Bağlar İlçesine tayin oldum. Üç yıl burada görev yaptıktan sonra Diyanet İşleri Başkanlığı Müftü Yusuf Karali Dini Yüksek İhtisas Merkezinde üç yıl Süreyle Aşere-Takrib, Tayyibe bölümünde kıraat eğitimi aldım.

Evli ve iki kız çocuğu babasıyım.